

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO III.

MCMXIII.

ŠTEV. 1.

UREJAJO :

Ivan Prijatelj
(slovstvo in kult. zgod.)

Bogumil Vošnjak
(pravo, družboslovje,
politika)

Karel Ozvald
(filozofija, psihologija,
pedagogika)

Ferdinand Seidl
(prirodoslovje)

Vladimir Knaflič
(politična ekonomija, tehn. ur

Albert Kramer.

VSEBINA PRVE ŠTEVILKE :

Dr. FRAN ILEŠIČ :	S slovensko - hrvatske meje pred 100 leti	Str. 1
Dr. BOGUMIL VOŠNJAK :	Bulgari o svoji bodočnosti	" 6
Dr. ALBERT BAZALA :	Problem ličnosti. (Nastavit će se)	" 15
Dr. ZDENĚK TOBOLKA :	Vseslovanstvo. (Dalje prih.)	" 26
IVAN MOHORIČ :	Razvoj kreditnega združništva. (Dalje prih.)	" 34
Dr. IVAN PRIJATELJ :	Gradivo. Ustanovitev Bleiweisovih „Novic“	" 59

PREGLEDI in REFERATI :

Slovstvo in kulturna zgodovina: I. P.: Iz poljske beletristike l. 1911. Milan Šević: Dr. Jovan Skerlić, Istorija nove srpske književnosti. Dr. Hans v. Mžik: Karl Glaser, Der indische Student. Niko Bartulović: Jugoslavenska pitanja. — Pravo: B. V.: Dr. Fr. Tezner, Die Volksvertretung. — Sociologija: B. V.: Werner Sombart, Krieg und Kapitalismus. A. O.: Psihološko-intuitivna sociologija. II. nemški sociološki kongres. — Pedagogika: K. O.: Izobraževanje srednješolskih profesorjev v Avstriji. Sociologija in pedagogika. — Politika: F. V.: Nekaj reške statistike. B. V.: Knaflič, Jugoslovansko vprašanje. B. V.: Bulgarsko šolstvo. — Politična ekonomija: F. V.: Narodni pomen preseljevanja v Avstriji. A. O.: Populacijska statistika in evgenetika države. Veleindustrija v l. 1913. — Prirodoslovje: F. V. Znanstveno raziskovanje Jadranskega morja.

„VEDA“, ki je stopila s pričujočo številko v svoji tretji letnik, izhaja dvomesečno, obsega letno najmanj 36 pol in stane na leto 8 K (v obrokih primerno), dijakom enkratno 5 K.

 Prihodnja številka izide 1. aprila.

Dr. Fr. Ilešič:

S slovensko-hrvatske meje pred 100 leti.

Vsakemu, ki se je količkaj baval z ilirskim našim preporodom, je znan gostoljubni opat pri Mariji Bistrici v hrvatskem Zagorju, Ivan Križmanić. Gaj in Vraz sta iz njegove opatiije napravila pravi literarni Tusculum, kjer so se v enoto družile misel, pesem in vino.

Rojen 1776. na Vučji Gorici ob Sotli je kot starec zagrlil ilirsko misel ter kakor patriarh molel iz jožefinske preteklosti v dobo ilirskega zanosa.

Najnovejšo in najpopolnejšo študijo o njem je napisal g. Vladoje Dukat v »Radu Jugoslav. Akademije« v Zagrebu, knj. 191. Ta razprava me je opozorila na Križmanićev rokopis, ki ga hrani Akademija in ki ima naslov: »Ein flüchtiger Zug aus dem Windischbüchl von Maria Schnee in der Wölling ins Raab-Thal am 17. Juni 1811.«

Potovanje je trajalo do 21. junija; tega dne se je Križmanić (in pač njegova družba) vrnil k Mariji Snežni na Velki (poleg Cmureka na Štajerskem v Slov. Goricah).

Cmurek, Hart, Straden, Marktl, Dirnbach, Gleichenberg, Mildorf v Rabski Dolini, Hainfeld, Pertlstein, Rickersburg, Fehring, Hohenburg, Faldbach, Kirchberg, Gnas, Freising, Cmurek in Marija Snežna značijo smer Križmanićevega potovanja.

Mikalo me je vedeti, kako in zakaj je prišel Ivan Križmanić k Mariji Snežni in zakaj se je povrnil tja. Slutil sem, da so morale to bili kake duhovniške zveze.

Na moje tozadevno vprašanje mi je odgovoril g. kaplan Davorin Agrež od Marije Snežne, da je bil od l. 1805—1816 pri Mariji Snežni kurat — župnija je nastala tam šele pozneje — Anton Križmanić, »rojen na Hrvatskem iz plemenitaške rodovine... Križmanić od Marije Bistrice je bil njegov brat¹⁾, l. 1816 pa da je bil premeščen na Ptujsko Goro, kjer je tudi umrl.

¹⁾ Tako poroča g. kaplan Davorin Agrež od Marije Snežne.

To poročilo mi je otvorilo nadaljno pot. Pogledal sem v znano delo Ignacija Orožna »Das Bisthum und die Diöcese Lavant« I. Teil ter tam našel (str. 239), da je bil Anton Križmanić instaliran pri Mariji Snežni dne 25. sept. 1805 ter da je odšel na Ptujsko Goro 30. dec. 1816.

Pri župniji Ptujška Gora (str. 507) poroča Orožen, da je župnik Anton Križmanić tam umrl 31. okt. 1832.²⁾ Do Križmanićevega župnikovanja je bila tamošnja cerkev obdana z visokim zidovjem in kulami kakor tabor. Križmanić pa je dal porušiti nekatere kule in večji del zidov. Kot župnika na Ptujski Gori (pri Novi Štifti) ga omenja tudi Dukat; posetil ga je tam nemški potnik Martens, ki ga imenuje »einen würdigen Geistlichen«.³⁾

O rojstvu Antona Križmanića pravi Orožen na str. 239: »Er war geboren in Kroatien 1776«, a na str. 507: »Geboren in Kroatien am 17. Jänner 1773«. Izmed teh dveh letnic je pri Dukatu le letnica 1776 (in sicer 10. januar), a kot rojstno leto »Ivana in Pavla«, ki pa sploh ni bil duhovnik, ampak nekaj časa oficir, potem pa kontrolor »na kiseli vodi v Rogatcu«. Antonija Pavla navaja Dukat pod l. 1775 (rojen 18. jan.). Tale Anton Pavel bi torej pač bil naš štajerski župnik. Vpraša se sedaj samo še: ali je prava letnica 1773 (Orožnova) ali 1775 (Dukatova)? Najbrž Dukatova; zakaj če je bil Anton za duhovnika posvečen 1800, je verjetneje, da je bil takrat 25 let star, torej rojen 1775, nego 27 let (torej 1773—1800).

Orožen poroča o Antonu (str. 507), da je kot mlad duhovnik kaplanoval eno leto v Vuzenici, eno leto v Slovenski župniji v Mariboru, potem pa $3\frac{1}{3}$ leta v Hočah, dokler ni dobil kuracije pri Mariji Snežni.

Pred prihodom k Mariji Snežni je torej služboval še $5\frac{1}{3}$ leta; v Hoče bi bil prišel nekako maja 1802, v Mariboru bi služboval 1801—1802, a v Vuzenici 1800—1801.

Po takem je dovršil bogoslovje pač l. 1800, in sicer gotovo v Gradcu, ker je potem služboval izključno v sekovski škofiji.⁴⁾

²⁾ Datum »1. Jänner 1814« je pri Orožnu kriv; moralo bi biti, kakor je razvidno: 1817. Ista pomota na strani 494.

³⁾ Dukat pravi na str. 2: »Potkraj drugoga ili za prvijeh godina trećoga decenija XIX. stoljeća neki je Njamac, imenom Georg von Martens, putovao iz Stuttgarta u Veneciju...« Ako je pri novi Štifti našel Antona Križmanića, ni potoval pred l. 1817.

⁴⁾ Sestanek bratov v Vučji Gorici, ki se je vršil, ko je bil Ivan Križmanić župnik pri Sv. Ivanu Zacreću (1792—1818), in ki sta se ga

Dosedaj smo pač vedeli, da je nekdanj mnogo štajerskih duhovnikov študiral ali pozneje službovalo na Hrvaškem, a manj smo bili poučeni o Hrvatih med nami.

Arheologa-pesnika P. Katančiča, ki je hodil tudi na Štajersko, sem že omenil v Slovanu (1912). V Križmanicu vidimo duhovnika, ki je deloval med nami.

Vse to so kamenčki k spoznavanju one dobe, ko se je pripravljala naš preporod.

Evo nekaj štajerskih vrstnikov — sošolcev Antonu Križmanicu:⁵⁾

Antona Križmaniča duhovna vzgoja se časovno ujema s študijami Ivana Narata. Narat iz Hoč pri Mariboru doma, je bil posvečen 1801, torej pač le eno leto za A. Križmaničem. Ta je bil od Avgusta 1801 do 1804 mestni kapelan v Mariboru, torej takrat, ko je bil Anton Križmanič tudi v Mariboru ozir. še v Hočah. (Gl. o njem tudi Lj. Zvon 1904 693 st.)

Tudi Središčan Blaž Kosi, v poznejših letih pristaš ilirske misli, je bil posvečen istega leta kakor Narat, in sicer 14. sept. 1801.

Štefan Modrinjak je pa bil posvečen istega leta kakor Anton Križmanič, 20. septembra 1800. Rojen 23. decembra 1774 je študiral v Varaždinu, Zagrebu in Gradcu.⁶⁾

»Jugoslavenska Akademija« je bila tako prijazna ter mi je gori navedeni potopis poslala v Ljubljano na vpogled.

Iz njega priobčujem sledeča mesta, ki se mi zde z enega ali drugega stališča zanimiva.

»Bis zum Herrn von Köll nach Wiesenbach in der Entfernung einer halben Stunde gieng die Reise zu Fuss; dan bey dem Graf Stubenbergschen Schlosse Obermureck vorbey, hinab auf die Murecker Brücke, zu welcher vom Schlosse eine Stiege führt, die ausser einigen Ruheplätzen 316 Staffel zählt.«

udeležila dva brata svečenika, je bil pač v dobi, ko je bil Anton že na Ptujski Gori (bliže Hrvaški), torej po letu 1816: (Zdi se mi, da je nadvojvoda Ivan zahajal v Mali Štajer po francoskih vojnah), najbrž pa tudi predno se je Ivan preselil v Bistrico, torej pač l. 1817 ali začetkom 1818. Trebalo bi dognati, kedaj je v teh letih bil nadvojvoda Ivan v Rogateu.

⁵⁾ Cf. moj spis »Iz prvih časov romantike« (»Časopis za zgodovino in narodopisje« 1905).

⁶⁾ Slekovec, kapela žalostne Matere božje v Središču itd. (Maribor 1902 str. 87).

V bližini Radgone se nahaja »der einst dem ungarischen Referendair Petkovich gehörige Plentlhof mit einer schönen Mühle«.

Die Reise ins Rabthal gieng dann über die Dörfer Ratschendorf, Goriz, und Spitz. Das letzte zielt ein hier im deutschen gewöhnliches viereckiges kapellenartiges sehr schön gemaltes Kreutz von der Hand des berühmten steierischen Landschaftsmahler Schiffer des Alten«.

Govoreč o Stradnu poroča: »Auf dem höchsten, schauerlichsten Abgrunde dieser Berges hat sich die Geistlichkeit hier unter dem Schatten hoher Bäume zierliche Sitze angebracht, und nennt dies Plätzchen das Belvedere. — Die Dechantey ist etwann die beste im Seccauer Bisthum; denn voriges Jahr hat der Dechant den Zehend von 40 Dörfern in Pacht gegeben und von jedem Dorf tausend Gulden in Bancozetteln, und 2 Dukaten in Gold als Leukauf bekommen, überdies hat er noch blos Zehendwein 200 Starlin, und 160 Schober Korn per 1 Viertl, oder 3 Schober zu 5 Metzen gerechnet, ausgebracht. Nebstbey blieben ihm auch noch seine Allodiallgründe und Weingärten, die ebenfalls sehr namhaft sind. Die Pfarr vergiebt der Seccauer Bischof. Der Dechant heist Schober, und ist bey 84 Jahre alt, aber noch frisch,⁷⁾ und schon 34 Jahre auf dieser Dechantey. Der Name dieses Ortes könnte aus den Jagdzeiten etwann aus dem Windischen Sztraden hergeleitet werden«.

Nadalje govori o »Gleichenberger Sauerbrunnen, welcher am Fusse einer sehr starken von Wasserrinnen ausgeselzten Bergschlucht in einem Wiesenfeld entspringt, und jetzt, nachdem man die, von Backsteinen gemachte Einfassung des Brunnens — wegen den durch den Bergstrom immer mehr erhöhtem Boden nach und nach namhaft erheben muste, die Tiefe eines Wiesbaumes messen soll. Da der Brunnen längst schon nicht ausgemauert worden (was in der Regel alle Jahre und einmal mit anbrechendem Frühjahr geschieht), so konnte man den wahren Geschmack nicht ausnehmen; in dessen glaubt man, sicher behaupten zu dürfen, dass er dem berühmten Roitscher weit nachsteht. Ungeachtet dessen hat ihn doch eben um diese Zeit ein Chirurg der Herrschaft abgekauft und denkt dort Gebäude aufzuführen, um ordentlich Brunnengäste zu empfangen. Zur Probe hat er auch schon von dem Wasser nach Graz führen lassen, wo es

⁷⁾ in kurzer Zeit darauf ist er an einem Schlagflusse gestorben.

aber nicht schmecken wollte. So viel ist indessen gewiss, dass es ebenfalls abführende Kraft besitzt. Sonderbar ist mit dem Wasser, dass es den windischen Wein schwärzt, wenn es etwas länger mit demselben vermischt bleibt, und die deutschen nicht im Mindesten. — Merkwürdig ist die oben erwähnte Bergschlucht, die eigentlich ein Wasserbette — ganz mit grossen, beyderseits vom Berge herabgeschwommen Steinen ist, und da sie in trockenem Sommer meist ohne Wasser da steht, eine Piece zu Lustparthien abgeben könnte. Höher oben bildet sie eine sehr ebene Fläche. Unweit des Brunnens steht jetzt nur ein einziges isolirtes hölzernes Hauss, nebst einer zerrütteten, selten besuchten Kegelstatt«.

Pri gradu Gleichenbergu (»oder eigentlich Gleichantberg«) omenja posebe »Hexenthurm, wodurch diese unglaublichen Geschöpfe während der Verhaftung gleich wie in Lüften schwebten, um an kein körperliches zu fassen, wodurch sie mit dem Teufel in Verbindung hätten bleiben können«, in sod v kleti, ki drži 540 veder in se polni iz sobe oskrbnikove.

O Fehringu pravi, da je kot trg sicer neznaten, da pa ima vendar »eine Merkwürdigkeit, die durchaus erwähnt zu werden verdient, und die ist der Ortspfarrer Biermopsel. Leidenschaftlich für alle die neuen Erfindungen der Agrikultur eigenommen, schmeichelt er sich die schönsten Feldfrüchte zu erzeugen, und obwohl in der ganzen umliegenden Gegend kein so schlechter Türkischer Weizen war, als der Seinige, so hielt, und pries er ihn doch als den schönsten, weil — der Cultivator (ein neuer englischer Pflug) daran gewöhlt hatte«. Želeč pospešiti napredek poljedelstva v svojem kraju, »hat er alle die neueren Eggen, Pflüge, und Schneid Maschinen; auch eine sehr kostspielige Dreschmaschine, die er eben im Begriffe ist, mit einer in der Nähe stehenden Mühle zu vereinigen«. Briga se tudi za drevje.

Nadalje poroča o Feldbachu: »Die Bürger dieses Marktes werden durchaus nur die Herren von Feldbach genant, und theilen das mit ihresgleichen — derley Marktherrn — gewöhnliche Loos, durch marktherrlichen überschwenglichen Verstand sich ausgezeichnet zu haben«. Pripoveduje, da so nekoč sklenili, »alle Mittwoch einen Wochenmarkt zu halten, da nun hietzu ein landesfürstliches Privilegium nothwendig war, wählten sie aus ihrer Mitte die angesehensten Bürger, und schickten sie zur Kayserin, Maria Theresia der Grossen — um so ein privilegium auszuwir-

ken, aber mit dem gemessensten Befehle, ja keinen andern Tag, als den Mittwoch hietzu auszubitten. Die Abgeordneten waren auch wirklich so sehr darauf bedacht, dass Sie Se. Majestät kniefällig baten, Sie möchte ihnen erlauben, alle Wochen einen Mittwoch zu haben.

Nadalje poroča o »Kirchberger Mühle« v rabski dolini eno uro od Gradca. Ta mlin je nekoliko let prej za 15 fl kupil neki kmet Mihael Pamer od graščine in ga ljubko pregradil. »Sie zählt nun 9 Gänge, 9 Oel und 16 Breystampfen, hat nebsbey eine Holzsäge; erzeugt ausser verschiedenen andern Oelgattungen nur am Leinöl allein 10 Starlin jährlich. Die gebühren des Müllers sind: vom Oel das Achtl: vom Kern das 16 tl, und von der Säge die Endeln, und zwey Laden von jedem Klotze«.

Vračaje se, je prišel v Gnas, »dessen genauere Bekanntschaft man erst dem Kommandierenden des neunten Armeecorps vom Feldzuge 1809 Generalen Gyulaj zu verdanken hat, der durch einen übereilten, und jetzt noch nicht ganz enträthselten Rückzug mit seinem ganzen Corps von Graz bis hierher in einem einzigen Marsche sich geworfen hatte«.

Nekje na poti od vasi Tresing proti Cmureku omenja »eine gewisse ganz unbedeutende, sogenannte Summerische Mühle«, ki jo je sin kupil od očeta za 15 bankovcev, nadejaje se, da bi smel postaviti žage. »Doch fiel das Auffallende dieses übertriebenen papiernen Preises merklich, nachdem in dem Augenblicke der hierüber gemachten Betrachtung der Zufall den Reisenden ein paar Ochsen in Wurf brachte die im Windischen gegen baar gezählte 800 fl in Banco-zetteln keineswegs, wohl aber um 13 Thaler Conventions Münze hergegeben wurden. So sehr hatte schon der gemeninste Bauer das Nichts des elenden Papieres kennen lernen«.

B. V.:

Bulgari o svoji bodočnosti.

I.

Da je vsako prerokovanje o narodnih in državnih zadevah, predvsem o vprašanjih zunanje politike, jako smela in opasna stvar, pač ni treba še posebej povdarjati. Vsakdo se zaveda,

da je vedno nekoliko riskantno dvigniti oni zastor, ki nam brani vpogled v bodočnost. Kar je napisano, ostane, in dogodki hodijo mnogokrat povsem drugo pot nego misli onega, ki jih je zapisal z najboljšim namenom, da bi pojasnil bodoče dogodke. Za moža javnega življenja tudi ni nič neprijetnejšega ko to, ako se citirajo mnenja, ki jih je kedaj izrazil o bodočnosti, ki so pa prav nasprotna tisti smeri, kateri je poklican kesneje posvetiti svoje delo. Povrhu je treba vpoštevati, da je vsako tako presojevanje bodočega razvoja silno individualno pobarvano. Tu se dogaja isto, kakor pri snovanju vsakega državnega ali družabnega ideala. Vsak pokret, vsako družabno in državno teorijo gledamo vendar vedno skozi očala naše individualnosti. Vsako tako prerokovanje je refleks momentanih naziranj, strankarskih, političnih in ekonomskih struktur..

Kaj mislijo najodličnejši sinovi naroda o bodočnosti lastne države, lastnega plemena? Tako vprašanje posega v najintimnejše kote narodne psihe, odkriva doslej tajne, prikrite narodno-psihološke črte, otvarja one horiconte, ki kažejo, kam smeri celi narodni pokret. Oni, ki se osmeli odgovoriti na tako centralno vprašanje, ki vsebuje problem narodove eksistence, nosi sam precejšnjo odgovornost pred svojo vestjo in pred javnostjo.

Pa ene črte ni mogoče dovolj povdarjati; in ta je, da so mnenja, ki se morajo pojavljati pri takih prilikah, tako raznovrstna, tako heterogena, da moramo uprav občudovati genij posameznega državnika in uvidljivost stranke, ki se ji posreči v odločilnem momentu ubrati pravo pot. Obenem nam pa kaže tako povpraševanje, taka anketa, ono isto, kar vsaka debata. Naloga debate ni, da bi koga prepričala: oni, ki so se je udeležili, ostanejo navadno pri svojem mnenju. Smoter debate je samo, da se ugotovijo formule, omogoča neko medsebojno asimiliranje nasprotnih naziranj.

Dve leti je preteklo, odkar je bulgarska revija »Svremena misl« organizirala anketo, tikajočo se makedonskega in balkanskega vprašanja. Vprašanja, ki jih je stavila »Svremena misl«, radikalna, da socialistična revija, so se tikala naravnost najvitalnejših vprašanj bulgarskega narodnega življenja. Da pojasnimo ambijent, v katerem so živeli oni možje bulgarskega javnega mnenja, ki so bili povprašani, bodi nakratko skiciran položaj tedanje bulgarske zunanje politike v njenem razmerju do Turčije.

V Carigradu se je izvršil nekoliko preje znani julijski preobrat, ki je spravil mladoturke na krmilo. Razni evropski frazerji, ki mislijo, da je mogoče s par Rousseau-jevimi sentencami odreševati svet, so navdušeno pozdravljali ta pokret, češ, da so tudi Turki sposobni ustavnega življenja. Prežvekovala se je stara frazeologija izza dni francoske revolucije. Parižani so videli v Turku tistega idealnega človeka francoskih racionalistov, kateremu je samo absolutizem branil, da ne prihajajo njegove ustavne sposobnosti do popolne veljave. Kdor je v onem času zasledoval francosko časnikaštvo, mogel se je na prav poučen način prepričati, koliko moč imajo še vedno stara racionalistična ustavna gesla. Problem je bil dvojen: ali je mogoče na mah potom »Staatsstreich-a«, potom državnega preobrata, popolnoma izpremeniti državni in družabni značaj rase, ki je našemu ustavnemu čuvstvovanju, našemu kulturnemu življenju popolnoma tuja? Ali more par vrst konstitucije kratkomalo postaviti na glavo ves dosednji način življenja, vso psiho najkonzervativnejšega izmed narodov? Ali je mogoče to ustrojstvo, ta stari režim, na mah zameniti z moderno državo liberalnega sistema? Tak je bil občni ustavni problem.

Drugo vprašanje, povsem balkanskega značaja pa je bilo: Kako bodi stališče neturških narodov v novi otomanski državi? Ali je sedaj dana možnost, da se morejo one v okvirju otomanske države svobodno razvijati, gojiti svojo narodnost, vero? Ali bo novi mladoturški sistem sploh sposoben, da začne s pametno narodnostno politiko? Turčija je stala pred istim problemom, kakor Avstrija leta 1848. Za balkanske države je bilo naravnost usodepolnega pomena, da doženejo njih državniki, v koliko bo nova Turčija ustregla tem kardinalnim predpogojem vsakega nadaljnjega državnega sožitja v otomanski državi. Saj je bilo treba urediti v tem ali onem smislu vso zunanjo politiko napram Turčiji. Nastalo je vprašanje, ali se naj Bulgarija in Srbija pogodita s Turčijo, ali naj Turčija skupno z drugimi balkanskimi državami ustvari državno zvezo, seveda pod pogojem, da bo novi sistem ščitil in branil neturške podanike pred nasilstvi starega režima. Kaj naj bo od sedaj s srbsko in bulgarsko iredento v Makedoniji? Ali naj balkanski državi še nadalje podpirata makedonske čete, ali naj povsem izpremenita dosedanjo politično smer? Balkanski narodi so bili tedaj na razpotju, pogoditi se s Turčijo ali pa nadaljevati iredentski boj v Makedoniji. To je bilo vprašanje, od

katerega rešitve je bil odvisen ves bodoči razvoj. Povrhu se je pa pojavilo še drugo važno vprašanje: ali so balkanske države sploh sposobne, da osnujejo med seboj federacijo? In tu se je zopet pojavil kompliciran problem, ali naj bo ta federacija s Turčijo ali brez nje in proti nji.

Menda ni neumestno, ako povdarjamo, da se je pri tem problemu pozabilo na nekaj temeljnega. Balkanci nikdar ne bi smeli v tej meri pozabljati na svojo preteklost, radi par ustavnih koncesij ne bi smeli pozabljati na ves državni razvoj, na vse to, kar se zgodilo tekom dolgih let. Bilo je proti duhu in smislu balkanske zgodovine, proti narodnemu idealu Srbov in Bulgarov, ki je bil tekom stoletij edino tale: osvoboditi se od Turčije in ustvariti svoje lastno državno življenje. Vsi oni, ki so toliko modrovali o Mladoturkih, ki so se pogrezali v humanitarne fraze o mladoturškem napredku, so čisto pozabili na nekaj docela elementarnega, primitivnega. V duši srbskega in bulgarskega seljaka je živel tisti atavistični nagon, enkrat za vselej izbrisati vse to, kar je spominjalo na nekdanjo otomansko prevlado. Ta 500 letna tragika podjarmljenega naroda se je tako globoko ujedla v srbsko in bulgarsko mišljenje, da bi bilo naravnost pogrešeno, narodnemu razvoju škodljiv strup, ako bi se dala Turku roka in sklenila zveza, ne da bi bil poprej poravnan stoletni račun. Treba je samo odpreti srbske narodne pesni, in tam v teh kratkih stihih vidimo nakopičeno toliko srda, toliko krvoločnega sovraštva, toliko osvetoljubnosti, da bi že iz njih balkanska inteligenca in njeni odgovorni zastopniki morali čitati to, kar jim je storiti. Vojska leta 1912 ni bila nič drugega, ko historijsko nadaljevanje stoletnega procesa narodne emancipacije Jugoslovjanov. To se je moralo dovesti do kraja na katastrofalen način. In povrhu je imelo vojno razpoloženje in vojni uspehi balkanskih držav še drugo svetovnokulturno ozadje, ki je itak v toliko znano, da smemo to začrtati samo z enim stavkom: novodobna zgodovina otomanstva ni nič drugega ko umikanje neevropske kulturne skupine izpred vpliva zapadnjaštva.

II.

Skrajno mikavno je, da zasledujemo postopanje, ki nam je začrtano v balkanski anketi bulgarske revije. Kako so se glavne misli bulgarske narodne politike že dve leti pred izbruhom vojske pojavile, kako so se glavne ideje najvažnejšega državnega po-

kreta Jugoslovanov polagoma vkoreninjale, kako so se ti razni nazoni izpreminjali vsled odvisnosti od miljeja in strankarske pripadnosti tega ali onega bulgarskega inteligenta. »Anketa po makedonskija i balkanskija vprosi« nudi toliko zanimivega, vrlo dragocenega, danes uprav zgodovinskega gradiva, da se nam gotovo ne bo štelo v zlo, ako posnamemo vsa ta mnenja in skušamo na podlagi te slike vstvariti nekako karakteristiko vodilnih naziranj bulgarske inteligence. Mnogo zmot, mnogo pogreškov, kar se tiče smotrenega političnega razumevanja, mnogo krivih premis je med temi izvajanjii. Pa vkljub temu stopajo reliefno pred naše oči v izvajanjih marsikaterega izmed Bulgarov glavne misli, ki so zmagale potem na bojiščih. Treba je smotrenega nadaljevanja balkanskega zgodovinskega procesa, treba je najprej uničiti nositelja stoletne hegemonije in potem šele po zmagi stopiti v njim v stik in zvezo.

Vprašanja, ki jih je stavila »Svremena misel« zastopnikom bulgarskega javnega mnenja so sledeča: 1. Kako ocenjujete julski preobrat v Turčiji? 2. Kako mislite o mladoturškem režimu? 3. Kam vede po vašem mnenju mladoturška politika? 4. Kakšno naj bo razmerje med Bulgarijo in Turčijo v najbližji bodočnosti in kakšna bodočnost je mogoča na Balkanu?

Dober poznavalec makedonskega vprašanja, ki piše pod psevdonimom Augustus, presoia povsem pravilno politiko Mladoturkov. Kam vede politika Mladoturkov? Odgovor na to se glasi: K vojni s sosedi. V prvi vrsti je radi tega tako značilen, ker pomenja naravnost rešitev one zagonetke, ki jo je usoda dala rešiti Bulgarom. Prav značilen je odgovor, ki ga je dal danes pač najodličnejši bulgarski diplomat Danev: Politika med Bulgarijo in Turčijo mora biti miroljubna, mora biti politika dobrega sosedstva, pa samo »v najbližji bodočnosti«. Da bi pa moralo biti to razmerje brez zunanjih komplikacij tudi kesneje, tega pač ni mislil.

Ni čudno, da ravno tiste osebe, ki stoje blizu makedonskemu pokretu, mnogo bolje presoajo naloge Bulgarije, ko oni, ki žive v kulturnem miljeu bulgarske prestolice. Da je naloga Bulgarije, z vso silo podpirati makedonska stremljenja, to se vidi iz odgovora, ki ga je dal Lilbrn. Mladoturki nimajo drugih želj, ko to, da centralizirajo in na ta način zatirajo narodnosti. Dvomljivo je, ali je mogoča v Turčiji ustavnost; kajti ni v Turčiji buržoazije niti proletariata, ampak en sam, strogo fevdalen sloj. Brž ko je

bila na fasado hiše napisana etiketa: konstitucija, da se zasleplja svet, da se onemogoči mednarodno vmešavanje, izdali so reformatorji specialne zakone, ki naravnost suspendirajo narodnostno svobodo neturških narodov. Dr. P. Džidrov ne veruje v narodno idejo, ki ni imela drugih posledic, ko to, da se okrepi militarizem, ki Bulgarijo finančno in ekonomično izžema, ki vzdržuje osebni režim, ki je na škodo vsem družabnim razredom. Po mnenju tega gospoda naj bi Bulgarija opustila vse težnje po Makedoniji in Odrinskem, ker ta politika uničuje tiste narodne smeri, ki se hočejo povsem samostojno razvijati, ne da bi imel najsilnejšega vpliva knez in njegov krog.

Dokaj umno razumevanje lastnih političnih problemov pač dokazuje dejstvo, da ne najdemo v anketi niti enega mnenja, ki bi se glasilo brezpogojno ugodno za mladoturški talmiustavni režim. Dimitar Mihalčev pravi povsem dobro — pur et simple: — Mladoturška politika ni v načelu nič drugega ko ona stare Turčije. In tu se pojavlja enako naziranje, ki je predvsem velevažno sedaj po razbitju turške vojaške sile. »Mladoturška politika predpostavlja« pravi Mihalčev, »da se Turčija more okrepiti samo z hajonetom in vojaško silo. Ako teh činiteljev ni več, preneha eksistirati sodobna Turčija.« V Mihalčevu se pojavlja zdrav instinkt bulgarskega naroda: »Mladoturška politika dovaja brezpogojno h krvavemu spopadu z Bulgarijo«. »Niti trenutek ne dvomim, da je Bulgarija sposobna, da uniči današnjo Turčijo.«

Ako bi naša diplomacija posegla po tej skromni zeleni knjižici, ki obsega odgovor na to balkansko anketo, bi si bila gotovo pridobila velike zasluge za avstrijsko zunanjo politiko. Ako bi kak avstrijski diplomat bral tako smeje sodbe pred dvema letoma, gotovo bi bil menil, da je treba pisca takih vrst zapreti v umolnico. Pa pri Mihalčevu se pojavlja tudi globoka vera v sposobnost svojega naroda. Trdi, da imajo Bulgari igrati prvo vlogo na Balkanu. Treba je zediniti bulgarski narod, treba osvoboditi one, ki so še pod tujim jarmom, tujo vlado. V tem oziru torej hodi naš anketist pota, ki jih je zgodovina spoznala za prava. A sedaj prihajajo druge misli, drugi nazori. Ideja balkanske federacije se zdi Mihalčevu popolnoma neosnovana in neresna. Poseben prijatelj Srbov ni. Srbom priporoča, da naj gravitirajo k Avstroogrski, v katere mejah bi oni edino mogli po njegovem mnenju uresničiti svoje narodno združenje.

Razpravljali smo že o dvojni smeri bulgarske zunanje politike, kar se tiče vprašanja Makedonije. Dočim je bila ena smer Turčiji v toliko prizanesljiva, da ni nameravala nadaljevati iredentske politike o Makedoniji, temveč se je prizadevala potom zveze s Turčijo vplivati na notranje politične razmere Turčije same, je pa bila druga smer ta, da se Bulgarija kolikor mogoče okrepi in na ta način potem zamore izvojevati Makedoncem svobodo. Mnenja, da je treba slediti tej ravnokar omenjeni drugi smeri, je Dimitrij Mišajkov. Naloga Bulgarije je po njegovem mnenju, da si najde primerne zaveznike bodisi med velikimi silami, bodisi med balkanskimi državami. Bulgarija mora z vsemi silami iskati stika s Srbijo in z njeno pomočjo osvoboditi otomanske Slované.

Kako silno je bilo med bulgarsko inteligenco že pred leti razširjeno naziranje, da more Bulgarija samo z oboroženo silo rešiti balkansko vprašanje, nam dokazuje Matov. Odločno se zavzema za misel, da more edino le vojna med Turčijo in Bulgarijo razrešiti krizo na Balkanu. Doslovno pravi: »Ne dvomim, da je vojna med Turčijo in Bulgarijo neizogibna. Dvomim samo, ali bo pač ena vojna dovolj.« Da, Matov temperamentno vzklika: »Vojne med Turčijo in Bulgarijo ne vidijo samo slepci ali pa oni literarni politikani, ki se sedaj poskušajo — in politične babe, ki na vsak način žele, da si ji odtegnejo.«

Rakovski pravi, da bo najbližja bodočnost Bulgarije v znamenju silnega nacionalizma in militarizma; in posledica tega bo politična reakcija in beda širokih mas. Rakovski je radikalno navdahnjen socialist; kajti tista bodočnost, ki si jo on želi, je zmaga balkanske federativne republike. Prej mora zmagati na Balkanu republika, prej morajo postati balkanske države republikanske, in potem šele se more izvršiti misel balkanske federacije. Balkanska republikanska konfederacija je pa nemogoča, ako niso balkanske države republikanske.

Ilija Janulov konkretizira v sledečih točkah politični položaj Bulgarije in politične možnosti, ki morejo nastati na poprišču zunanje politike: »a) današnji status quo ostane ohranjen, b) vojna Bulgarije s Turčijo in oddelitev Makedonije, c) vojska Avstrije in Bulgarije proti Turčiji, d) federacija balkanskih narodov.« Prezanimivo je, da tukaj nastaja neka kombinacija, ki bi od nekdanj bilara navdahniti kakega avstrijskega državnika.

Misel, da bi Avstrija skupno z Bulgarijo nastopila proti Turčiji, je bila v preteklosti zdrava, morebiti edino izvedljiva ideja takozvanega avstrijskega imperializma.

Izvajanja S. S. Bobčeva so v marsikaterem oziru poučna. Tudi ta so povsem v oni smeri, v kateri je vsa razvojna črta. Na kratko izraža Bobčev svoje misli glede julijske revolucije, ki ji ne pripisuje nikakega pomena z ozirom na otomanske Slované. Bobčev je odločen zastopnik politike balkanske zveze. Balkanska zveza je neobhodno potrebna. Pravi, da naj bo balkanska zveza skupna s Turčijo. Ako pa Turčija ne stopi na njeno čelo, naj bo brez nje. Pa zveza mora brezpogojno biti. Vsaka vojska med balkanskimi sosedi je velika opasnost in bi značila propad balkanskih narodov. V Bobčevu vidimo torej odločnega pristaša balkanske zveze.

Lapidarno in nad vse značilno je to, kar je odgovoril bulgarski pesnik Penčo Slavejkov. »Kako mislite o julijskem preobratu?« »To gre na naš račun.« »Kako mislite o mladoturškemu režimu?« »Gnili sadovi nimajo nikake cene, a kdor jih prodaja, naravno, da nastavlja tudi svojo ceno.« »Kam meri mladoturška politika?« »Naravnost k bulgarskim mejam.« »Kakšno razmerje bodi med Bulgarijo in Turčijo v najbližji bodočnosti?« »Poet pravi: vojska! Kaj pravi politik, ne vem. Ne verujem, da on tudi to pravi, četudi to misli.« »Kakšna naj bo bodočnost Balkana?« »Moja želja je, da bodi Balkan bulgarski; in moja želja tudi, da to doživim.«

Po pesniku, ki je tako sijajno rešil zagonetko bodočnosti, pa pride doktrinarec, veliki augur politične znanosti, socialni demokrat Janko Sakozov. Njegove besede so nekako cankarjanske. Makedonsko rodoljubje, to je strašilo. Narodno zedinjenje ni nič drugega ko sleparstvo, ki naj koristi raznim narodnim hohštaplerjem. Tisti, ki govoričijo o osvobojenju Makedoncev, store to samo radi tega, ker hrepene po tujih zemljiščih, ker bi želeli brzo obogateti. Nekoliko časa so bili demokrati še odkritosrčni zagovorniki zedinjenja. Odkar so pa bili tri leta v sosedstvu kneza Ferdinanda, ni več v Bulgariji ljudi, ki bi še hrepene po veliki Bulgariji sanštefanskega miru. Pa vendar nam Sakozov precej zanimivo karakterizira kneza Ferdinanda. Njegov duh je mrzel, preračunjajoč in v svojem jedru koristoljuben, slastiljuben, oblastiljuben. Frazeologija o trpljenju Makedonije in misel o ve-

likih bulgarskih idealih je prazna in egoistični računi se skrivajo pod njo. Za Evropo danes ne eksistira balkansko vprašanje, ne makedonsko vprašanje. Kje je država na Balkanu, ki bi mogla porušiti status quo Balkana? Katera velika država bi se lotila balkanskega iztočnega vprašanja? Česa je Bulgarom predvsem potreba? Treba jim je, da izkoriščajo mednarodni mir in da postanejo še bolj demokratični, ko so že doslej. Notranje reforme, to je vse, česar si želi Sakozov.

Stambulovisti še niso izumrli. Njih vodja je sedaj dr. M. Genadijev. Genadijev pripisuje mladoturškemu režimu sledeči pomen: Armada in mornarica naj postajata silen faktor. Vstvari naj se zveza z nemško-avstrijsko skupino. Treba je ubijati narodnost in vse one sile, ki so nasprotne cesarstvu. Kar se tiče Bulgarije, si želi Genadijev, da bi Bulgarija mogla od Turčije doseči boljše življenjske pogoje za svoje rojake, ki so otomanski državljani. Bulgarija naj ima silno armado, ker samo v tem slučaju bodo imele evropske sile smisel za njo. Tudi ideal stambulovistov je balkanska federacija. Bulgari sami so edini pravi nositelji te ideje. Onih dobrih namer, ki jih imajo Bulgari, nima noben drug narod.

Znan bulgarski parlamentarec D. Tončev konstatira, da Turčija od sedemnajstega stoletja dotlej izgublja v Evropi tla izpod sebe. Tončev je prepričan, da samo federacija po vzorcu one Združenih držav severne Amerike bi mogla garantirati evropski mir in civilizatorični napredek na Balkanu. Drugače bo Balkan, kakor doslej, ostal nevaren vulkan, ki more vsak trenutek povzročiti evropsko katastrofo.

Naziranje bulgarskih politikov-publicistov in drugih zastopnikov javnega mnenja se kažejo danes po velikih zgodovinskih dogodkih seveda v povsem novi luči. Na vsak način dokazujejo ta naziranja, kako dosledno so hodili Bulgari svojo pot, kako so imeli v svojih mislih načrtan načrt, katerega uresničenje naj pomeni zmago načela federacije, ustvaritev nove evropske vele-vlasti z Bulgarijo na čelu.

Dr. Albert Bazala, Zagreb.

Problem ličnosti.*)

Filozofijski i drugi naučni problemi nalik su sjenama, što ih predmeti bacaju čas bliže, čas dalje, sad guste i tamne, sad opet blijede i prozirne; ima ih, koje ne padaju ni na susjedov posjed, a ima ih opet, koji padajući s visokih bregova zasjenjuju cijele krajeve. Tako je is naučnim problemima; ima, koji ne prelaze preko granica posebne nauke, gdje su nikli; sjene njihove su malene i samo na mjestu, gdje izviru, oštre i izrazite jedva, da bi se znatnije opirale prodiranju svijetla spoznaje, zaustavljale životni zamah i rad i snizivale životnu temperaturu hladom svojim. Ima ih pače takovih, koji ni na samome ishodištu nijesu jasno vidljivi, te ih može zamjetiti samo izoštrano oko stručnjaka ili naći istančani interes. Utjecaj je njihov na tečaj naučnoga i općeno ljudskoga života tako neznatan, da ih možemo i pregledati. Gdje to kao kod prije spomenutih nije moguće, jer se ipak rijeka života na njima kao na zaprekama jače razbija ili kao na hridima lomi, još je uvijek moguće, da po njima život postane zanimljiv poput kraja, koji obiluje promjenama, ali da sve to nije odlučno za način i značaj cijeloga života; ni tih problema utjecaj ne će preći granice stručna interesa, jer se u daljini zapreke po njima nastale već i ne vide. U izvjesnoj udaljenosti oni više ne smetaju, te se i ne vidi, što bi život dobio tim, ako se uklone, kao što se ne osjeća, da se što životu premiče, ako ostanu. Tečaj i ritam života ne će se vidljivo promijeniti, ako se riješe, i zato se rješenje njihovo osim u krugu stručnjaka niti očekuje niti zahtijeva: uza nj se ne vežu nikokove bojazni, ali i nikakove nade ni zahtjevi.

No ima problema, kraj kojih ne možemo mirno preći i kazati: neka stoje. Ima ih koji dopiru do najživljih naših interesa, koji — što no riječ — diraju u životnu žilicu našu. Više puta dolaze iz daleka i zasjenjuju čitave krajeve, i kudgod prolaze, svraćaju na sebe pažnju. Nijesu ograničeni na interes stručnjaka nego zanimaju svakoga čovjeka, jer su se predmeti njihovi poput litice zabili u krug našega života, pa silom razbijaju snagu njegovih valova i odbijajući ih uznemiruju cijelu sliku života. Nažočnost njihova ne može nikome biti ravnodušna, jer se u ovako

*) osebnosti.

pomućenoj slici života razbijaju naše nade, poremećuju se osnove naše, uznemiruju očekivanja naša i cijeli naš život. Uz rješenje takovih problema vežu se velike nade i zato se rješenje njihovo ne samo očekuje nego upravo traži kao nešto, o čem ovisi mogućnost i vrijednost života. Takav evo problem daleko razgranjena i živo osjećana interesa je problem ličnosti. On može i mora da zanima ne samo filozofa nego i sociologa i kulturna historika, estetičara i pedagoga, a i prilike svakidašnjega života često nas vode k njemu.

I.

Pita li se, što čini problem ličnosti, lako je reći: svi je drže za nešto vrijedno, isto tako je drže za nešto veće i važnije od svakidašnjega čovjeka, ali što se ima smatrati prednošću ličnosti, koje su njezine osobine i kolika joj je vrijednost, u tom se razilaze mnijenja: to je eto čini problemom.

Na prvi mah se čini, da bi smo se rješenju toga problema najlakše prikućili, ako ga zaokružimo izvana, to jest, ako prema onome, što je za svakidašnjega obična čovjeka najznačajnije, najprije odredimo, što nije ličnost i kakovom se ne smije držati. Tako držimo, da se običan čovjek raspoložuci srednjom mjerom sposobnosti, ne udaljuje znatno od staze utrte tradicijom, običajima, društvenim uređenjem i konvencijom. Možda ga kada i saleti želja, da re riješi ovih vezova, pa da povede život novim, neužitim ili dosele nepoznatim putevima, ali mu manjka snaga i odlučnost, pa i opet ostaje u prilikama, i ne uzdiže se nad njih. Život je njegov odredjen stalnim navikama, mišljenjem i nazorima svoje okoline, formama svoga društva, u kojem je on kao svaki drugi. Ovo »kao svaki drugi«, pokazuje nedostatak samostalnosti, osebnosti i individualne izrazitosti, a to opet čini, da po takovim pojedincima općena slika ljudskoga života ne postaje ništa bogatija; oni je povisuju samo brojevno i vrijede u toj slici samo onda, kad se članovi broje. Na tome ne može ništa promijeniti ni razlika staleža, društvena položaja, zanimanja, i svih drugih okolnosti, koji čine razgranjeni i raščlanjeni sistem društvena života. Netko može primjerice zadobiti slučajnim spletom događaja u izvjesnom krugu ugled i važnost, ali niti on sam ima na tom kakova dijela niti zapremljeno, makar i visoko, mjesto po njemu što dobiva. Ima ljudi ovakova svakidašnjega tipa, kojih je sav život, napredovanje i uspijevanje

tvor samo prilika i sreće, to jest slučajnosti društvene dinamike, pa kako u ovoj nije prepoznati ni naći traga djelovanju njihovih moći, napose pak umnih sila, nastala je ona poznata riječ, da se sreća ne druži s pameti. Gdjeokoji čovjek ima sav svoj uspjeh da zahvali samo prilikama, u koje je slučajno zapao ili su ga drugi porinuli; ali takav će čovjek rijetko što i na prilikama promijeniti ili im što doprinijeti. Kako je navikao snalaziti se njima, gledajući, da iz njih crpe sto veću korist, tako im ne će suprostaviti znatniji otpor; zahtjevima, što mu od prilika dolaze, nastojat će se što bolje prilagoditi samo, da se njima opet što bolje posluži na svoju korist. Promjene prilika, koje bi koštunjavu biću zadavale boli, jer bi mu svijale i lomile kosti, njega kao da i ne smetaju: struktura njegova bića tako je gipka, da se može prilagoditi svakome tvorilu bez velike muke. Takav čovjek ne dolazi u pogibelj, da se opre ili uzbuni; on će možda prigovoriti čemu i okrstiti kao besmisleno, ali će to ipak učiniti; on će se srditi, što se mora osvrutati na volju i mišljenje »svijeta«, a ipak će se po toj volji i po mnijenju toga »svijeta« ravnati. Zahtjevi njegovi ili nijesu takovi, da se ne bi mogli ostvariti u običajnome sustavu životnome, ili ako jesu, onda im nastoji udovoljiti tako, da čuvajući formu što više udovolji sebi, svojim potrebama i težnjama, svomemu srcu i duši. Stisnut sa svih strana i vezan obzirima društvenim nauči se onda i tome, da nekom elegancijom i virtuožnošću zataji sebe, svoje uvjerenje i svoje čuvstvo i pogadja, što bi htio »svijet«. U momentima doduše osjeća, kako je život kao ovakova gluma težak i nesnosan, pa onda u »privatnome« životnome redu daje oduška tome, ili ako je imućniji, polazi — na oporavak, da odahne od tlaka društvenoga i kulturnoga života, koji na njemu leži kao mora. Kad ni to ne može, tješi se lijenim razlogom, da ne može biti bolje, pa i opet veselim licem izlazi na pozornicu života, da radi i živi, kako »svijet« traži i da kao ugladjen čovjek konvencijonalnom notom isplaćuje društvene obveze; znade se pače i rasrditi, ako bi tko pomislio, da one note nijesu — prave, iskrene! Kraj svih tih i takovih prilika nestaje duše iz života, i na njezine mjesto dolazi forma: vrijednost čovjeka određuje se po salonskim manirama, i ne mareći, ako se iza njih krije neznatna, obična, kadgod pače prosta i niska duša. Ne pita se, kakav tko jest, nego kakav se čini, a u javnom životu, što reprezentira, važnije je, nego koliko vrijedi. Društveni čin njegov ili čast sačinjava njegov ugled, a bonton

njegovu savjest. Dogodi li se, da i nevrijedna uzdigne tijekom društvenih prilika, začudo, kako brzo »svijet« zaboravlja, kako brzo smiruje svoju savjest i priklanja svoje (iskrene li?) simpatije onima, koji su gospodari prilika. Taj »svijet« to je obični čovjek, koji živi u prilikama, da se u njima snadje, koji svoj duh, svoje znanje i volju stavlja u službu prilikama i robuje im samo, da mu odbace milostinju lagodna i udobna života. Taj »svijet« jest, koji drži čovjeka samostalna duha i mišljenja pogibeljnim, razvratnikom i prevratnikom, on je, koji se klanja društvenim ličnostima po tom, što reprezentiraju, koji ne pita, da li se mjesto u društvu ispunjava, već se zadovoljuje s tim, da je zapremljeno; on ne pita, što je, nego tko je, i pravo mu je ili bar ne podnosi teško, ako visoka ličnost u društvu nije i visoka po duhu i srcu, pa i podnosi li teško, ako se na visoku mjestu razmaše sitan duh, uska pogleda, vodjen sitnim, pače kadgod i niskim motivima, onda je i opet taj »svijet«, koji se tješi lijenim razlogom, da tako jest i da ne može biti bolje, jer ne osjeća u sebi odvažnosti, da se opre. U tom »svijetu« vlada ponajviše umišljenost, gdje bi trebala da vlada samosvijest, gospoduje samovolja, gdje bi trebala da odlučuje prava i potpuna volja, bani se hir, gdje bi trebalo da kraljuje sloboda, a ugladjena forma sve to vješto prekriva. Taj »svijet«, taj obični čovjek i ne vidi, da ne živi svojim životom, da sve što govori i radi, nije prošlo kroz njegovu dušu, niti je prihvaćeno njegovim uvjerenjem; ne vidi ili ne će da vidi, da mnoge misli i nazoni, što ih iznosi, nijesu njegovi, da čuvstva, kojima se zagrijeva, nijesu njegova; da simpatije, što ih tako često izosi, nijesu njegovi; da odluke i hotnje nijesu njegove; na uopće u njemu ne živi on, da u njem živi i radi tradicija, društvo, drugi ljudi, — »svijet«.

II.

Prema tome i takovom držanju svakidašnjega čovjeka, koji misli, čuvstvuje, hoće, živi uvijek samo »kao drugi«, čini se, da ličnost najprije karakteriziraju takove oznake, koje ju čine svojom. Ne pitajući sad odmah, u čem će se i na koji način pokazati ta svojina, nema sumnje, da svojstva, po kojima netko jest ličnost, stoje u svezi s osnovnom činjenicom duševnoga života ljudskoga, sa samosvijesti. Ovu je svezu istakao i naglasio već Kant, pa budući da njegova izvodjenja iznose mnogu ne samo zanimljivu nego i danas prihvatljivu stranu za-

gonetne fiziognomije ličnosti, bit će vrijedno, da njegovo mišljenje s nekoliko poteza ocrtamo.

Poznato je, da je Kant polazeći od misli, da je sva spoznanja sintetičke naravi, tražio, na čem se ta sinteza osniva, jer samo onda se može odrediti, kolika joj pripada vrijednost i jamčnost. Tražeći taj osnov činilo mu se, da produkti spoznaje — slično kao kemijski spojevi — sadržaju više, nego je sadržano u elementima, od kojih se sastavljaju, a baš ovaj višak je odlučan za karakter spoznaje. Kakav je on i otkuda je? Da ne potječe iz iskustva, bilo je za Kanta jasno; jer i ako je dopuštao, da se spoznajna moć — da tako kažem — stavlja u gibanje predmetima, što djeluju na naša osjećala, ipak je držao, da način gibanja, odnosno ono, što je na tom načinu najkarakterističnije, ovisi o duhu. Za nj je sve t. zv. osjetno spoznavanje samo dobavljanje materijala, ali kaošto iz dane gradje može jedan učiniti malo, dok će drugi umjeti složiti mnogo toga ili kaošto će iz izvjesnih podataka spretan i vješt čovjek mnogo pročitati, dok će za drugoga ti podaci biti mrtva slova, tako je i kod spoznaje: vrijednost i uporabivost njezina ovisi o načinu, kako se spaja dobiveni materijal. Radi li se dakle o vrijednosti spoznaje, onda je najprije potrebno, da upoznamo, kako funkcionira naša spoznajna moć. Tko bi se zadovoljio samo s tim, da ustanovi općene oblike, u kojima se rezultati našega spoznavanja pokazuju, mogao bi to učiniti s pomoću psihologije, ali onda bi tek znao, da naša spoznaja radi ovako ili onako, a ne bi znao, zašto radi tako, i koja je vrijednost toga rada. Stoga Kant pretpostavljajući psihologijsko poznavanje stanja, kakovo jest, odmah prelazi na pitanje, zašto duh baš na ovaj način spaja svoj materijal, da onda upozna vrijednost njegovih sinteza. Istražujući to, kao da mu je pred očima lebdila misao, da radnje duha, koje ćemo zvati spoznajama, ne smiju biti u njem slučajne, nego moraju nekako biti u svezi s prirodom duha; i duh naime mora biti nekakav i iz te kakvoće mora izvirati nekakav način djelovanja. Od svih načina djelovanja konkretnoga duha bit će neki, koji pripadaju posebnoj uredjenosti njegovoj, koja je u nizu bića i njihova nastajanja u svijetu eventualno — ta mogućnost bar nije isključena — mogla biti i drukčija. Na ovima se ne da osnovati prava spoznaja. Treba li da ona ne bude samo subjektivno, (t. j. za nas) nužna i općena nego i objektivno vrijedna, treba je osnovati na takovim djelatnostima, koje ne karakteriziraju samo ovaj ili onaj duh, nego duh uopće, koje ne

pripadaju jednome slučajnom obliku svijesti nego njezinu bivstvu. Ne možemo li genealogiju spoznaje slijediti do takova izvora, nemoguće je pribaviti joj i veći ugled, a Humeov skepticizam ostaje u pravu: mi se moramo zadovoljiti sa spoznajom, koja će za nas ovako organizirane biti nužna i općena, ali u nastanku te organizacije i započetome smjeru našega iskustva ostat će uvijek nešto slučajno, i to slučajno slabit će vrijedost i ugled naše spoznaje. Nužni i općeni karakter možemo pribaviti spoznaji samo tako, ako nam uspije sintezu kao njezinu fundamentalnu radnju bazirati na jednoj funkciji, koja izvire iz bivstva duha, odnosno ako možemo naći put od relativnoga konkretnoga duha do ideje duha. Kantu se čini, da ima takav put. On uzima, da je duh po nuždi svoje prirode svijestan; s tom je osebinom njegovom u svezi činjenica, da on okuplja sva iskustva oko jednoga središta, i da ništa ne može postati iskustvom, što nije došlo u odnošaj k onoj srednišnjoj točki. Tu točku zovemo »ja«, a činjenicu ovoga odnošenja na naš »ja« i spajanja raznolikih sadržaja u njem, zovemo *samosvijest*: mi znamo, da je »ja« nužno nazočan u svim radnjama duha. Sadržaj toga »ja« može biti razar: već prema slučajnome iskustvu i doživljavanju, on može biti i raznolik prema raznoj mogućnosti individuacije duhovne prirode u konkretnim stvorenjima, ali s v u d a je zajednička č i n j e n i c a s a m o s v i j e s t i. U toj s prirodnom duha tako usko vezanoj činjenici nalazi eto Kant osnov spoznajnim sintezama: *samosvijest* je najviši uvjet mišljenja; bez nje uopće nema spoznavanja, po njoj pak, budući da sintetička sposobnost njezina izvire ravno iz prirode svijesti, pada i na spoznajne sinteze trak nužde i općenosti; po njoj dolazi spoznaji i vrijednost, jer je znak, da u individualnoj svijesti djeluje jedna funkcija općena karaktera. Tim se spoznaja lišava slučajnosti, što no se veže uz individualnu sliku duha, a sinteze *našega* duha zadobivaju pravu vrijednost, u koliko ih možemo svesti na djelovanja duha *uopće*. Naš je um spoznajna moć, koliko je dionik carstva umnosti. —

Neustrpljivi će čitatelj već pitati: a čemu ta razlaganja Kantove teorije spoznaje? Neka se oprost, što sam malo zastranio, ali mi se čini, da su ove stranice Kantove nauke i zanimljive i za naš problem važne. Nije naime tek slučaj, da im odgovaraju paralelne stranice u Kantovoj etici, gdje je ličnost najviši pojam. I tu se radi, kao i u teoriji spoznaje, da se odredi, uz koje uvjete je ličnost moguća i ima vrijednost, pa se vidi, da

je i opet samosvijest osnovni uvjet nastanku ličnosti i najdublji korijen njezinoj vrijednosti.

Kad se radi o spoznaji, onda svaki rado uvidja, da je ne može biti, gdje se raznolika iskustva stečena na raznim mjestima i u razno vrijeme ne spoje u jednu cijelost, i to takovu, koja ne spaja u sebi samo prošlost sa sadašnjošću nego ima i tu zadaću, da posluži budućnosti. Zato mora biti tako udešena, da može i buduća iskustva u sebe primiti; budući doživljaji ne smiju je znatno pomaknuti iz ravnovjesja, ona mora kao cjelina imati moć nad pojedinim iskustvima i dovoljno snage, da se rastvornoj tendenciji mnogolikosti opre jačinom svoga jedinstva. U tom će se sastojati njezina relativna neovisnost od promjena i njezina postojanost. Za biće, koje bi živjelo u času, ili koje ne bi bilo kadro predjašnja iskustva spajati sa sadašnjima, te tako i prema budućnosti zadobiti neki mir i samostalnost, za takove biće ne bismo ni rekli, da spoznaje. No kad se radi o ličnosti, kao da ne stavljamo jednako odlučno zahtjev, da i ona bude nešto cjelovito, potpuno; što više mnogima se uprave čini, da ličnost i ne podnosi nikakova zaokruživanja, nikakova reguliranja prirodnih energija, da je slobodna do raspuštenosti, hirovita kao čas, samovoljna kao onaj iracionalni: sic volo! To nije nikako po Kantovu ukusu. On u svojoj nauci o spoznaji naglašuje, da pojedina iskustva ne čine spoznaju nego tek njihova sveza; zato izvodi spoznaju u posljednjem redu iz činjenice samosvijesti. Časoviti doživljaj još nije iskustvo, nego tek u svezi s drugima postaje iskustvo; pojedina iskustva su kao slova, koja tek u svezi dobivaju smisao i vrijednost. No Kant je dosta dosljedan, da to primijeni i na ličnost. Prvi uvjet, da uopće bude moguća ličnost, nalazi u samosvijesti. Biće, koje ne bi imalo samosvijest, ne bi se moglo uzdignuti nad slučajnost časa: život bi njegov bio niz nesuvislih ili u najboljem slučaju slučajno povezanih momenata. Da čovjek dakle može postati ličnost, čim odvađa od životinja i od stvari, to ima da zahvali tome, što ima samosvijest. No očito je, da ličnost ne će sačinjavati pojedini momenti života sami za sebe: oni kao i pojedina iskustva imaju samo vrijednost materijala, ali stvarnu vrijednost dobivaju tek po sastavu svome: cjelina je, koja im podaje smisao i vrijednost. I kao što činjenica samosvijesti dovodi relativni duh ljudski u doticaj s carstvom duha uopće i u svezu s idejom duha, tako ličnost dovodi čovjeka pojedinca u svezu s čovječnošću. Po toj svezi, u koju cjeloviti oblik života nužno ulazi,

postaje ličnost vrijedna: čovječnosti u njoj pripada naše poštivanje, kao što u duhu našem umnosti pripada naše priznanje. Prema samome problemu ličnosti stoji Kant kao i prema problemu spoznaje. On naime ne raspravlja, kako n a s t a j e ličnost; zato i ne smijemo očekivati od njega psihologijsko-genetičku nauku o njoj. Njegova je zadaća logička, pa želi odrediti, u čem se zapravo sastoji ličnost, koja su joj bitna obilježja, i koja joj je vrijednost. Ne bi bilo ispravno držati, da Kant iz samosvijesti i z v o d i ličnost, nego valja činjenicu samosvijesti smatrati prvim uvjetom, da bude moguća ličnost. Gdje je taj uvjet ispunjen, tamo se mogu kreirati druga obilježja, koja čine ličnost, u prvom redu s l o b o d a. To je najznačajnija oznaka ličnosti, iz koje izviru sve ostale. S pojmom slobode zašli smo dakako sasvim u etiku, koja je prema tome p r a v o m j e s t o za nastanak ličnosti.

Etička nauka Kantova kreće se oko pojma dužnosti. Dobro može po toj nauci biti samo ono, što se čini iz dužnosti; ne možda p o dužnosti, nego p o r a d i dužnosti ili iz osvjedočenja, da nešto treba da bude. Dobru je dakle djelovanju jedini motiv dobra volja, koja vrši zakon, jer ga poštiva. Ovo poštivanje ima svoj uzrok u tom, što je u onome zakonu sadržana neka umnost, koja omogućuje, da moja volja bude općena volja ili drugim riječima, da zakon mogega djelovanja bude zakon djelovanja i drugih umnih bića. Osnovni zakon Kantove etike glasi prema tome: radi tako, da možeš htjeti, da tvoje načelo bude općeni zakon. Čovjek može i krivo raditi, ali ne može htjeti, da njegovo ovakovo djelovanje postane općenim pravilom; on može primjerice prevariti, izdati prijatelja, ukrasti, ali ne može htjeti, da prevara, izdajstvo, krađa budu općeno dopuštena, pače odobravana djela. Moguće je, da će takova djela kadgod kome i koristiti, makar i samo časovito, ali je nemoguće, da steku poštivanje kod umnih bića. Da dakle čovjek bude čudoredan, nije dosta, da se podlaže zakonu, nego treba da ga i prisvoji poštivanjem i odobravanjem. Stoga je gledišta čudoredno djelovanje autonomno, jer se zapravo podvrgavamo zakonu, koji smo priznanjem sami sebi postavili. Nije čudoredan i ne može biti, tko se samo oslanja na sud drugih, tko sluša samo zapovijed drugih, nego tko p o s v o j o j n a j b o l j o j s a v j e s t i udešava svoje djelovanje, pretpostavljajući dakako, da je u potpunom posjedu svih duševnih sila. Radi li pak po zakonu od drugih postavljenu, onda i to biva samo tako, da je taj zakon s potpunim uvjerenjem prihvatio i tako učinio svojim.

O priznavanju ili nepriznavanju ne odločuju dakako ni motivi ugone ili neugode, koristi ili štete ni koji drugi osim razloga umnosti. Upravo po tom je čudoredno djelovanje nešto odlično, jer se ne vrši iz obzira koristi, ugone, i sl., nego se vrši kao gledajući na neki viši cilj. One je vrijedno po sebi, a ne tek kao sredstvo za nešto, n. pr. za ugodan život; po njem i sam život postaje vrijedan po sebi. Stvari imaju vrijednost po tom, što koriste čovjeku, i životinje imaju istu vrijednost, samo čovjek može i treba da ima vrijednost po sebi, a to biva onda, ako provodi ciljeve, koji su po sebi vrijedni. Tko pak tako živi, ima pravo tražiti od nas, da se i njim ne služimo samo kao stvarju, nego da s njim postupamo kao s ličnosti, u kojoj štujuemo dostojanstvo umna bića, čovječnost. Zato prije spomenuti osnovni zakon čudoredja glasi i ovako: Radi tako, da čovječnost u sebi ne upotrebljavaš samo kao sredstvo nego i kao svrhu. Smisao toga je taj, da um, kojim se čovjek odlikuje nad sva ostala bića, ne upotrebljavamo samo na to, da nam služi udobnu životu, nego da i on sam u životu našem po sebi dodje do vrijednosti; dopušteno je i prirodno razumljivo, da se njim služimo na svoju sreću i korist, ali ne smijemo zaboraviti, da kao umna bića imademo i viših zadaća, koje tek podaju životu našem smisao i vrijednost, a nama samima ljudsko dostojanstvo.

Ovako se prikazuje pojam ličnosti u Kantovoj etici kao savršenstvo ljudskoga života, kao ostvarenje čovječnosti u nama. Sadržaj čovječnosti sačinjava umnost. Biće čovjeka rastavlja se u dvije strane, od kojih jedna — osjetnost i nagon — veže čovjeka uz prirodu, a druga — umnost — uzdiže ga u carstvo duha. Između te dvije strane postoji neprekidni boj, gotovo do zatora; ostvarenje čudoredna idejala postaje u tom shvaćanju zadatak, koji nam je nametnuti koji treba da radom riješemo. Ličnost nije nešto, što imamo od prirode nego nešto, što si moramo izvojšiti vlastitim radom. Ličnost nije prirodni dar nego naša tečevina, ona nije ništa gotovo, nego tek nastaje i neprekidnim se radom osvaja, dočim se neradom gubi; ona nije činjenica nego odredjenje.

Postignuće toga odredjenja pretpostavlja sposobnost umne prevlasti nad osjetnim nagonskim životom, i to po Kantu potpune prevlasti. Iz nužde čudoredna života izvire mogućnost toga života kao neodvzivi zahtjev: Du kannst, den du sollst! Po tom se čovjek može uzdignuti nad sve motive, nad izvanjske i unutrašnje poticaje, prevladati zapreke i krenuti voljom, kamo hoće. U toj tako-

voj slobodi volje nalazio je Kant pravo dostojanstvo čudoredna života, jer se po njoj čovjek podvrgava zahtjevima uma bez obzira na ikakove motive; tu je slobodu volje dakle smatrao uvjetom čudoredna života — u smislu života, koji je sam po sebi kao svrha vrijedan, i uvjetom slobodi ličnosti, koja se sastoji u tom, da je autonomna, da je sama po sebi vrijedna i u tom, da ostvaruje umne ciljeve ili što je isto, ostvaruje čovječnost. Autonomija i umnost, umnost i čovječnost izmjenični su pojmovi u Kantovoj etici, te svaki s po jedne strane obilježuju slobodu ličnosti, kako nastaje na osnovi slobode volje.

Kantova nauka o ličnosti ima više vrlo simpatičnih crta. Primjerice vrijedna je ona, da se pojam ličnosti nužno određuje u odnošaju k nekom idejalu, da dakle ličnost nije prirodni dar, činjenica, nego plod duga nastojanja, rada i borbe; vrijedna je misao, da je ličnost nosilica objektivnih svrha, i da se njom ostvaruje ideja čovjeka, pa onda i misao, da vrijednost njezina stoji u njezinoj volji, po kojoj dobiva karakter slobode i samosvijesti. Sve ove crte ipak ne dolaze pravo do izražaja pored drugih crta, koje se oštrije ističu i koje su krive, da se mnogi poradi njih odbija od cijele nauke. Tako se mora reći, da je Kantova slika ispala odviše apstraktna, a k tome i hladna, bez srdačnosti, gotovo bešćutna. Kriv je tome njegov racijonalizam; on postavlja životu tako visoke zahtjeve, da iz slike njegove nužno iščezavaju osjetni i nagonski elementi, koji toj slici podaju životnu boju, koji joj podaju krv i meso, dok bez njih izbljedjela odmiče od realnoga života prema sjenastome carstvu ideja. Tome se radikalnom racijonalizmu valja u Kanta čuditi to više, što je on u svojoj teoriji spoznaje svuda oštro naglašivao, da se svijet uma ne smije predstavljati od svijeta osjetnosti, da su pojmovi bez zorova prazni; za sve to kao da je obnevidio u etici. U njegovoj životnoj slici ne suradjuje osjetni i nagonski dio ljudskoga bića; toliko ga je u pravom smislu prevladala umnost. Što više: toj slici nedostaje i toplina čuvstva; ozbiljnost života, sama po sebi vrijedna, gotovo je ubila životno veselje i podala ličnosti obilježje hladne razumnosti. Kantu se činilo, da se zahtjev umna života daje provesti samo tako, ako se posve prelomi s osjetnošću, a ova se pritisne o zemlju i skrši. Ipak to ne će biti jedini način, u kojem je umni život moguć. Već je Schiller pravo primjetio, da će se zarobljena osjetnost uvijek buniti protiv pobjednika svoga, i ostati mu neprijateljska; samo izmireni protivnici mogu postati prija-

teljima. Nije dakle potrebno, da napustimo zahtjev umna života zato, što nam Kantova slika pruža neugodan pogled slomljenih sila prirodnih, samo ako je moguće, da nadjemo način, kako će se divlje i neukroćene sile prirodne prilagoditi i upraviti na svrhe uma. U tom istom smislu trebat će promijeniti i njegovo shvaćanje slobode. Ovo je s više strana izazvalo oštru i opravdanu kritiku; tako je neodvisnost volje od svih unutrašnjih i izvanjskih utjecaja, kako je on zamišlja, sociologijsko i psihologijsko čudovište. Razumljivo je, da je pod utjecajem prirodnih nauka i sociologije sve više prevladalo determinističko mišljenje, koje čini volju samo produktom izvanjskih i unutrašnjih prilika; na drugoj su strani opet nastala shvaćanja, koja su ističući intenzivni elemenat u volji ovu izobličila do razpuštenosti, volje, hirovitosti, te je takova bila nesposobna, da preuzmu na sebe ikakove zadaće, da se podredi ikakovome zakonu, i da izvršuje kakove postavljene ciljeve. U Kantovoj nauci o slobodi ovo je najvrednija stranica, što je nastojao slobodu složiti s podređenjem zakonu, autonomiju s poslušnosti umnoj zapovijesti, i provesti, slaganje individualne volje s općenim svrhama. Ovu stranicu možemo pridržati, i ako ne prihvatimo njegov indeterminizam; samo nam treba pokušati, da ne opirući se činjenicama psihologije i sociologije postavimo takav pojam slobode, koji će odgovarati zahtjevu autonomije, a ipak ne će zaći u individualističku razvratnost, koja je za etički život naprosto nepodesna. Onda će se vidjeti, da slika života, ako ne ćemo, da bude slučajna, rastrgana, nesuvisla, traži izvjesno uređenje, traži izvjesno upravljanje životnih energija; poteškoća leži u tom, da se sve udesi tako, da ono upravljanje ne bude silovito, da ne bude protivno prirodi. Ovo upravljanje ne nastaje samo od sebe, pa je očito, da slika vrijedna života — a ličnost znači upravo sliku najvrednijega života — nije gotova od prirode, da ne nastaje od sebe, ni bez našega rada; to opet dokazuje, da pojam ličnosti nužno stoji u nekom odnošaju k etičkome životu: čovjek treba da postane čovjek; njegova priroda je njegovo odredjenje. Da se to odredjenje postigne, nije dosta, da se priroda pusti razbujati, nego je treba zaokružiti u cijelost, ali je treba i štititi od utjecaja i sila, koje bi je u tom spriječile i treba joj pribaviti mjesta, da se što potpunije i bogatije razvije. Ako je sve to tako, onda možemo naslućivati, da se za ličnost iziskuje neka veličina, snaga i bogatstvo, uopće da joj se postavljaju zahtjevi, koji nijesu prirodom već dani, nego ih iz prirodom dane

gradje treba izraditi. I ta će se crta u Kantovu pojmu ličnosti morati prihvatiti i utvrditi protiv naturalističkih tendencija.

I ako je pravo, da se ličnost nekako stavi u odnošaj k općenosti, što dakako nužno biva poradi odnošaja njezina k umnosti, mora se priznati, da je Kant i taj odnošaj pretjerao, te nije dovoljno razumijevanja smogao za individualne crte u njoj. Njegova ideja ličnosti je odviše ukočena, nema dovoljno gipkosti, da obuhvati pojedinačnu mnogolikost i osebnost. Racionalizam njegov i tu ga je zaveo, te je nalazeći vrijednost ličnosti u umnome joj karakteru, dakle u općenim i objektivnim svrhama, koje hoće, izgubio je s vida vrijednost, koja je dana s bogatstvom individualnosti, a smjerajući neprekidno k ideji čovjeka odviše je primakao žive, konkretne likove zazbiljnosti onim apstraktnim idejnim formama. Cijela njegova etika ide za nekim izjednačenjem ljudi u ideji čovjeka. I s te strane potrebna je korektura u Kantovoj nauci: valja razmisliti, ne da li se provesti ostvarenje ideje čovječnosti, a da se ne dira u prava individualne osebnosti i kako; možda će baš individualni sokovi doprinijeti tome, da će ideja čovjeka sve bogatija postajući i sama oživjeti i sve dalje ciljeve radu postavljati; onda ne bismo ni tu ideju imali kao mirujući objekt, nego kao neusahlo vrelo svedjer novih ciljeva i sve daljnega usavršivanja čovječnosti.

(Nastavit će se.)

Dr. Zdeněk Tobolka:

Vseslovanstvo.

I. Razvoj vseslovanske misli.

1. Vseslovanstvo pred veliko revoluciju.

Dasiravno izvira izraz: »Slovanska vzajemnost« ali »Vseslovanstvo« (Panslavizam) šele iz 19. stoletja, moremo vendar zasledovati pričetke vseslovanske ideje v najstarejši dobi srednjega veka. Že pri starih čeških in poljskih, vendskih in jugoslovanskih pisateljih¹⁾ najdemo mnogokrat sledove neke zavesti, da so vsi slovanski narodi skupnega pokoljenja, da so zelo razširjeni, da so

¹⁾ J. Perwolf: Slavjane, ich vzajemnyja otnošenija i svjazi, Varšava 1886.

si njihovi jeziki med seboj sorodni. Ta zavest, ki jo moremo dokazati že za 10. stoletje, se je pri poznejših slovanskih pisateljih še poglobila vsled humanističnega pokreta.²⁾ Pri pisateljih klasičnega starega veka, zlasti pri latinskih, nahajamo pogosto poročila o Slovanih. Ta poročila so v dobi humanizma utrdila ono prepričanje slovanskih pisateljev o skupnem počelu, o sorodstvu in veliki razširjenosti slovanskih narodov. Le Bulgarov, ki v srednjem veku še niso bili stopili v krog kulturnih narodov, se ta zavest ni dotaknila.

Celih sto let pred veliko francosko revolucijo je živel slovanski pisatelj, ki je mnogo mislil o vprašanju slovanske vzajemnosti in ki je prvi postavil program Vseslovanstva. To je bil Hrvat Juri Križanić,³⁾ katoliški duhovnik, ki je živel v 17. stoletju. Bil je mnogo potoval po slovanskem svetu, katerega ni poznal le iz knjig, marveč iz lastne izkušnje. Položaj pa, v katerem je našel slovanske narode, ga ni zadovoljil. Samo Rusija je bila v 17. stoletju samostojna, vse druge slovanske narode je vladal tujec. Križanić imenuje Rusijo »edini neodvisni organizacijski element slovanskega sveta«. Želel je, naj bi ruski car skrbel za dobrobit slovanskih narodov, zahteval je, da se slovanska dekleta ne smejo udajati za tujce, stremil je za cerkvenim zenočenjem pravoslavnih in katoliških Slovanov. Mnogo se je bavil s slovansko filologijo in si je celo izmislil vseslovanski jezik, katerega naj bi se posluževali vseslovanski pisatelji, predlagal je, naj se izdela vseslovanska slovnica in vseslovanski slovar ter se napiše vseslovanska zgodovina. Toda njegovi predlogi so ostali glas vpijočega v puščavi. Čas Križanićevih idej še ni razumel.

2.4) Vpliv idej francoske revolucije na Vseslovanstvo.

Misel velike francoske revolucije je dosegla, da je prenehala organizacija narodov po njihovi pripadnosti pod cerkve in dežele; ta misel je utrla pot k organizaciji narodov po narodnostih. Slovanski narodi, med katerimi je postala misel francoske revolucije posredno ali neposredno znana po nemških pisateljih, so

²⁾ V Christijanovi legendi 10. stoletja. Gl. Pekař: *Legende o Vaclavu in Ljudmili ter Christijanova pristnost*, Praga 1906.

³⁾ Gl. Perwolfovo delo: II. 309. — J. Vuić: *Križanićeva Politika*.

⁴⁾ Gl. moj spis: *Slovanský šejzd v Praze roku 1848* Praga 1901 str. 3 itd.

pričeli čutiti, da so člani ene narodnosti. S tem čustvom se prične in razširja med Slovani narodni pokret. Izmed vseh idej francoske revolucije so Rousseau-jeve najbolj vplivale na slovanski preporod. Pod Rousseau-jevim vplivom so začeli nemški pesniki in učenjaki (Herder, Schlözer, Michaelis i. dr.) pisati o Slovanih simpatično; mislili so, da je slovanski svet važen primer za Rousseau-jeve teorije. Ti nemški raziskovalci so se bavili tudi s slovansko preteklostjo.

A. L. Schlözer je s svojim proučevanjem slovanske zgodovine utrdil slovansko narodno zavednost. Nemci so za svoje študije potrebovali tudi slovanske jezike ter so za to navajali svoje učence k učenju teh jezikov, tako n. pr. göttingenški profesor orientalskih jezikov J. D. Michaelis, takratni vodja nove, kritične smeri raziskovanja sv. pisma v Nemčiji.⁵⁾

Prvi veliki češki novodobni učenjak, utemeljitelj slavistike, zajedno tudi prvi buditelj češke narodne zavesti, redovnik Jos. Dobrovský (1753—1829) je bil eden Vseslovanov one dobe. Po novih znanstvenih metodah je študiral slovansko slovnico ter staroslovansko zgodovino in se je tako prepričal znanstveno, kakor oni stari slovanski pisatelji, da so slovanski narodi istega počela in njihovi jeziki sorodni. Kakor stare slovanske pisatelje, je tudi njega spoznanje o veliki razširjenosti Slovanov izredno navdušilo. Želel je, da bi se tudi Slovani jezikovno združili, kakor so se združili Nemci. Menil je, naj bi slovanski narodi pripoznali literarno prvenstvo enega slovanskih jezikov, naj bi se posluževali enega samega pravopisa in konečno celo, naj bi se združili v eno državo. Bil je tudi trdno prepričan, da se bodo te njegove želje nekoč izpolnile.

Češki predhodnik Dobrovskega, toda z obzirom na znanstveno raziskovanje njegov učenec, pavlanski menih F. V. Durych (1735—1802) se je bavil zlasti s kulturnim življenjem starih Slovanov ter je v nasprotju z Dobrovskim hotel dokazati, da so imeli stari Slovani samostojno kulturo, čeravno se poznajo na njih tuji vplivi.

Jugoslovanski poznavalec slavističnih del Dobrovskega⁶⁾, Slovenec in katoliški duhovnik Juri Japelj (1744—1807) je hotel

⁵⁾ Jakubec: K počátkum studií slavistických v století 18. — *Listy filologické* XXVIII. 459 itd.

⁶⁾ F. Ilešič: Vzájemnost česko-slovinská v minulosti. *Slovanský přehled* II. 170 itd. IV. 433 itd.

najti smer slovanskih jezikov. Prepričal se je pa, da tak jezik ne živi več in da so slovanski jeziki medseboj bratje. On je tudi izrekel misel, naj bi se medseboj bratski ljubili. Stremil je za zbližanjem Slovanov na polju kulture; te svoje misli je formuliral vseskozi konkretno: predlagal je ustanovitev društva slovanskih znanstvenikov, ki naj bi gojilo poleg književnega tudi osebne stike med Slovani; to društvo znanstvenikov naj bi izpolnjevalo zlasti sledeče naloge: 1. izrazi, skupni vsem slovanskim jezikom, naj se zbero; 2. izdela se primerjalna slovnica slovanskih jezikov; 3. uvede se za vse Slovane enotno pismo; 4. za vsako slovansko narečje se sestavi mala praktična primerjalna slovnica. Japelj je bil prepričan, da bi uresničenje njegovih predlogov ne koristilo le mnogo slovanski znanosti in umetnosti, marveč tudi trgovini. Pod vplivom Michaelisove smeri je pisal tudi slovenski prevod svetega pisma. Njegov sotrudnik, katoliški duhovnik Blaž Kumerdej (1738—1805) je bil tudi pristaš slovanske vzajemnosti. Kakor že nekateri pred njim, si je tudi on izmislil vseslovanski jezik ter napisal tako slovnico.

Drugi buditelj češke narodne zavesti, Josip Jungmann (1773—1847), pravi utemeljitelj češkega književnega jezika, je bil tudi Vseslovan. Verjel je na veliko prihodnost Slovanstva. Ves srečen je bil nad Napoleonovim porazom na Ruskem in je pričakoval še večjih ruskih uspehov. Po nemškem vzorcu je želel tudi jezikovno združitev Slovanov, i. s. tako, da bi se sprejela ruščina. Tudi ni bil nasprotnik misli, da bi tvorili Slovani pod vodstvom Rusije eno samo državo. Dejstvo, da je Rusija absolutistična država, mu ni vzbujevalo pomislekov, ker je bil pristaš ideje prosvetljenega absolutizma. S svojimi mislimi Jungmann na Češkem ni bil osamljen, marveč so se pod njegovim duševnim vodstvom te ideje razširile med vso inteligenco.

Slovenec Jernej Kopitar (1780—1844), eden dunajskih slavistov one dobe, je kot prepričan Vseslovan svetoval, naj se vsi slovanski narodi združijo, če hočejo doseči kaj velikega. Bil je znanstvenik, zato so se njegovi sveti omejevali na kulturno polje. Nekaj mesecev je urejeval »Dunajski letopis za leposlovje« (Wiener Jahrbücher für Literatur); ta časopis je hotel razširiti v osrednji organ vseh zapadnih slovanskih znanstvenikov. Zahteval je ustanovitev slovanske osrednje akademije na Dunaju, to v času, ko Avstrija še ni imela nobene nemške akademije zna-

nosti. Dobrovskemu je predložil načrt za izdajanje slovanske enciklopedije, mislil je pa, da bi mogli Slovani pisati po vzorcu starih Grkov sicer v različnih narečjih, toda z istim pismom, z istim pravopisom.

3.⁷⁾ Misel slovanske vzajemnosti pod vplivom nemškega zenočenja.

Za dosedaj opisani razvoj vseslovanske misli je bil velike važnosti vzgled, katerega so Slovanom dajali Nemci s svojo borbo za svobodo, s čemur so Slovani tudi spoznali važnost tega dotlej neznanega smotra.

To spoznanje so Slovanom prinesli Čehi, zlasti dva njihovih pisateljev, znanstvenik Pavel J. Šafařík (1795—1861) in pesnik in publicist Jan Kollár (1793—1852). Prvim letom 19. stoletja je Nemčija utisnila svoj odznak velikega boja proti Franciji. Nemci so kot zavedni narodnjaki nasprotovali vsemu francoskemu tako v slovstvu in šoli, društvih, na govorniškem odru; sovražili so Francoze in to sovraštvo je prešlo iz časopisja tudi v narod. Svojo rešitev so videli Nemci le v združitvi vseh Nemcev. Žarišče tega pokreta je bilo vseučilišče v Jeni. Tam sta tudi študirala Šafařík in Kollár, prvi leta 1815, drugi od 1817—19. Toda še predno sta oba prišla v Jeni, sta bila že pristaša narodne smeri, katero je na Češkem zastopal Jungmann. V Jeni pa jima je bila dana prilika, popolniti in poglobiti svoje nazore. Oba sta postala istih mislih glede slovanskega vprašanja, oba sta postala glasnika te misli med Slovani. Nista pa imela oba istega vpliva. Bolj je vplivala Kollárjeva vročekrvna pesniška narava; Šafařík je bil bolj miren znanstvenik.

Šafařík in Kollár sta oznanjevala svoje misli o slovanskem vprašanju sočasno, čeprav nista bila sočasno v Jeni. Oba sta se čudila veliki razširjenosti Slovanov, verjela sta na rusko slovanstvo, priznavala sta stremljenje ruskega carja Aleksandra in upala, da bo rusko orožje ustanovilo veliko slovansko carstvo z Rusijo na čelu. Ko sta pa spoznala neizvedljivost svojih političnih idealov, sta se v slovanskem vprašanju omejila na kulturno polje. Kollár je zbral leta 1837 svoje misli o tem vprašanju v nemško pisani študiji z naslovom: »O pismeni vzajemnosti raznih rodov in narečij slovanskega naroda« (Über die literarische Wechsel-

⁷⁾ Gl. moj citirani spis, str. 13 itd.

seitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation). Šafařík je takoj pristal na ta spis ter nasvetoval tudi, naj se oskrbi ruski prevod.

Kollárjev spis ne vsebuje ničesar, kar bi bilo dotlej docela nepoznano. Kollár je le vse to združil v sistem, kar bi se našlo le raztreseno v spisih in pismih takratnih slovanskih buditeljev, na novo si je izmislil le besede: »Slovanská vzájemnost« ter je dal temu pojmu estetičen in humanističen temelj. Želel je, da bi postali Slovani veliki in mislil je, da morejo doseči to veličino le z združitvijo vseh svojih narodnosti v en narod (natio). Slovanski jeziki so mu bili le narečja enega jezika. Tako jezikovno združenje po njegovem mnenju ni bila veleizdaja. Svetoval je tudi, naj bi Slovani opustili svoje spore. Tako na splošno je utemeljeval Kollár slovansko vzajemnost.

Po Kollárju naj bi živeli Slovani v vzajemnosti kulturnih odnošajev. Spisi enega naroda naj bi se kupovali in čitali tudi v drugem narodu, in izrazi, ki nedostajajo temu ali onemu jeziku, naj se vzemo iz drugega slovanskega jezika. Slovstvena medsebojnost naj bi se po Kollárjevem nazoru ne ozirala na državne in cerkvene meje, saj taka vzajemnost ne vsebuje stremljenja po zenočenju vseh slovanskih jezikov v en glavni ali pismeni jezik. Kdor hoče veljati za prepričanega Slovana, mora poznati vsaj 4 slovanske jezike: ruskega, ilirskega, poljskega in češko-slovaškega i. s. vsaj slovnico in slovar.

Kollár je pa nasvetoval tudi sredstva za uresničenje te misli. V vseh slovanskih glavnih mestih naj bi se ustanovile slovanske knjigarne, slovanski pisatelji naj bi izmenjavali medsebojno svoje spise, na slovanskih vseučiliščih naj bi se ustanovile stolice slovanskih jezikov. Za vse Slovane naj bi se izdajal časopis v vseh slovanskih jezikih, ustanovile naj bi se javne in zasebne knjižnice slavistične literature. Zagovarjal je tudi izdajanje primerjalnih slovanskih slovníc, slovarjev, nabiranje slovanskih narodnih pesni, pregovorov itd. Vse tujke naj bi se odstranile iz slovanskih jezikov. Kakor pred njim drugi slovanski pisatelji, je hotel tudi on uvesti enoten pravopis za vse slovanske jezike. To naj bi bili prvi koraki k uresničenju vseslovanskega književnega jezika. Kollárjev spis so vsi Slovani sprejeli z velikimi simpatijami. Hrvatski časnikar Ljudevit Gaj (1809—1872) je postal blagovestnik slovanske vzajemnosti na slovanskem jugu, srbski časnikar F. Pavlović (1804—1854) je deloval v smislu Kollárjevih idej med

Srbi. Kollárjev spis je izšel leta 1844 že v drugi nemški izdaji ter po dvakrat v ruskem, po enkrat v srbskem in češkem prevodu. Jugoslovanski pisatelji so ta spis imenovali »Slovansko blagovestje«. Kollár pa je vplival na slovanski svet tudi kot pesnik, zlasti s pesnitvijo »Slávy dcera« (Hčer Slave), v kateri opisuje veliko preteklost in krasno bodočnost združenega Slovanstva.

Na Slovaškem je bil vodja kollárovcev katoliški župnik v Madunicah, eden najslavnejših slovaških pesnikov, J. Holy (1785—1894). Tudi predniki takozvane slovaške slovstvene Stúrove šole, tako imenovane po svojem ustanovitelju publicistu L. Stúru (1815—1856) so stali pod vplivom te ideje. Pisatelji S. Chalúpka (1812—1883), K. Stúr (1811—1851), S. Godra (1808—1873), so bili Vseslovani in z njimi L. Stúr z vsemi svojimi učenci. Tudi med Vendi (lužiškimi Srbi) so razširjali Kollárjeve ideje vseučiliščniki tega rodu, ki so obiskovali v Pragi vendski seminar. Od leta 1839 naprej je Kollár sam deloval med Vendi za svoje nazore. Svoje spise je pošiljal v Lužico ter pridobil za svoje nazore o slovanskem vprašanju dva voditelja vendskih pisateljev, časnikarja L. E. Smoler-ja (1816—1884) in J. P. Jordana (1818—1891). Tudi slovanski jug je v kratkem postal ves poln Kollárjevih misli. Od leta 1818 naprej je Kollár v Budimpešti živahno občeval z Jugoslovani, on sam se je sestajal z jugoslovanskimi dijaki, vabil jih k sebi, ostal ž njimi v živahnih stikih tudi kesneje, ko so zapustili Budimpešto, jih obiskoval v domovini ter jim pošiljal svoje spise.

Že omenjeni Hrvat Gaj se je v svojem leta 1830 izišlem spisu »Kratka osnova hrvatsko-slovenskega pravopisanja« izrekel za Kollárjevo vzajemnost, namreč iz spoznanja, da so slovanski narodi posamično slabi, da pa dosežejo mnogo le v združenju. Gaj je najpoprej hotel združiti vse Jugoslovane i. s. one v takratni Iliriji, ki naj bi sprejeli hrvatski jezik, združen s srbskim književnim jezikom, kakor so ga rabili v najnovejšem slovstvu.

Kollár je tudi na Jugoslovane vplival ne le z mislijo vzajemnosti, ampak tudi, kakor omenjeno, s pesnijo. Kakor so jugoslovanski znanstveniki delovali pod vplivom vseslovanske misli, tako so vstvarjali takrat tudi jugoslovanski pesniki pod vplivom Kollárjevega speva.

V Galiciji je bila Kollárjeva slovanska vzajemnost sprejeta zlasti v Lvovu. Za to idejo sta pripravljala tla dva Čeha, arheolog K. V. Zap (1812—1871) in pesnik J. P. Koubek (1805—1854), ki sta živela v Lvovu dalje časa kot državna uradnika. Kulturna

ustanova Osolinskih je postala središče pristašev Kollárjeve ideje. Tu pa niso bili le Poljaki, marveč tudi Rusini, ki so živeli tačas v ustanovi Osolinskih s Poljaki v bratski ljubezni. Tudi v Ukrajini se je Kollárjeva misel sila razširila. Charkovska inteligenca je z veseljem prebirala Kollárjeve spise; v družbi slavistov, kamor sta zahajala tudi arheolog J. J. Sreznevskij (1812—1880) in zgodovinar N. J. Kostonarov (1817—1885), se je mnogo razpravljalo o slovanski vzajemnosti. Ko se je Kostonarov preselil leta 1845 v Kijev, je izdelal program, po katerem naj bi se rešilo slovansko vprašanje. Pritrjeval je sicer vsem Kollárjevim mislim, izvajal jih je pa še dalje ter izpopolnil slovansko vprašanje s praktičnimi nasveti. Hotel je vstvariti federacijo vseh slovanskih narodov pod protektoratom ruskega carja in poudarjal je izrecno, da mora pri tem ostati samobitnost posameznih narodov nedotaknjena.

Pod vplivom teh misli se je zbralo v Kijevu društvo: »Bratovščina sv. Cirila in Metoda«; pod vplivom te misli je vstvarjal tudi rusinski pesnik Taras Ševčenko (1814—1861).

Šafaříkovi spisi niso tako močno vplivali na slovansko inteligenco kakor Kollárjevi, ne le, ker sta si bila oba pisatelja različna po značaju, marveč tudi po snovi svojega delovanja. Šafařík ni bil niti pesnik niti časnikar, marveč pisatelj strogo znanstvenih del. V letih 1836—37 je obelodanil spis »Slovanské starožitnosti«. To veliko delo je postalo Slovanom velik priročnik argumentov v boju proti nemštvu. V tem delu je Šafařík dokazal, da so Slovani poseljevali Evropo že pred Kristovim rojstvom, i. s. povsod od Vshodnega morja do Jadrana in Črnega morja in od Visle do Dona. S svojim delom je dokazal, da so Slovani v Evropi ravno tako domači kakor Germani in Galci, Itali in Grki. »Slovanské starožitnosti« so prijetno razburile slovanski znanstveni svet. Prevedli so jih v poljščino in nemščino, deloma tudi srbščino in ruščino. Delo je tudi mnogo koristilo slovanski zavednosti. Še bolj pa se je razširil Šafaříkov drugi spis: »Slovansky národopis«, ki je opisoval sedanost, pripovedoval, koder so Slovani naseljeni in tako deloma ugotovil njihovo visoko število. Šafařík je izpolnil to veliko nalogo s pomočjo filologije. Njegov spis je doživel več čeških izdaj ter bil preveden tudi v ruščino in poljščino. Jugoslovani so Šafaříkov narodopis cenili prav tako kakor Kollárjevo »Slovansko vzajemnost«.

Šafařík in Kollár sta ugotovila s svojimi deli slovanskemu vprašanju poseben program. Šafařík je dokazal zgodovinsko enakopravnost Slovanov z Germani, Itali, Grki in Galci in njihovo veliko razširjenost; Kollár pa je sanjal o boljši slovanski bodočnosti ter dal nasvete, kako naj bi se v veliki slovanski vzajemnosti delovalo na kulturnem polju.

(Dalje prihodnjič).

Ivan Mohorič:

Razvoj kreditnega združništva.

Zunanja organizacija in razvoj.

Označenje starejše dobe. Agrarne reforme. Liberalna doba. Prometnopolitični razvoj. Združništvo po društvenem zakonu l. 1852. Paralela hranilničnega razvoja. Škodljivi vplivi kriz. Schulze-Delitzschev sistem posojilnic.

I. Z agrarnimi reformami petdesetih let začenja v Avstriji prehod iz preostalih oblik fevdalizma v liberalno dobo. Gradnja železnic je izpremenila stare prometne smeri; prevoznništvo, od katerega je bilo poprej odvisno blagostanje celih pokrajin, mahoma upada; obrtnništvo stoji na robu propada vsled konkurence veleindustrijskih fabrikatov; v naših pokrajinah se polagoma prično sledovi tovarniške industrije in bančnih podjetij, domače delo pa zapade v popolno paralizo. Nujnost tehnične reforme produkcije in modernizacije gospodarskega sistema, prehoda od skoraj prirodnega k denarnemu in dalje kreditnemu gospodarstvu je stavila predvsem kreditne zahteve. Organizacija kredita se je toraj morala nasloniti na samopomoč, izšlo iz težkih razmer kmetijstva in obrtništva, ter ohraniti drobno posestvo in malo obrt pa gospodarsko osamosvojiti probujajoči se narod.

V glavnih deželnih mestih so obstojale hranilnice, toda bile so v nemških oziroma v laških rokah; predvsem so gojile realni, hipotečni kredit, ki gospodarski depresiji ni odgovarjal, glavno niti ni bil pristopen malim razmeram. Oblika reformirane denarne organizacije je imelo biti kreditno združništvo, osnovano na podlagi neomejenega jamstva in osebnega kredita.

Najstarejša slovenska kreditna zadruga (ob enem najstarejši slovenski denarni zavod) je bilo **O b r t n o - p o m o ž n o d r u -**

štvo v Ljubljani, osnovano l. 1855., ne cela štiri leta po ustanovitvi prve avstrijske zadruga Aushilfskassenverein v Celovcu. Zadruga je bila namenjena v prid in pomoč ljubljanskim obrtnikom in rokodelcem. Skoro dvajset let je ostala edini slovenski denarni zavod; »Kranjske hranilnice« in njenega posojilnega društva namreč ne moremo imenovati slovenska denarna zavoda, dasi sta poslovala pretežno z domačim kapitalom. Prvi slovenski denarni zavod je ustanovil J. N. Horák z Moravskega na podlagi zakona iz leta 1852. Ta češki kolonist je presadil s tem idejo samopomoči iz svoje domovine na slovenska tla. Videl je v gospodarski organizaciji najboljšo zaslombo narodne samozavesti, predpogoj samostojnega razvoja in najizdatnejše sredstvo proti nadutosti tedanjega nemškutarskega liberalizma in birokratizma. Stanovski interes mu je veleval organizirati predvsem obrtništvo. Pridobil je za svoje ideje simpatije narodnega meščanstva in Bleiweisove skupine. V gospodarsko-politični organizaciji je ustanovitev meščanske stranke l. 1865. in zmaga narodne ideje v samoupravi Ljubljane njegova zasluga. S svojo gospodarsko iniciativo je pa ostal osamljen in dve desetletji gospodarskega pokreta, ko se je ravno združil nemški kapitalizem v veleindustrijo, ostajamo mi neaktivni. Edini slovenski gospodarski pojav te dobe je ustanovitev vzajemne zavarovalne banke »Slovenije«. Medtem pa se je razvilo v južnokoroških in spodnještajerskih trgih in mestih nemško hranilništvo in potegnilo v svoj delokrog pretežno večino slovenske okolice.

Drugi denarni zavod, osnovan tik pred združnim zakonom, se je ustanovil šele l. 1872. na meji slovenskega Štajerja, v Ljutomeru. Že poprejšnja doba navdušenega rodoljubja in taborov l. 1864. je izšla iz Ljutomera, enaka je bila tudi gospodarska samopomoč, delo skupine okrog Plojeve pisarne.

Ne celo leto pozneje, v dobi borznega »kraha«, je bil ustanovljen tretji denarni zavod za slovenje Koroško pri Sv. Jakobu v Rožni dolini. Na Koroškem so Slovenci v narodnem navdušenju pozabili na organizacijo gospodarstva; Nemci so pa med tem delali z veliko vnemo na hranilničnem, kakor tudi društvenem združnem polju. Osnovala se je na jugu posojilnica v Ebersteinu (1873), Beljaku (1864), Šmohorju (1872), Velikovcu (1871) in druga v Celovcu (1866), ki so vse po združnem zakonu prešle iz društvene organizacije l. 1852. v sistem Schulze-De-litzsch z omejeno zavezo. Ustanavljanje nemških posojilnic začenja

potem zopet v devetdesetih letih. V teh treh točkah so že pred sankcijo združnega zakona izražene glavne smeri gospodarskega dela slovenskih združnih organizacij, ki je imelo biti v mestih glavna zaslomba razvijajočega se narodnega meščanstva, obrti in trgovine, na narodnostnih mejah pa osnova manjšinskega dela, tako na južnem Koroškem, na Spodnje Štajarskem in kesneje na Primorskem.

Z novim združnim zakonom se je pričela na kreditnem trgu živahnejša organizacija. Bistveno lažje združevalne oblike so nadomestile okornost društvenega zakona iz l. 1852. Že v prihodnjem letu sta se ustanovili dve združni posojilnici, v Mozirju 18. avgusta in v Šoštanju 2. oktobra 1874. Prva je začela poslovati soštanjska, za katero si je pridobil glavnih zaslug oče obeh Vošnjakov, g. Miha Vošnjak. Nekatera kreditna društva so se prilagodila radi znatnih olajšav in upravnih ugodnosti novemu združnemu zakonu ter so v letih 1873. do 1875. izpremenila svoja pravila. Statistika navaja pri mnogih dan izpremembe pravil kot dan ustanovitve. V Ljubljani pohajata iz te dobe »Obrtniško društvo za denarno pomoč« (l. 1874.) in leto kesneje »Hranilno in posojilno društvo«.

Sočasno začenja popolnoma samostojno združno gibanje na oddaljenem Dolenjskem. Med metliškimi meščani je začel propagirati idejo kreditne zadruge g. Kapelle. Sam je sestavil potrebna pravila in deloval za ustanovitev združne posojilnice z vso energijo. Kljub vsem nasprotstvom se je ustanovila aprila l. 1875. »Prva dolenjska posojilnica«, vpisana zadruza z omejenim jamstvom v Metliki. Novoosnovana posojilnica je morala sprva pretrpeti odločno nasprotje in celo bojkot od strani premožnega meščanstva; bilanca prvega leta skromno izkazuje 1768 gld 68 kr imetja in 1768 gld 86 kr dolga. Toda nasprotovanje je pa le budilo odporno silo in posojilnica je vstrajno premagala vse škodljive poizkuse. Prvotno se je posojal denar na menjice in sicer le članom. Leta 1882. pa so se razširila pravila, da se sme dovoljevati kredit tudi nečlanom, na mesto omejenega jamstva članov je stopilo neomejeno. Komaj se je nato kolizija z interesi nasprotniki malo poglobila, se je pojavil znak, ki postaja tipična usoda ne samo kreditne organizacije, marveč vse gospodarske tvorbe in podjetnosti: politični razdor. Ta je v svoji skrajnosti in izključnosti vedel k ustanovitvi konkurenčne kreditne zadruge, po sistemu Raiffeisen. S tem začenja vzajemno

protežiranje dolžnikov in boj za pristaštvo, kar pa je nezdrav gospodarski pojav. Glavne kupčije posojilnice so bili zemljiški nakupi in parcelacija večjih posestev. Stanje posojilnice je pred desetletjem (1902.) izkazovalo 72.000 K plačanega davka, 118.000 K izplačanih dividend, — 60.000 K rezervnega zaklada in za 60.000 K zemljiškega posestva. Največja transakcija je bil nakup metliške grajščine za 130.000 K.

Prihodnje leto se je ustanovila po zaslugi rodoljuba dr. Ivana Gršaka posojilnica v Ormožu. Ustanovitelj sam slika v »Ormoških spominih« čase ustanovitve tamošnje kreditne zadruge. Slovenski štajerski kreditni trg je imel, pravi, tri posojilnice, ljubomorsko, ki je obstojala tretje leto, soštanjska drugo, mozirska prvo leto, ko smo ustanavljali ormožko. »Pet let pozneje se je ustanovila celjska, šest let pa mariborska. Ko sem se začetkom septembra l. 1871. naselil v Ormožu, ni bilo nobenega zanimanja za taka društva, pač pa za hranilnico ormožko, o kateri je že na taboru v Ormožu l. 1864. govoril dr. Ivan Petovar. Ta nemška hranilnica, zasluga in ustanovitev Petovarja, je začela delovati šele l. 1879. Izprevidel sem takoj, da je v Ormožu potreben zavod, ki uvaža osební kredit poleg hipotečnega. Vendar je bilo treba pridobiti za novo gospodarsko organizacijsko obliko zaupanje ljudstva, ki se je držalo nemobilnega realnega kredita.«

Na združnem polju sta se srečavali teorija in praksa narodnih in socialnih idej. V mestih in trgih se je moral organizirati razen nemškega hranilnega trga osebni združni kredit; treba je bilo pridobiti s požrtvovalno agitacijo ljudstvo za novo gospodarsko organizacijo, vzgajati pojem solidarnosti in vzajemnosti, udejestviti združnost kot zahtevo razmer, vstrajati preko kriz, napadov in težkoč začetnega razvoja, vzdržati nezanesljivost in egoizem mase s previdnim ravnanjem za splošnim, enotnim ciljem. Take so bile naloge prvih organizatorjev.

Na ormoškem ustanovnem zboru je 69 udeležencev podpisalo 79 deležev po 100 K. Število združnikov pa je tekom let padlo od 220 na 156 in vloge od 10.323 gld. na 4.366 gld. Sklenilo se je torej razširiti zavezo na neomejeno jamstvo (1881/1882) in takoj se je pojavil obrat v razvoju denarnega poslovanja. Na Štajerskem in Koroškem se je v glavnem razširilo občinsko hranilništvo, h kateremu je imel kmet v svoji gospodarski primitivnosti brezmejno zaupanje. Na začetku šestdesetih let se ustanavljajo zaporedoma nemške hranilnice v Cmureku (1859.), Ptuj, Ma-

ri boru in Radgoni (1862), v Celju (1865), Slov. Bistrici in Slov. Gradcu (1868), v Brežicah (1870) in v Arvežu, dalje na Koroškem in Štajerskem pa v Beljaku (1867) v Konjicah, Velikovcu (1872), Brežah (1873), Št. Vidu (1875), Rogatcu (1875) in Ormožu (1879); v združni organizaciji pa nastane po ustanovitvi ormoške posojilnice dolgoletno mirovanje. Celo petletje do l. 1881. ni bila — do ustanovitve celjske posojilnice — uresničena niti ena organizacijska ideja. Stagnacija je v nekoliko nadomestilo delo devetdesetih let in organizacijska mrzlica ljudskega kredita v zadnjem desetletju. Cela gospodarska aktivnost je trpela pod vplivi industrijske in denarne krize l. 1873., železniškega vprašanja, nemirov okupacije in v začetku osemdesetih let še splošne agrarne krize.

Po združnem zakonu l. 1873. Vošnjakov kombinirani tip posojilnic. Ustanovitev zveze slovenskih posojilnic. Razvojne smeri združništva. Agrarna anketa. Predlog hranilnične reforme. Interesna parlamentarna organizacija.

II. Začetkom osemdesetih let se je naselil v Celju kot zasebnik g. Mihael Vošnjak. Ta znani narodnjak je našel na slovenskem ozemlju ugodna tla, da posveti svoj čas in svojo energijo narodnemu programu gospodarskega napredka in neodvisnosti od nemškega kapitala. V ta namen je sklenil ustanoviti v Celju slovenski denarni zavod. Misel se je zdela v onih časih in razmerah skoro neizvedljiva z ozirom na položaj narodne stranke v Celju, ki so jo reprezentirali dr. Kočevar, dr. Sernec, prof. Krušič, Kapus, Žičkar in dr. Filipič, in na odpor organiziranega nemčurstva in nemškega meščanstva. Po l. 1880. je stopil torej Vošnjak ž njimi v dogovor glede ustanovitve celjske posojilnice. Soglasen odgovor je bil, da se je poskušalo že vse možno, pa brez uspeha. Vošnjaka malodušnost celjskih rodoljubov ni spravila ob pogum. Moral pa je računati s pridobitvijo drobne slovenske klientele za novo kreditno zadrugo. Dotedanje zadruge so bile vse Schulze — Delitzschevega tipa z razmerno visokimi deleži. Naravno, da se niso mogli udeležiti široki krogi prebivalstva, kakor se zopet Raiffeiznovemu tipu niso bližali premožnejši krogi in je ta sistem v Avstriji šele čakal zakonite ugotovitve. — Vošnjak je pa kombiniral obe ideji, obsegel ž njimi vso našo socialno strukturo in vstvaril nova vzorna pravila za slovenske posojilnice. Tudi pokrajinsko se Raiffeiznova načela pri prvih posojilnicah niso dala vzdržati, ker se je področje enega samega kraja izkazalo večinoma za

premahnjo. Delokrog se je pri teh posojilnicah omejeval večinoma na sodnji okraj; ta tip se je naglo razširil po Kranjskem in Primorskem, na Koroškem pa ga je zelo malo. Vošnjak je pre naredil svoj prvotni načrt deležev po ravno podanem novem parlamentarnem predlogu glede olajšave davčnih bremen za posojilnice, ki posojajo samo udom, — da bi bil nov celjski zavod deležen olajšav — razen deležev po 200 K in 100 K še drobne deleže po 20 K in 2 K ter določil, da mora biti vsak izposojevalec obenem zadružnik. — Omenjena zakonska osnova je bila sprejeta šele po Božiču l. 1880., — tačas se je organizacija celjske posojilnice tako utrdila, da je bil ta zavod prvi, ki je užival ugodnosti novega zakona. Zaupen shod 9. svečana 1881. je sprejel preosnovana pravila in malo pozneje se je vpisala zadruga v zadružni seznam. Heinrich, tedanji vodja sodišča, je takrat rekel: »Das Kapital und die Intelligenz in Untersteiermark sind deutsch und müssen deutsch bleiben.« Stavil je novo ustanovljenemu denarnemu zavodu vse mogoče in nemogoče zapreke in vendar se mu ni posrečilo zadržati naravni napredek slovenskega razvoja na gospodarskem polju. Začetki so bili neznatni, urad je bil nameščen v zasebni najeti sobi na Glavnem trgu št. 105 in Vošnjak je sam dve leti požrtvovalno vodil in opravljal vse posle. Sestavil je za okoličanske župnije kataster zaupnih mož, ki so na posojilne prošnje neznanih prosilcev na vpraševalnih polah informirali zavod o njihovi gospodarski in kreditni zmožnosti. Upeljal je tudi posebno rezervo za dvomljiva posojila.

Medtem je zavod pridobil široko klientelo in poslovanje je vedno naraščalo. Posojilnica je sklenila sezidati lastno poslopje in tako se je l. 1896. otvoril »Narodni dom«, delo in uspeh male, neznatne zadruga, o katere bodočnosti je ob začetku vse dvomilo. Narodni dom, zgrajen s stroškom z nad pol milijona K, štiri tisoči udov, 5 milijonov hranilnih vlog, tri in pol milijona posojil in nad 300.000 K rezervnega zaklada je bil l. 1902. (ob dvajsetletnici) ponosen uspeh zadružnega dela. Vse narodno življenje je v solidni organizaciji gospodarskega temelja dobilo nov tok, novo razvojno silo, novo samozavest in vstrajnost. Uspeh nove zadruga je gmotno in moralno probujal smisel za gospodarsko osamosvojitvev in iz Celja, izpostavljene manjšine, je izšla takrat ekspanzivna organizacija zadružništva.

Koncem vel. travna l. 1881. se je nato ustanovila žalska posojilnica na prizadevanje in prošnjo J. Hausenbichlerja. To je bil

prvi filijalni zavod ustanoviteljice celjske posojilnice in Vošnjakovega organizacijskega delovanja.

Medtem se je na Kranjskem vzbudilo zlasti v trgovinskih krogih zanimanje za kreditne organizacije v združni obliki. Hranilništvo za trgovstvo ni bilo praktično, bančni trg pa še nerazvit, a potreba osebnega obratnega kredita je ravno v trgovskih razmerah vedno naraščala. Na čelu akcije so stali veletržci in veleposestniki Knez, Lenarčič in Kotnik. Po celjskih navodilih in v zoru so ustanovili l. 1882 v Ljubljani »Kmetsko posojilnico ljubljarske okolice« in posojilnico na Vrhniki. To je začetek narodno-naprednega združništva na Kranjskem, ki je šele v najnovejši dobi stvorilo samostojno skupino.

Na Štajerskem je bil prvi problem združnega razvoja, kako zavarovati z denarno organizacijo gospodarske predpogoje manjšin, posebno proti severu ter v mestih in trgih. Predvsem je bilo rešiti vprašanje v Mariboru. Akcijo je podnetil šoštanjski notar Fran Rapoc, ki je, rodom iz Slovenjih Goric, nosil od mladih let v srcu globoko žal nad bedo okoličanskega prebivalstva in iskal sredstva, kako povzdigniti gospodarsko blagostanje malih razmer proti rastočemu pritisku veleposestva in kapitalizma. Skupno z Vošnjakom in dr. Glančnikom so sklicali 8. prosinca l. 1882. zaupen shod za predposvetovanje pravil iz organizacije. Shod je sprejel pravila in izvršil volitve. Koncem vel. travna 1882. je umrl Rapoc in določil mariborsko posojilnico za dedinjo vsega premoženja razen legata vdovi in zakonitih deležev sorodnikom. Po tej oporoki je dobila mariborska posojilnica pri sodnijski razpravi 30. novembra 1887. vsoto 30.307 gld. 24 K kot Rapočevo ustanovo za revno okoličanstvo, posebno za Slovenske Gorice,, po smrti Rapočeve vdove pa jej pripade še legat 10.000 gld. kot ustanovna. Obresti ustanovnega kapitala se uporabljajo za visokošolske ustanove. Izgubljam se v zanimive podrobnosti prve razvojne dobe in združne tvorbe gospodarske organizacije, ker leže v njih tipični momenti, ki se ponavljajo s stalno analogijo, pa tudi momenti kulturnega poslanja razvijajočega se kreditnega trga, kako ustvariti gospodarske predpogoje kulturni samopomoči in družabnemu življenju.

V istem letu se je organiziral kredit tudi v enako izpostavljeni Sevnici, glavno po zaslugi veleposestnika F. Lenčka, ki je sklical ustanovni shod Sevnške posojilnice na Blanco sredi novembra 1882.

Narodnjaki so istočasno začeli pripravljati tla gospodarske organizacije na raznih straneh, na Vranskem, v Št. Petru pod Svetimi gorami, v Ptuj, v Celovcu, v Trstu in v Pazinu. Prvi dve akciji sta se vseh lokalnih zaprek zavlekli do l. 1890. oziroma 1899. V Ptuj je delovala narodna stranka predvsem za ustanovitve okrajne hranilnice, politični uradi pa niso hranilnice dovolili zaradi že obstoječe mestne in šele na to se je začela akcija za slovensko posojilnico, ki se je ustanovila sredi decembra l. 1883. Priprave za celovško posojilnico, ki so se vlekale več let, je vodil znani A. Einspieler. Prvotni načrt je bil, da bi se v njej združilo koroško slovensko kreditno združenstvo v samostojni centrali ter konsolidiralo koroško gospodarstvo. Načrt se je nad razdorno in samoljubno psihologijo združenikov razbil in tako zapečatil usodo koroškega slovenstva za dolgo, še sedaj trajajočo dobo.

Sočasno je tržaški poslanec I. Nabergoj začel v društvu »Edinost« in tržaški »Slavjanski čitalnici« pripravljati tla za denarno organizacijo v Trstu. Vršil se je značilno navdušen shod, čitala se pravila bodoče zadruga, dokazala nujnost in bodočnost posojilnice in izvolil odbor, ki je imel zadrugo registrirati. Pojavila se je pa nesrečna, tudi tipična hiba Slovenstva: Prišle so osebnosti, katerim se je žrtvovalo celo tržaško gospodarsko vprašanje. Spori in prepiri so zavlekli registriranje posojilnice za celih pet let, tako, da se je šele l. 1891. otvoril ob obali prvi slovenski zavod, ki je imel najvažnejše poslanje osamosvojiti našo trgovino v središču našega emporija in stopnjevati socialno in kulturno moč zaostalega Slovenstva.

Vse dotedaj organizirane točke kreditnega prometa so bile posledica dela posameznika — programatično se je delo zamoglo začeti razvijati šele po ustanovitvi združne centrale. Vošnjak je šel v tej smeri naravnost za svojim ciljem in ustanovil leto pozneje (1883) v Celju »Zvezo slovenskih posojilnic«, ki je v prvem letu poslovanja (1884) osnovala že osem združnih kreditnih zavodov.

Ideje in vzore, ki jih je Mihaelu prinesel brat dr. Josip Vošnjak¹⁾ iz svojega potovanja po Češkem, in gospodarsko-po-

¹⁾ Dr. Josip Vošnjak je tudi poizkušal v Šmarju pri Jelšah (kjer je služboval l. 1871.) ustanoviti posojilnico. Toda prekmalu je odšel v Slov. Bistrico, kjer se je bila pravkar osnala nemška hranilnica. V Šmarju je potem tudi nemška kolonija dobila svoj zavod.

litične direktive ranjkega Riegra so mu ostali življenjski program smotrenega organizatoričnega dela. Vso svojo agilnost in energijo je posvetil razvoju Celjske posojilnice in izbojeval težak boj proti nemškim intrigam v prosepah svoji gospodarski težnji. Že prvo leto je končalo z zadovoljivim zaključkom, uspehi drugega leta pa so že zelo vznemirili nemško gospodujočo stranko. Tretje leto je sklenil Vošnjak koncentrirati in konsolidirati celi obstoječi slovenski zadružno-kreditni trg 14 denarnih zavodov v svrhu razširjanja posojilništva po vseh slovenskih pokrajinah. Poslal je okrožnico celjski, mariborski, žalski, mozirski, ormoški, ljubotmerski, postojnski, vrhniški, metliški in Št. Jakobski posojilnici ter vsem trem slovenskim kreditnim zavodom v Ljubljani (Kmet-ski posojilnici, Hranilnemu in posojilnemu društvu ter Obrtniš-kemu društvu) in jih pozval na zborovanje in posvetovanje v Celje.

»Brez dvoma« — začena okrožnica — »so se zadruga, os-novane na podlagi zakona z dne 9. aprila 1873. na Slovenskem Štajarskem in na Kranjskem zelo razvile, kar tudi kaže, da za-druge zelo uspešno vplivajo na občno blagostanje. V ta namen pa, da bi se deloma že obstoječe posojilnice še bolje razvijale in deloma, da bi se v krajih, kjer bi bila ustanovitev teh zadrug po-trebna, pričele tozadevne priprave, se je že od več strani izrazila želja, naj se osnuje društvo »Zveza slovenskih posojilnic«. Pro-gram predposvetovanja je obsegal v glavnem sledeče točke:

1. posvetovanje o pravilih in ustanovitvi zveze,
2. posvetovanje in določitev ustanovnega najbližjega pro-grama z ozirom na krajevne kreditne potrebe.
3. prošnja na finančno ministrstvo za slovenske menjice in dopisne tiskovine.
4. zadeve slovenskih posojilniških poslovnih tiskovin.

Vošnjakovemu vabilu se niso odzvali vsi, da, niti cela šta-jerska frakcija se ni udeležila ustanovitve, kranjska na sploh ni prišla k posvetovanju. Samo mozirska, mariborska, šoštanjska, žalska in celjska posojilnica so poslale svoje delegate. Delovanje zadružnic, zveze je bilo določeno v sledečih smereh:

1. pospeševati napredek slovenskih zadružnih denarnih za-vodov,
2. spojiti posojilnice v poslovno zvezo.
3. doseči enotnost računskih sistemov.

4. delovati na to, da se v krajih, kjer se še vkljub potrebi niso ustanovile zadružne posojilnice, osnujejo prej ko slej.

5. instruktivno sodelovati pri ustanavljanju posojilnic.

Organi zveze so načelstvo, sestojече iz načelnika in dveh na leto voljenih odbornikov, in občni zbor. Načelnik se voli iz ravnateljstva posojilnice, kjer je sedež Zveze. Vsaka posojilnica ima pravico na najmanj enega delegata in en glas. Prispevki za kritje stroškov zveznega poslovanja so prostovoljni. Oklici zveze se objavljajo v »Slov. Narodu«, »Südsteirische Post« in »Slov. Gospodarju«. Takoj na shodu 21. januarja 1883. je predložil Vošnjak pravila »Zveze« v potrditev notranjemu ministrstvu. Ministrstvo se je informiralo pri svojih političnih uradih v Trstu, Gradcu in v Celovcu, odkoder je prejelo tendenčna in skrajno odsvetujoča poročila, češ da je nameravana zveza političnega pomena. M. Vošnjak je dobil iz Trsta anonimno pismo, kako neugodno je namestništvo poročalo o zadevi ministrstvu in vse je kazalo, da se lahko lepi načrt naenkrat podre.

Načelstvo je zaman čakalo ministerialnega odloka. Zato je naprosil predsednik svojega brata dr. Josipa Vošnjaka, ki je bil državni poslanec za celjski okraj, naj intervenira v prosep ugodne rešitve. Temu se je res posrečilo vkljub zaprekam in neugodnim poročilom politične uprave dobiti od Taaffejevega kabineta dovoljenje za ustanovitev »Zveze« l. 1884. Nato se je vršila v Ljubljani agrarna anketa, ki se je v glavnem sukala tudi okrog vprašanja, kako urediti konverzijo hipotekarnih dolgov kakor tudi upravljati in organizirati osebni kredit za kmetijske sloje. Glavni poročevalec je bil dr. J. Vošnjak, ki je naglasil potrebo avtonomne akcije za upravo agrarnega kredita. Oba Vošnjaka sta delala v zvezi z državnozborskim hranilničnim odsekom, ki je reševal tudi posojilniške zadeve, na to, da bi se hranilnice, ki so bile ustanovljene pred regulativom (1844.) podežele in preosnovale v deželne hipotečne zavode. Po tem načrtu bi se bile podežele graška štajerska hranilnica, koroška v Celovcu in kranjska v Ljubljani. Predlogi so naleteli na nezumevanja in propadli; celo navdušeno tedanje agrarno politično gibanje je ostalo za deset let zopet v resolucijah na papirju. Dr. J. Vošnjak sam je uredil poročilo o agrarni anketi; v njem leži popolnoma jasen program gospodarske samouprave, ki še danes ni sistemno razvita.

Začrtane so bile glavne smeri organizacijskega dela: Modernizacija domače obrti, organizacija agrarnega kredita (in sicer uprava immobiliarnega prometa in uzakonitev kmetskih domov, reforma stanovske organizacije poljedelstva, uprava razdolževanja, ustanovitev deželne hipotečne banke in pospeševanje organizacije združnega kredita.) Tudi reformi gospodarskega kulturnega sistema in produkcijske tehnike je posvetil mnogo pozornosti, ko je Vošnjak odšel, pozneje tudi Murnik; v deželnem odboru so se pa pojavili novi toki, ki stopajo v sredi devetdesetih let v energično organizacijsko akcijo.

Izza agrarne ankete ima celjska zveza dopis in priznanje deželnega zbora št. 7.687 z dne 26. oktobra 1984. po poročilu 6. seje z dne 9. oktobra sledeče vsebine: »V omenjeni seji je naročil dež. zbor odboru, da opozori v posebni okrožnici občinske in župnijske urade na gospodarsko poslovanje in uspehe ter koristi kreditnih zadrug in priloži okrožnici navodila k ustanavljanju, vzorna pravila in pouk za poslovanje.« Avtonomna iniciativa je šla na Kranjskem pod vplivom političnih izprememb svojo separatistično pot in se razvila v celoto današnjega prečnega združnega vprašanja. Samoupravna literatura od dobe zakona o Raiffeiznovem sistemu nudi bogato sliko podrobnosti razvoja in ozadja takratnih razmer v obrtništvu in na deželi.

Skupno s češkim organizatorjem Hevero se je Vošnjak aktivno udeležil interesne parlamentarne organizacije v prid kreditnemu združništvu. Sklical je poslance, ki so zastopali interese združništva, na programatično posvetovanje na Dunaj 3. aprila 1886. Bili so to pripadniki raznih narodnosti in organizacijskih tvorb, (jugoslovanske, češke, nemško-konservativne in socialno demokratske). Namen je bil doseči skupno postopanje glede zakonodajstva v združnih zadevah, predvsem olajšave finančnega značaja, dalje skupen enoten nastop pri debatah o novih davčnih bremenih in davčnih olajšavah. Tudi je Vošnjak predlagal obligatorno revizijo, ki je bila uzakonjena šele po težkih usodah združnega razvoja ob dvajsetletnici celjske zveze l. 1903.

Koncem l. 1884. je nato objavila zveza v »Südsteirische Post« lapidaren oklic za ustanavljanje združnih posojilnic. »Smoter kmetskih posojilnic« — začena oklic — »je v prvi vrsti ustrezati osebnemu kreditu in dajati posojila ne potom hipotek, temveč na osebno poroštvo; kajti ako bi take posojilnice hotele

negovati hipotekarski kredit, bi morale imeti znatnejše zaklade, kakor jih moremo doseči z nabiranjem deležev in hranilnih vlog. Denar, izposojen od drugih zavodov, je navadno predrag in se radi tega ne more uporabljati za hipotečna posojila.

Posojilnice na kmetih naj se toraj le bavijo z dovoljevanjem osebnega kredita. Pri takšnem je pa potreba, da je posojilnično vodstvo natančno poučeno o gmotnih razmerah prosilcev in da mu je znano, v kaki meri more zaupati prosilcu in njegovim porokom. Tak zavod sme imeti le majhen delokrog, radi tega bo poslovanje pri taki posojilnici tem lažje izvedljivo in tem varnejše, čim ožji je delokrog. Pri takih zadrugah bodo upravni stroški neznatni, posebno raznih pisarij ne bo mnogo. Poseben društveni uradnik ni potreben, tudi ne posebni prostori, kajti posluje se lahko v občinskem uradu ali v čitalnici. Ustanavljanje malih kmečkih posojilnic ugodno vpliva na kmetški stan, ki postaja s tem bolj neodvisen in se privadi načelu samopomoči.

Razvoj se po ustanovitvi zveze stopnjuje z nepričakovano hitrostjo — zveza je posegla s svojo ustanovno delavnostjo že l. 1884. na Primorsko in razvija enakomerno svoj kombinirani tip kreditne zadruge po celi domovini. Dotedaj je bil ves denarni trg na Primorskem izključno v laških rokah. Najstarejše zadruge Schulze-Delitzschevega sistema so se ustanovile takoj po pravni moči združnega zakona v Trstu, Pulju in Nabrežini. Posebno v Trstu se je podjetništvo po katastrofi l. 1873. oprijelo novega združevalnega tipa in ko se je začela slovenska kolonija posvetovati o denarno-prometni osvojitvi, je bilo v Trstu že deset laških zadrug z omejenim jamstvom. Omenjenega leta (1884.) so se osnovale posojilnice v Pišecah, Slatini, Makolah, Konjicah in »Ljudska posojilnica« v Gorici ter v Kopru.

Po dvehletnem prizadevanju Veršeca, Lapajneti in Vošnjaka so končno l. 1885. osnovali »Krško okrajno posojilnico«. To leto se je ustanovila druga slovenska posojilnica na Koroškem, v Slovenjem Pliberku, dalje na Gorenjskem v Podbrezju, ki je pa l. 1891. prenehala poslovati. Bela Krajina je dobila svoj drugi denarni zavod, »Posojilnico v Črnomlju« in koroški Slovenci kmalu tretjo denarno zadruho v Bekštajnu v Ločah. Glavni predstavitelji združnega gibanja starejše dobe so dr. Dečko, dr. Laginja, dr. Sernec, dr. Tuma, dr. Volčič, dr. Jurtela, Anton Knez, Ivan Hribar, dr. Majaron in revizorja Endlicher in Jošt.

Tekom prihodnjih treh let je mrzlično ustanavljanje nekoliko ponehalo. Delovanje se je osredotočilo na notranjo organizacijo in razvoj poslovanja, ki so imeli biti glavni temelji daljšega razvoja in ekspanzivnosti. L. 1887. se je ustanovila samo posojilnica v Logatcu na Notranjskem in pri Sv. Lenartu v Slovenjih Goricah; prihodnje leto samo ena, posojilnica v Spodnjem Dravogradu na Koroškem, ki pa je začela poslovati šele l. 1888. Leta 1888. je prirastla posojilnica v Ribnici na Kranjskem, pripravila pa se je organizacija za posojilnice v Celovcu in v Šmihelu pri Pliberku.

V sledečem letu so se osnovale posojilnice v Djekšah in Glinju na Koroškem, v Nabrežini na Krasu in v Marenbergu na Štajarskem, l. 1890. pa v Sinči vasi na Koroškem, v Kamniku in v Vitanju na Štajarskem.

Ustanovitev prve posojilnice Raiffeiznovega sistema na Slovenskem. Razmah snovanja Ustanovitev Zveze kranjskih posojilnic. Paralele razvoja obmejnega združništva na Primorskem, Koroškem in Štajarskem.

III. Po devetdesetih letih se razvija organizacijska delavnost zveze zopet v prvotnem slogu. L. 1891. so se organizirale posojilnice v Črni, Tinju in Velikovcu na Koroškem, v Radovljici na Gorenjskem in v Žužemberku na Dolenjskem. Zadnja posojilnica je bila prva Raiffeiznovega sistema na Slovenskem. Nadalje so se ustanovile v Šebreljah na Tolminskem, v Gornjem gradu in na Vranskem na Spodnjem Štajarskem. Na Vranskem se je pripravila ustanovitev že l. 1884., pa je uprava zadrževala registracijo tako, da se je celo delo zavleklo dolgih šest let.

L. 1892. je organizacija kreditnega trga segla na najbolj izpostavljene točke narodnega ozemlja in vstvarila gospodarski problem manjšinskega vprašanja. Osnovale so se posojilnice v Suhi in Ziljski Bistrici na Koroškem, v Rojanu pri Trstu, spojena s konsumnim društvom, v Pulju in v Trstu, v Framu in Gornji Radgoni na Štajarskem. S tem letom je dosegla denarna organizacija obalo in morje, na tržaškem trgu je nastal tako prvi slovanski zavod, ki je postal gospodarsko središče naraščajočega Slovenstva.

Ustanavljanje zadrug postaja vedno bolj mrzlično. L. 1893. so prirastle nove posojilnice v Prevalih, Št. Lenartu pri Sedmih Studencih in Št. Janžu na Koroškem, dalje v Cerknem in Tolminu

na Goriškem, v Šmarju pri Jelšah na Štajerskem in »Vzajemno podporno društvo« v Ljubljani. Zadnje imenovano društvo ima (kakor tudi »Trgovsko-obrtna zadruga« v Gorici, ki se je ustanovila l. 1897. in je sedaj v likvidaciji) ter kandijska posojilnica pri Novem mestu organizacijski ustroj posebne vrste. Udje in deležniki so z ozirom na čas pristopa razdeljeni na odseke. Deleži se lahko po malem vplačujejo. Dovolitev kredita je odvisna od števila deležev, ki jih ud podpiše. Posojila pa se dovoljujejo s poroštvom ali brez njega, kakor zahtevajo razmere. Pri »Trgovsko-obrtni zadrugi« v Gorici pristopi vsak deležnik za pet let. Vsi deležniki, ki so vstopili tekom enega leta, tvorijo eno družbo, en odsek. Vsak odsek se upravlja zase, deli izgubo in dobiček zase. Delež znaša 260 K in se vplača ali naenkrat ali v tedenskih obrokih po kroni ali polmesečnih po 2, ali mesečnih po 4 K. Na vsak delež se izplača dobiček, katerega določi občni zbor deležnikov. Zadruga posojuje na vsak podpisan delež po 300 K posojila ali predujema proti primernemu poroštvu, na vrednostne papirje ali prenotacijo na plačo, na knjižne tirjatve trgovcev ali obrtnikov, pa tudi brez tega. Kolikor deležev kdo podpiše, tolikokrat po 300 K predujma se mu mora dovoliti, kar se vrača s tedenskim vplačevanjem podpisanih deležev. Celotno se ta tip ni močno razširil. L. 1894. so se novo organizirale posojilnice v Ložu na Notranjskem, v Mokronogu, okrajna v Radečah, dalje na Slapu pri Vipavi, v Borštu pri Trstu (bolj v obliki konsumnega društva) in na Dolu pri Hrastniku.

Z letom 1895. poskoči število ustanovljenih zadrug letno nad dvajset. Koncem l. 1894. je bilo 67 slovenskih združnih denarnih zavodov, večinoma Vošnjak-Delitzschevega tipa. Koncem junija 1903. znaša število slovenskih združnih posojilnic že 259 in sicer

na Štajerskem	55 posojilnic
na Koroškem	28 „
na Kranjskem	115 „
na Primorskem	61 „

Začetkom l. 1911. pa, po provincialni statistiki

	na Štajerskem	na Koroškem	na Kranjskem	na Primorskem
Posojilnic sploh	529	212	236	279
Schulze-Del. z o. jamstvom	52	17	14	49
Schulze-Del. z n. jamstvom	58	20	29	12
Raiffeisen	419	175	193	218

Razvoj Delitzschevega tipa meščanskih in tržnih posojilnic, okrog katerih se je zbiralo narodno trgovstvo in meščanstvo, ostaja preko te dobe konstanten. Poleg njega, da, na mnogih krajih proti njemu se sejejo posojilnice Raiffeiznovega sistema z ogromno naglico v svet, rastejo kakor delniške družbe v dobi narodno-gospodarskega pokreta. Prva posojilnica, namenjena drobnemu ljudskemu kreditu na Štajerskem, je bila ustanovljena že l. 1886., tri leta pozneje začenja gibanje na Koroškem in končno se je l. 1890. ustanovila prva posojilnica Raiffeiznovega vzora na Kranjskem, kakor že omenjeno, v Žužemberku na Dolenjskem. L. 1903. pa jih je bilo na Kranjskem že nad 100 (104). Najpozneje začenja razvoj Raiffeiznovega sistema na Primorskem (l. 1893), ki pa je v zadnjem desetletju dohitel in prekosil razvoj združništva sosednjih provinc.

Na Štajerskem propagira nemška graška združna zveza, na Koroškem enako centralna in deželna združna zveza, na Primorskem goriška centrala furlanskih zadrug in istrskih italijanska zveza. Omenjene skupine tvorijo okvir slovenskega združnega razvoja v narodno mešanih pokrajinah; njihov razvoj v manjšinskih krajih, njihova centralizacijska smer, vpliv avtonomne uprave v njihov prospeh in interesna nasprotja, ki s tem nastajajo, postajajo vedno važnejše narodno gospodarsko vprašanje za slovenske manjšine, pa tudi za slovensko prodiranje na jugu in nazadovanje na severni meji.

L. 1895. so se ustanovile kreditne zadruge v Klečah na Koroškem, v Blokah na Notranjskem in dve v Cerknici, v Črnem Vrhu nad Idrijo, v Dobropoljah na Dolenjskem, v Gorjah pri Bledu, v Horjulu, okrajna posojilnica v Idriji, zopet dve v istem letu v Ilirski Bistrici, v Kranjski gori, v Litiji, »Ljudska posojilnica v Ljubljani, omenjena druga v Metliki, v Srednji vasi v Bohinju, pri Št. Petru na Krasu, pri Št. Jerneju na Dolenjskem, v Zagorju v Istriji, v Ljubnem pri Gornjem gradu na Štajerskem, pri Mariji Snežni pri Cmureku, v Brežicah, v Slovenji Bistrici in v Trbovljah na Štajerskem.

Najnужnejša je bila ustanovitev v industrijalnih krajih v gmotni prospeh delavskega in srednjestanovskega proletariata — dalje po deželi v vinorodnih in izvažajočih krajih (po Dolenjskem in Goriškem) ter v povzdigo trgovstva po Notranjskem. Obenem začenja z letom 1895. brezobzirno duplikacijsko ustanavljanje za-

drug — začetek tvorijo Trnovo, Ilirska Bistrica in Cerknica, Lož na Notranjskem ter že omenjeni spor v Metliki. Preobrat v političnem gibanju in organiziranju se je z vso katastrofalno silo vrgel na gospodarsko polje in brezdvomno mnogo prispel k poznejšim združnim krizam. Delovanje združnih central se križa vse povprek do nepreglednosti, notranji in obmejni interesi se križajo — javna uprava pa ostane ob vsem tem razvoju neaktivna in brezbržna za slabe posledice. Gospodarski spor in razdor se je od tedaj do danes vedno bolj priostril (vzroki in posledice so obojestranske), tako da kriza še davno ni rešena. S tem stopimo v dobo združnega pokreta, ki je vsled abnormalnosti svojega razvoja postal pozneje v času depresije in kriz precej usoden za celokupno gospodarstvo. Pod vodstvom konservativne (krščansko-socialne) stranke se naglo razvija organiziranje drobnega ljudskega kredita po Raiffeiznovem sistemu; vedno jasneje se razvija celokupni agrarno- in obrtno-politični program »Ljudske stranke«, ki se je med tem razširila po celem Slovenskem. Glavni predstavitelji novega programa iz te skupine so dr. Krek, dr. Lampe, dr. Sušteršič, dr. Schweitzer in S. Premrou, pozneje administrativno uradništvo s sodelovanjem duhovščine in deloma učiteljstva in občinskih uradov. L. 1896. se je osnovalo 21 posojilnic in sicer v krajih: Sv. Štefan v Ziljski dolini, Št. Janž, Rož na Koroškem, Bled, Košana na Notranjskem, »Centralna posojilnica« v Krškem, Loški potok, Moravče, (ki je sedaj v likvidaciji) Polhov gradec, Poljane nad Škofjo Loko, Rovte, Sodražica, Stara Loka na Gorenjskem, v Ložu druga, v Sv. Križu pri Litiji, Tomišelju pri Ljubljani, Trebnjah na Dolenjskem, Vipavi, Velikih Laščah in Zatičini na Kranjskem, Kobaridu na Tolminskem, Pazinu v Istri ter Sv. Duhu na Ostrem vrhu na Štajerskem. Z ustanovitvijo Polhovgrajske posojilnice je dosegel razvoj kreditnega združništva prvo stotino (100) — ne celih pet let pozneje je bila dovršena že druga stotina slovenskih posojilnic. L. 1897. se je ustanovilo »Splošno kreditno društvo« v Ljubljani, že omejena »Trgovsko-obrtna zadruga« v Gorici, posojilnice v Gornjem Tuhinju, Mengšu, Mošnjah, na Rovih, v Selcah, Senožečah, v Št. Vidu pri Zatični, v Tomišlju in Zgornji Besnici na Kranjskem; v Biljah, v Kanalu, Mirnu, Solkanu, Št. Petru pri Gorici, na Goriškem in pri Sv. Miklavžu ter Sv. Trojici na Štajerskem, dalje v Domžalah, v Leskovcah nad Škofjo Loko, v Mengšu in Škocjanu pri Mokronogu.

Organizacija slovenskih Raiffeiznovih posojilnic je izšla iz Ljubljane, kjer se je kmalu po ustanovitvi omenjene »Ljudske posojilnice« ustanovila na podlagi društvenega zakona z l. 1867. »Zveza kranjskih posojilnic« kot prosto društvo posojilnic Raiffeiznovega sistema. »Ljudska posojilnica«, v katere odbor in nadzorništvo sede Dr. Sušteršič, Šiška, Kauschegg, Pollak, Povše, Kregar, Demšar in Kobi, je Schulze-Delitzschevega sistema z omejeno zavezo in je bila določena za denarno centralo Raiffeiznove zveze. Vloge, prebitke zadrug prejela je po $4\frac{1}{2}\%$ in posojala na tekoči račun svojim posojilnicam po $4\frac{3}{4}$ do 5% . Zveza kranjskih posojilnic pa se je posvečala glavno razširjenju zadružnega posojilništva z nasveti in posredovanjem pri organizaciji in otvoritvi poslovanja. Glavno oporo je imela pri svojem neumornem delovanju v duhovništvu, ki je zlasti na deželi imelo najboljši vpliv in zaupanje med ljudstvom. Trajala je samo tri leta in ustanovila celotno 48 posojilnic Raiffeizenovega sistema. »Zveza« se je l. 1899. razpustila in na njeno mesto stopa »Gospodarska zveza«, ki je združila v svojem področju vse zadružništvo, kreditno in gospodarsko. Vsporedno ž njo gre samo upravna pospeševalna akcija in politika.

Na jesen l. 1899. je bila ustanovljena na Goriškem »Centralna posojilnica«, ki je imela posredovati denarni promet (kakor celjska posojilnica in kakor »Ljudska posojilnica« v Ljubljani) na slovenskem kreditnem trgu na Goriškem in se je imela pripojiti kot članica gospodarske zveze v Ljubljani po razpustitvi kranjske zveze posojilnic skupno s kranjskimi Raiffeiznovkami centralni organizaciji. Razvoj posojilnic Raiffeiznovega tipa je napredoval na Primorskem zelo polagoma, dasi so se deželne organizacije trudile pospeševati kmetijsko zadružništvo v vseh strokah. Italijanska zadružna zveza »Federazione delle casse rurale e dei sodalizi cooperativi per la parte italiana della provincia di Gorizia-Gradisca«, katere pravila so bila sprejeta 13. maja 1899., je začela poslovati že 7. aprila 1899. l. Zveza je od svoje ustanovitve neumorno delovala in ima danes za seboj ogromno delo v prosepah blagostanja italijanskega prebivalstva. Ustanovljena je bila toraj z namenom, da bi katoliška zadružna društva (Raiffeiznovega sistema in »cooperativa Famiglia«) združila in spojila, da bi se lažje spoznali in pospeševali verski, nramni in gospodarski interesi prebivalstva. Raiffeiznov tip se pojavlja tu, kakor po nemških alpskih pokrajinah in na Kranjskem, kot splošna družabna

formacija s širokim etičnim momentom, pri katerem stopa gospodarski in pridobinski interes popolnoma v ozadje. Ideja samopomoči naj bi bila udejstvena v solidarnem socialnem sočustvovanju s smislom za občni blagor in z vzajemnostjo združnikov. Poslanje združništva so končno različne struje in toki različno razlagali — iz svojih razmer in svoje dobe ter psihologije združniških vrst — pa naposled ostane pretežen le gospodarski temeljni faktor.

»Federazione« se deli v štiri odseke. Prvi je odsek za ljudski kredit in obsega organizacijo posojilnic. Njegova naloga je ustanavljati delavske blagajne in vzbujaati med industrijskim delavstvom smisel za varčnost. Drugi odsek obsega širjenje in delokrog zavarovalništva. Posveča se delavskim društvom v namen organizacije vzajemne podpore in zavarovanja proti elementarnim škodam v kmetijstvu. Tretji se peča s skupnim nakupom in prodajo s solidnimi kupčijskimi pogoji. Dosegel je že v prvem letu $\frac{1}{4}$ milijonski obrat. Zadnja sekcija je tiskovni oddelek, ki oskrbuje publikacijo zveznega organa »Popolo« in letnega ljudskega koledarja, ustanavljanje čitalnic in ljudskih knjižnic. Za povzdigo racionalne zemljiške kulture je ustanovila Zveza v Fiumicello poskusno polje. V letih 1903. in 1904. so se začeli pri centrali tudi združni tečaji za računske tajnike, ki so ob mnogoštevilnem obisku končali s povoljnim uspehom. Enako kot vse združne centrale so končno priredili konference po deželi, v svrhu povzdige posvetnega in gospodarskega obzorja prebivalstva. Socialno važno je ljudsko tajništvo, ki ga je zveza zamislila. Ta oddelek daje revnim osebam nasvete in podpore, posreduje jim nakup malih parcel, stavbeni kredit in osnivanje obrti. Dalje je pri Furlanski zvezi še vrsta humanitarnih ustanov. Duša vse organizacije in gibanja je na Goriškem msgr. dr. Faidutti. Med gospodarskimi zavodi je še omeniti pod njeno zaščito v Gorici ustanovljeno »Banca Friulana«, kateri so pričlenjene vse zvezne zadruge. Deželni zbor je maja 1900. votiral podporo in določil, naj se da zavarovalnemu oddelku in pod pogojem, da se posojilnice podvržejo nadzorstvu deželnega odbora. Dalje je tudi poljedelsko ministrstvo dovolilo zvezi za njeno uspešno gospodarsko delovanje podporo 5000 K. Denarno uravnavo vodi »Centralna posojilnica«, ki obrestuje hranilne vloge po $4\frac{1}{2}\%$ in posoja na osebni kredit na 6% ali na hipotečni po $5\frac{1}{2}\%$.

Z l. 1900. začenja se v združnih centralah smotreno delovanje posebno za razvoj kmetijskega gospodarskega združništva in za uresničenje teorij o komercializaciji in industrializaciji kmetijstva. Množica iniciativ in organizacijskih smeri se je pojavila iznova, začela se nova doba poizkusov, uspehov in neuspehov.

Za kreditno združništvo je važen revizijski zakon l. 1903, ki je imel za posledico velike izpremembe v notranji organizaciji central. Ljubljanska gospodarska zveza je izpremenila z dnem 10. decembra 1903 svojo firmo v »Združno zvezo« kot kreditno prometno centralo in izpremenila pravila v toliko, da nova združna zveza posluje samo v kreditnih in računskih zadevah s Raiffeiznovimi posojilnicami, medtem, ko se je pod prejšnjim naslovom »Gospodarska zveza« dne 4. vel. srpana l. 1904. vpisala kot centrala za skupni nakup in prodajo — toraj centrala za blagovni promet. Reorganizacija gospodarske zveze v Ljubljani sega sicer že nazaj do leta 1901. na ministrski podnet in osnovo, ki je bila dana prejšnji centrali, da naj loči kreditno poslovanje in blagovni promet. Na Goriškem so bile po uveljavljanju revizijskega zakona z dne 10. julija 1903. drž. zak. št. 133. revizijske agende prenešene od »Centralne posojilnice« »Zvezi goriških gospodarskih združenj in društev«, ki je bila vpisana 20. januarja 1904. Za slovensko-hrvaške istrske zadruge se je ustanovila »Gospodarska zveza« v Pulju, ki je bila registrirana že 28. sušca 1903. Razen tega sta se ustanovili še dve italijanski zvezi za Primorsko, že omenjena »Zveza kmetijskih in industrijskih združenj za Istro« v Poreču 1905. v zvezi s tamošnjim zemljedelskim svetom in »Sindacato agricolo friulano« v Gorici, katerega pravila so bila odobrena že 26. junija 1903. Zadnji ima predvsem nalogo posredovati nakup kmetijskih gospodarskih potrebščin in prodajo poljskih in domačih pridelkov. Italijanska organizacija je bila s tem dovršena, v Poreču je bil že izza l. 1881. deželni hipotečni in občinskokreditni zavod, ki je globoko vplival na pavperistične in neupravitelne gospodarske razmere v Istri, kakor ga je po prosvetni in tehnični strani dopolnjeval aktivni zemljedelski svet. Akcijo za razširjenje organizacije Raiffeiznovega sistema je izšla na Koroškem iz Kärntnerischer Bauernbund in Landwirtschaftsgesellschaft, samoupravna akcija datira takoj iz dobe po promulgaciji zakona 1889. Vprašanje je sprožil poslanec Hock in podal 18. oktobra celo vrsto predlogov o pospeševanju združništva, ki so bili 14. novembra 1889. z

nekaterimi izpremembami sprejeti. Po teh sklepih je smel deželni odbor dovoliti Raiffeiznovim posojilnicam $3\frac{1}{2}\%$ obratna posojila v najvišjem znesku 500 fl in tudi Schulze-Delitzschevim sistemom, ako sprejmejo Raiffeiznova posojevalna načela. Deželni odbor je votiral v ta namen začasno 5000 gld razpoložnine za obratno-poslovna posojila in ustanovne prispevke po 50 gld. Nato se je 1895 leta ustanovila zveza Koroških hranilnih in posojilnih društev po sistemu Raiffeisen. Deželni odbor je poizkušal z revizijo, pa je od 46 posojilnic pristopilo samo 6, ker so bile slovenske na jugu pri Celjski zvezi, pa tudi pozneje, ko so odpadle, niso pristopile k »Landesverband der landw. Gen.«, marveč k »Centralkassenverbandu«.

Na zborovanju 13. decembra 1900. se je sklenilo preosnovati Zvezo v zvezo za kmetijske zadruge na Koroškem. 18. aprila l. 1901. so se sprejela nova pravila »Landesverband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Kärnten«. Različne vrste poslov so deljene v kreditni in blagovni oddelek. Za vzgojo in prakso knjigovodjev in blagajnikov prireja zveza praktične tečaje. Deželni zbor je na njeno prošnjo zvišal poprejšnjo subvencijo od 400 na 1.400 K in sklenil izpremeniti stari deželnozborski sklep z dne 14. novembra l. 1889. v toliko, da imajo samo one novoustanovljene Raiffeiznove posojilnice pravico na ustanovno podporo 100 K in na $3\frac{1}{2}\%$ posojila v višini do največ 1000 K, ki se zavežejo pristopiti deželni zvezi. To novo določbo z dne 24. februarja 1898. je pozneje razširil v zmislu, da se dovoljuje deželnemu odboru do 100.000 K kredita iz prebitnega denarja, ki je naložen pri deželni hipotečni banki, da bi mogel dovoljevati posojila Raiffeiznovim posojilnicam kakor tudi drugim kmetijskim zadrugam, ki pripadajo deželni zvezi kot članice, za isto obrestno mero, kakor jih obrestuje deželna hipotečna banka. Daljše akcije deželnega odbora obsegajo predvsem pomoč za povzdigo provincialne tehnike, nakupa fekalnih kemikalij in melioracije.

Denarno uravnavo upravlja deželno knjigovodstvo v zvezi z deželno blagajno in koroško hipotečno banko, brezplačno. Zveza je dosegla pri finančnem ravnateljstvu v Celovcu znatne olajšave pristojbin za svoje člane in jih zavarovala proti vlomu, ter plačuje te pristojbine sama. V blagovnem oddelku deželne zveze se oskrbuje nakup kemičnih gnojil in gospodarskih strojev ter drugih poljedelskih potrebščin; oddelek teži tudi po organizaciji

zadružne prodaje poljedelskih pridelkov. Kemične proizvode odjemajo največ kmetske župe (Gauvereine), a koroške Raiffeiznovе posojilnice se ne pečajo z blagovnim poslovanjem kakor v drugih deželah.

Deželna podpora se je l. 1902. zvišala na 3000 K, ki je zlasti podpirala tehnični razvoj zemljedelskega proizvodjanja, ki je predpogoj aktivni zasebno gospodarski bilanci in dobremu razvoju hranilništva. Komisijo poljedelskih strojev oskrbuje zveza z 10 do 20% popustom in si je v tem oziru nesporno pridobila velikih zaslug. Zveza je podpirala ustanovitev strojnih zadrug v zvezi s posojilnicami, posebno za nakup deloštednih mlatilnic in drugih koristnih strojev, dovolila je podporo, pridobila podporo deželnega odbora in še od ministrstva 3000 K, ki bi se v petih letih kot brezobrestno posojilo vračale. Pri vsem trudu in prizadevanju je pridobila samo nekoliko posojilnic za novo akcijo.

L. 1900. je bila ustanovljena poleg »Landesverbanda« posebna »Zentralkasse der Landwirtschaftsgenossenschaften für Kärnten«, kateri je koncem 1902. pripadalo že 51 zadrug. Centralna blagajna je imela revizijsko pravo in centralni uravnavalni promet posojilnic. Obrestovala je vloge po 4% in dovoljevala posojila po $4\frac{1}{4}\%$. Usodno obrestno politiko, ki je v dobi začetka razvoja hotela potegniti nase kolikor mogoče mnogo klientov, je javnost šele pozno razkrila. K njej so pristopile kmalu po ustanovitvi tudi nekatere slovenske posojilnice na Koroškem, ker jim je zveza krila režijske stroške in so imele pri njej $\frac{1}{4}\%$ obrestne ugodnosti ter od članov ni pobirala nobenih prispevkov. Prve med njimi so bile posojilnica v Galiciji (sodni okraj Dobrlavas) iz l. 1903., posojilnica v Globasnici iz istega leta, dalje dve iz l. 1902. v Škofičah in Hodišah pri Celovcu ter iz l. 1901. »Hranilnica in posojilnica« v Kasazah. Ustanovniki so bili Slovenci in neznatni poslovniki razliko so te zadruge prve žrtvovalе svoje narodnostne interese in prišle v nedavni krizi na rob propada.

Poljedelsko ministrstvo je 26. vel. travna 1902. priredilo koroško zadružno anketo, katere so se udeležili razven zastopnikov vlade, deželnega odbora in obeh zadružnih zvez tudi zastopniki splošne zveze avstrijskih kmetijskih zadrug, in na kateri se je podrobno razmotrivalo zadružno vprašanje in upravne razmere na Koroškem. Poizkusila se je tedaj zveza obeh central, ki je postajala nujna radi interesov obeh central in križanja intere-

sov, vendar je ostal vsak poizkus brezuspešen radi odpora »Centralkasse«.

Na Štajerskem se je začelo Raiffeiznovno načelo širiti že kmalu po začetku osemdesetih let. Prvotno so bili le posamezniki, ki so se zavzemali za novi sistem, v katerem so videli najprimernejšo organizacijsko obliko za naše kmetijske razmere. Kmalu se je sestala v graški kmetijski družbi pod vodstvom dr. pl. Hauseggerja posebna skupina. V sredi svečana 1887. se je na občnem zboru družbe sklenilo obrniti se s prošnjo na deželno zastopstvo in poslati tajnika na poučno potovanje v Nemčijo. Tajnik Müller je po svojem povratku podal obširen referat o nemški organizaciji in začel s predavanji o Raiffeiznovem sistemu pri posameznih podružnicah. Ko se je začela razprava o kombiniranem posojilnogospodarskem avstrijskem Raiffeiznovem sistemu v štajerskem deželnem zboru l. 1889., je prvotno v debatah prevladovalo nazor, da bodo za kmetijske potrebe že mogli izhajati z občinskimi hranilnicami, ki so bile takrat že močno razvite in ukoreninjene v kmečki psihologiji. Poslanec Karl Morre pa je zastopal novi zadrugi sistem Raiffeisen in prigovarjal k njegovemu pospeševanju. Nato je dal deželni zbor s sklepom z dne 29. mal. travna 1889. deželnemu odboru polno moč ustanoviti za štajerske posojilnice po novem zakonu o Raiffeiznovem sistemu centralno zvezo kreditnega zadrugištva. Deželni odbor je na to poveril poslancu dr. Pavlu bar. Störcku, naj pripravi referat o ustanovitvi in delovanju nove posojilniške zveze. V tretji seji VII. deželnozborske periode l. 1893. se je glavno po zaslugi referenta dr. Reicherja razvil stvaren in sistemen program za razširjevanje posojilnic Raiffeiznovnega sistema med ljudstvom. Deželnemu odboru se je naročilo izdelati v ta namen vzorna normalna pravila za zadrugi posojilnice, ki bi se na željo razpošiljala v ustanovne namene. Zadrugi, ki bi se osnovale na podlagi teh normalnih pravil, bi dobivale iz fonda 100.000 gld brezobrestna posojila od 50—250 gld za ustanovne stroške in 3% posojilo v svrhu nabave začetnega poslovnega kapitala do višine 2000 gld pod pogojem, da se podvržejo nadzorstvu deželnega odbora, dasi iz tega še ne sledi dolžnost dežele podpirati zadrugi v slučaju denarnih neprilic. Deželni odbor ima značaj njihovega posvetovalnega urada in poroča o uspehih dolžnostne revizije in kreditnega poslovanja deželnemu zboru. Deželni odbor je torej sodeloval pri ustanovitvi, reviziji in pravnem zastopanju posojilnic. Posojilnice so

dobile pri ustanovitvi brezobrestna posojila v znesku 200 gld za ustanovne stroške, katero so vrnile deloma v treh, deloma v petih letih. Posojilo poslovnega kapitala po 2000 gld so vračale tekom desetih let po razmerah. Uravnalne centrale ni bilo in zadruge so deloma naravnost, deloma s posredovanjem deželnega odbora izmenjavale prebitek in potrebo. Ta organizacija očitno ni imela več ko začasen pomen. Od l. 1894. je sestavljal deželni odbor statistiko Raiffeiznovih posojilnic in poročal o njihovem celotnem gospodarstvu. Posli so se tako pomnožili, da je bila dana nujna potreba po reformi organizacije v smislu starejših predlogov osnovati samostojno zvezo za Raiffeiznove posojilnice v zvezi z ostalimi gospodarskimi zadrugami. V smislu teh izvajanj in predlogov je na to deželni odbor v sušcu 1900. predložil zboru osnovo zakona o ustanovitvi centralne zadružne zveze in načrt začasne samoupravne subvencijske akcije. Na podlagi teh predlogov je sklenil štajerski deželni zbor v seji 5. maja 1900. ustanoviti zvezo Kmetijskih zadrug na Štajerskem. Sočasno se je sprejela izprememba vzornih pravil za organizacije po Raiffeiznovem vzoru. Sprejelo se je načelo, da se delokrog Raiffeiznovih društev razširi na skupen nakup in prodajo gospodarskih potreb in poljskih pridelkov, izdelkov domačega dela in obrti, nabavo strojnih in proizvajalnih potreb članov. Naročila se morajo nanašati samo na velike množine surovin ali produktov, manufakturno, kolonijalno in drugo specerijsko blago pa je načelno izključeno od skupnega nakupa. Ustanovni občni zbor se je vršil 8. oktobra 1900. V kritje stroškov ustanovitve je zveza dobila od deželnega odbora podporo 5000 K. Po konstituiranju se ji je v daljšem deželnozborskem sklepu dovolilo posojilo 100.000 K iz deželnega zaklada po 3% kot razpoložni prometno-obratni zaklad. Prebitna denarna sredstva so se vlagala večinoma pri »Štajerski diskontni banki« v Gradcu. Ker pa Zveza ni mogla brez redne zveze z bančnim zavodom več upravljati denarnega prometa Raiffeiznovim posojilnicam, je prepustila upravi banke večino na njen račun naloženega denarja. Promet in poslovanje zveze se je v zadnjih letih ogromno razvilo in delokrog se je razširil na vso kmetijsko zadružno polje. V tej smeri je omeniti začetke aprovizacijske in pozneje vnovčevalne akcije, organizacijo živinskih in tovarnih sejmov, organizacijo vinske trgovine, komisionalno dodajanje vojaški upravi ter uspešno delo za povzdigo sadjarskega gospodarstva.

Celjska zveza posojilnic je bila, kakor rečeno, organizirana na prosti društveni podlagi zakona z dne 15. novembra 1867. Revizijski zakon pa nudi združnim zvezam na podlagi združnega zakona iz l. 1873. mnogo večjo svobodo, ker jim dovoljuje razen revizije še gospodarsko poslovanje. Preustrojitev centrale, razširjenje njenega poslovanja in centralizacija denarne uprave je postajalo vedno nujnejše. Poprejšno denarno poslovanje je bilo pomankljivo in posojilnice so stavile odločen pogoj, da ostanejo dalje pri zvezi le, ako se osnuje stalna denarna centrala, da se omogoči mobilna izmena prebitka in potrebe ter reguluje odprti kredit brez formalnosti, ki ovirajo hitrost in nujnost denarnega prometa.

Izrednemu občnemu zboru se je torej razglasila vladna naredba o vršenju revizij in predložil načrt pravil za preosnovanje zveze že 8. avgusta 1903. Včlanjenim zadrugam so se vposlale v študijo že 4. junija in prosilo se je obenem za mnenje. Večina jih je odobraval, nekatere pa so nasprotovale izpremambi zveze v zadrugo. Zato se je v naglici redigirala še druga osnova pravil, po kateri bi zveza ostala naprej društvo, kakoršno je bilo ustanovljeno, obenem pa bi se samostojno poleg nje uredilo vprašanje osrednje blagajne. Predlagala se je v ta namen z večine strani Celjska posojilnica, manjšina je poizkušala rešiti idejo osrednje posojilnice v Krškem. Razen denarnih zadrug so lahko članice zveze tudi ostale gospodarske in pridobninske zadruge. Uspeh tega razširjenja pravil je bil, da je pristopilo takoj 20 gospodarskih zadrug k zvezi, ki je nato leta 1906. začela poslovati kot »Združna zveza« v Celju. Nova zveza je bila vpisana v združni seznam c. kr. okrožnega kot trgovskega sodišča v Celju s sklepom 11/16 decembra 1905., nakar je notranje ministrstvo dovolilo »Združni zvezi« revizijsko pravico. Zveza je prevzela vse posle poprejšnje »Zveze slov. posojilnic« in pristopila k splošni zvezi avstrijskih kmetijskih zadrug na Dunaju. Težavo prehoda je delala največ tiskarska koncesija; zato je zadnji občni zbor »Zveze slovenskih posojilnic« izločil revizijsko pravico iz svojih pravil, resigniral nanjo v prosep točasno organizirane »Združne zveze« in obdržal samo gospodarska podjetja zase. Politične razmere, nerešeno upravno vprašanje kmetijske organizacije in osamelost, v kateri se je bolj in bolj nahajala »Zveza«, brez javne podpore, kakoršno so dobivale vse enake zveze, so

povzročile, da je imela v svojem razvojnem gospodarskem poslovanju zelo težko stališče.

Delokrog je bil razširjen po vseh slovenskih pokrajinah. Radi precej eksteritorialne lege združne centrale sklenilo se je pri reformi pravil ustanoviti pododbore v posameznih deželah (v Ljubljani, v Trstu, v Gorici, Pazinu in Celovcu), ki bi imeli skrbeti za razvoj včlanjenih zavodov v svojem okrožju. Z rastočo akutnostjo konkurence je postajalo tudi vprašanje organizacije pododborov vedno važnejše.

Denarno poslovanje reorganizirane zveze je bilo upravljeno potom pogodbe s celjsko posojilnico. Vsak član, kateremu se dovoli odprt kredit, mora vložiti v varstveni fond 5% odprtega kredita pri centralni blagajni; ta vloga se mu obrestuje z istimi odstotki, kakor hranilne vloge. Znesek, ki je namenjen kritju prometnih slučajnih izgub, se vrne, ko je združnik izplačal svoje posojilo.

Najpozneje se je ustanovila l. 1908. v Ljubljani še »Zveza slovenskih zadrug« v zvezi z ljubljansko »Kmetško posojilnico«. Ta zveza je, dasi najmlajša, čilo segla v razvoj naprednega združništva. Novo skupino so tvorili Lenarčič, Knez, dr. Novak, dr. Mandić, Gabršček, dr. Žerjav, dr. Majaron in napredno veleposestvo in trgovstvo z dežele, deloma skupno z učiteljstvom.

Vse združne centrale so toraj v današnji obliki produkt tvorbe in gospodarskega razvoja zadnjega desetletja. Združni kompleks je razdeljen na Koroškem in Srednje Štajerskem na tri mejne nemške združne zveze, za katerimi stoji avtonomna akcija, na Primorskem dve italijanski, v naših pokrajinah — teritorialno neurejeno — štiri slovenske in konečno še slovensko hrvatska zveza za Istro. Pred združno-revizijskim zakonom je bilo na mejnem Štajerskem 6 slovenskih kreditnih zadrug, ki niso spadale k nobeni zvezi in sicer posojilnica v Frankolovem iz leta 1899., v Laškem z istega leta, v Ljubnem iz l. 1894., v Marbergu že iz leta 1889., na Rečici v Savinski dolini (Ljudska hranilnica in posojilnica) iz leta 1899. n iz leta 1900. v Št. Jurju ob južni železnici.

Posojilnica pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu (1896) in pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah (1896), ki spadata v področje c. kr. deželnega kot trgovinskega sodišča v Gradcu, sta stale pod nadzorstvom štajerskega deželnega odbora.

(Dalje prih.)

Gradivo.

Ustanovitev Bleiweisovih „Novic“.

Priobčil dr. Ivan Prijatelj.

V sestavku »Iz življenja kranjskega literata«¹⁾ sem popisal, kako sta se koncem tridesetih let trudila Leopold Kordeš in Jožef Blaznika, da bi dobila z Dunaja dovoljenje, izdajati političen list »Slovenske novice« z literarno prilogo »Zora«, kako sta naposled, ne dobivši nikakega odgovora, prosila samo za literarno prilogo »Carniolie« — »Zoro«, kako je Kordeš na koncu izgubil vse upanje in se ločil od Blaznika in njegovega nemškega zabavnika »Carniolie«. A Blaznik ni odnehal; vzel je akcijo sam v roke. Obrnil se je ponovno na ilirsko dež. predsedništvo z naslednjo vlogo:

»Dne 15. dec. 1838 je predložil ponižno podpisani tukajšnjemu c. kr. guberniju prošnjo, da bi mu dovolil zalagati časopis, ki naj bi izhajal pod naslovom ‚Sora‘ v kranjskem jeziku kot priloga ‚Carniolie‘; podobno prošnjo si je dovolil poslati dne 14. febr. 1839 isti instanci. Ker ponižno podpisani na obe te prošnji še ni prejel rešitve, prosi vsled nujnosti, ki jo ima zadeva za njegove interese, naj se mu dovoli stvar iznova pokreniti.

Razlogi, ki bi utegnili priporočati zaproseno dovolitev kranjskega časopisa, so naslednji:

1. Naročnikom časopisa ‚Carniolia‘, obstoječega z visokim dovoljenjem, se je obljubilo, da dobe k temu v nemškem jeziku izhajajočemu listu od časa do časa prilogo v domačem jeziku, kar naj bi ‚Sora‘, ki bi si stavila poljudno tendenco za glavno nalogo, postala. Ponižno podpisani, ki že dolgo ne more izpolniti te obljube, dobiva neprestano ustmeno in pismeno od naročnikov reklamacije, v katerih se nujno izreka želja tudi po listu, izhajajočem v domačem jeziku. Podpisanec mora pripomniti, da se vsebina ‚Carniolie‘ po splošnem mnenju od početka sicer dviga, vendar pa število njenih naročnikov od enega polletja do drugega pada, pojav, ki se mora ne samo po domnevanju, ampak po vsem tem, kar se govori, docela pripisati tej okoliščini, da izostaja pričakovana kranjska priloga; tako da se mora pričakovati, da se nemški list sam ne bo mogel dolgo več vzdrževati.

¹⁾ Veda. II, štev. 1. in 3.

2. Da ne manjka talentov, ki bi mogli v kranjskem jeziku kaj napisati, da je kranjski jezik v visoki meri sposoben nadaljnega razvitka in izolike, ki se hoče baš s tem pospeševati, in da bi bilo torej želeti, da se za take težnje ustanovi organ, kakršen želi postati 'Sora', vse to dokazujejo mnogi letniki 'Zhbelize', ki so izhajali in se nekaj časa samo zato niso nadaljevali, ker uradno močno zaposleni izdajatelj ni mogel utrpeti za vestno urejevanje potrebnega časa.

3. Z dovolitvijo nameravanega časopisa v kranjskem jeziku se ne ustvarja nikakšna novotarija, ker izhajajo ne glede na Italijo in Ogrsko v več provincah monarhije poleg nemških tudi taki časopisu, ki so pisani v deželnih jezikih, zlasti na Češkem in Poljskem.

4. Sme ponižno podpisani k tem razlogom pristaviti še tudi milostni ozir, ki meni, da sme pri upravičeni prošnji nanj upati priden in skrben obrtnik. Zavoljo tega si drzne obrniti visoko pozornost na okoliščino, da obstoje tu pri neznatnem literarnem prometu štiri tiskarne, da se je odvezl pred mnogimi leti tisek ljudskošolskih knjig za provinco od tukaj na Dunaj in da so se končno vsled nedavno se izvršivše razpustitve tu obstoječe c. k. kameralne davčne uprave razdelile jako obširne tiskovine tega urada med Gradec in Trst, vsled česar je odpadlo mnogo zaslužka obrtnikom te vrste v Ljubljani.

Pri teh okoliščinah meni ponižno podpisani, da je s svojo omenjeno prošnjo prosil tem manj brez uspeha, ker bi odgovarjala nje ugodna rešitev upravičeni želji občinstva in obrtnim interesom tukajšnjega glavnega mesta, in ako si drzne končno v vsej ponižnosti to prošnjo še enkrat ponoviti, pristavlja obenem pripomnjo, da bi utegnil biti ta moment, ko dobi s 1. majem glavni list 'Carniolia' novega urednika, najprikladnejši, da se istočasno pokliče v življenje nameravana kranjska priloga.

V Ljubljani, dne 2. marca 1840.

Jos. Blasnik,

tiskar in založnik časopisa 'Carniolia'.

Ta Blaznikova prošnja se je obravnavala v seji ilirskega gubernija dne 9. marca 1840. Referiral je o njej kanonik Stelzich. Gospodje svetniki so zaključili, da Blaznikovo prošnjo s toplim priporočilom pošljejo na Dunaj c. k. dvornemu policijskemu in cenzurnemu uradu. V tergalnem pripisu šte. 5528 so izrekli

upanje, da bi Sedlnitzky ugodil prošnji tem bolj, ker bodo skrbeli za strogo cenzuro, ki bo nadzorovala list.

Novi urednik »Carniolie«, ki govori Blaznik o njem gori, je bil za Kordešem, odstopivšim koncem aprila 1840, Franz Hermann v. Hermannsthal. Ker ta mož ni bil zmožen slovenščine, je moral imeti Blaznik za slovenski list pripravljenega drugega urednika, in sicer najbrž kakor v prejšnjem letu še vedno — Prešerna.¹⁾

Blaznikovo prošnjo je pridržal Sedlnitzky pri sebi, ne da bi nanjo kaj odgovoril. V tem je dobil Blaznik nov argument, ki je najbrž takoj precej izpremenil njegov žurnalistični načrt. Pri drugi seji notranjeavstrijskega obrtnijskega društva v Gradcu je izrazila kranjska delegacija tega društva željo, da bi društvo preskrbelo za svoje slovenske člane v slovenščini pisan strokoven list. Tega argumenta se je poslužil Blaznik in sestavil novo prošnjo naravnost na Sedlnitzkega. Prosil pa je tako-le:

»Vaša ekscelenca! Velerodni grof! Velezapovedujoči gospod predsednik! Ponižno podpisani je vložil pri tukajšnjem c. k. guberniju prošnjo, da bi se mu dovolilo izdajati kranjski časopis, ki naj bi izhajal kot priloga pri njem izhajajočega lista 'Carniolia', ali pa bi se mogel naročati tudi sam zase, in je utemeljil svojo prošnjo s tem, da se v tukajšnjem občinstvu vedno glasneje izraža potreba po časopisu v domačem jeziku, čigar glavna naloga bi bila poljudna tendenca; da dalje ne manjka talentov, ki bi mogli v kranjskem jeziku kaj napisati, da je ta jezik v veliki meri sposoben nadaljnega razvitka in izolike; potem da se z dovolitvijo izdaje takega časopisa ne oživetvarja nikakšna novotarija, ker v mnogih provincah monarhije izhajajo poleg nemških časopisov tudi taki, ki so pisani v deželnem jeziku; in končno da zasluži upoštevanja poleg teh splošnih in javnih ozirov tudi ozir na korist skrbnega in marljivega obrtnika, ki je z onimi važnimi interesi povsem združljiva in iz njih sama od sebe izhaja. K tem razlogom se je v zadnjem času pridružil še eden, ki sicer ni čisto nov, ker ga vsebuje že prvi motiv podpisanega prošnje, a vendar je tak, da potrjuje resnico prosilčevih besedi: Pri drugem občnem zboru društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v notranji Avstriji je predlagala namreč tukajšnja društvena delegacija kot posebno svojo željo ustanovitev posebnega tehničnega ljudskega lista v kranjskem jeziku, ki bi se naj porabljal v to, da se razširjajo občnopotrebne vednosti med ljud-

¹⁾ Glej Veda, II. str. 297.

stvom, s čimer je izrekla isto misel, ki se je je lotil ponižno podpisani, da jo po svoji možnosti oživetvori s tem, da že dolgo vlaga podobne prošnje.

Ker je podpisanec zvedel, da so njegove prošnje sedaj v rokah one oblasti, ki v osebi vaše ekscelence časti svojega predstojnika, si drzne v interesu dežele nič manj kakor v prosepah njegove obrti in družine ponižno prositi, da bi vaša ekscelenca milostno blagovolila prošnjo ugodno rešiti.

V Ljubljani, dne 16. julija 1840.

Jos. Blasnig, tiskar.«

Korak kranjske delegacije je bil važen. Ideja zanj pa najbrž ni prišla iz vrste njenih članov, ampak zopet od Blaznika. Ljubljanski tiskar je bil naprosil domačo delegacijo, da mu pri ustanavljanju slovenskega časopisa priskoči na pomoč. Novi argument, ki je Blaznik poročal o njem naravnost Sedlnitzkemu, je bil torej on sam spretno aranžiral. Notranjeavstrijsko društvo pa je iniciativo kranjske delegacije vzelo tudi krepko v roko. Obrnilo se je začetkom prihodnjega leta na ljubljanski deželni gubernij z naslednjo vlogo:

»Društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v notranji Avstriji, ustanovljeno po c. k. visokosti, najsvetlejšem nadvojvodu Janezu, si je stavilo od prvega hipa svojega delovanja vedno za najvažnejšo nalogo, da deluje z vsemi možnimi materialnimi, moraličnimi in duševnimi sredstvi za večje izpopolnjenje industrije in obrti. To prizadevanje se je kmalu hvaležno priznalo v deželah, in obrtujoče občinstvo ga je poplačalo s prijaznim zaupanjem. Od več strani se že jako dolgo obračajo ljudje v vseh industrijskih zadevah na podpisano ravnateljstvo ali na društveni občni zbor s prošnjami, da bi se podpirala posamezna občnokoristna podjetja. Tako se je tudi zgodilo, ko se je zvedelo, da se je na drugem občnem zboru društva stavil predlog, da bi se v svrhu tehnične izobrazbe slovenskega dela notranjeavstrijskih prebivalcev izdajal tehničen časopis v obliki cenenege lista s podobami (in der Art eines Pfennig — oder Bilder-Magazins) v kranjskem jeziku, kar je predlagala slavna društvena delegacija kranjska. Skoro nato je namreč prejelo ravnateljstvo predlog gospoda tiskarja in založnika Carniolie Jožefa Blaznika po posredovanju imenovane delegacije. Blaznik je predlagal, da bi se pri izvedbi tega skrajno potrebnega podjetja

poslužili njegovega načrta. Ker je vložil Blaznik že 15. dec. 1838 in poslej ponovno dne 14. febr. 1839 in koncem aprila lanskega leta preko visokega c. k. ilirskega gubernija prošnjo na c. k. policijski in cenzurni dvorni urad za dovolitev izdaje kranjskega časopisa kot priloge k nemški Carniolii, ker bi pa ta priloga bila sedaj po večini tehnične vsebine in bi zastopala mesto tehničnega cenenege lista (Pfennig-Magazin) za obrtujoči sloj in zoper tako modificirano izdajo priloge ne more biti nobenega zaslužka, meni podpisano ravnateljstvo, da mora pri visokem deželnem predsedništvu tem bolj podpirati predlog kranjske delegacije, ker se smejo pričakovati v obrtnem oziru od razširjanja v domačem jeziku pisanega tehničnega lista tudi za društvene namene znatne in obilne koristi.

Podpisano društveno ravnateljstvo torej prosi, da bi visoko dež. predsedništvo blagovolilo izposlovati gospodu Jožefu Blazniku dovoljenje za izdajo te v kranjskem jeziku pisane priloge.

V Gradcu, dne 12. jan. 1841.

V odsotnosti najsvetlejšega ravnatelja
c. k. visokosti nadvojvoda Janeza
Gustav Franz Schreiner.«

Ta vloga se je obravnavala pri seji ljubljanskega gubernija dne 29. januarja 1841. Predsedoval je grof Welsperg, poročal kanonik Stelzich. Sklenili so poslati tudi to vlogo Sedlnitzkemu na Dunaj in jo tako-le priporočiti:

»Videl c. k. ilirski deželni gubernij; se spoštljivo priporoča v milostno ugodno rešitev zato, ker bi tak list pripomogel ne samo k izboljšanju deželnega jezika, ampak tudi k oživiljenju in nastanku industrije med preprostim narodom. V slučaju dovolitve bo hitro poskrbelo ponižno dež. predsedništvo za zanesljivega in v vsakem oziru sposobnega urednika.«

Gubernij se je torej za Blaznikov načrt jako engažiral in je celo njegovo prvotno obliko znatno izpremenil. Sam od sebe je govoril ne več o prilogi, ampak o samostojnem listu in tudi urednika je hotel poiskati sam, razume se, da kakšnega v kmetijstvu in obrtnijah izobraženega. S tem je dobil načrt povsem drugo lice. Blaznikov leposloven list je stopil popolnoma v ozadje in ž njim tudi — Prešeren kot urednik. Zarodek takih »Novic«, kakor so potem izšle, se je v zgoranjem gubernskem dopisu določno formuliral.

A tudi ta skromni embrion slovenskega lista je ubijal Sedlnitzky s trdovratnim molkom. Prosilci pa, ki so bili zdaj že štirje — Blaznik, kranjska delegacija obrtnijskega društva, obrtnijsko društvo notranjeavstrijsko in ilirski gubernij — mu niso dali več miru. Dne 24. okt. 1841 je kranjska delegacija vnovič sprožila zadevo z zopetno prošnjo na graško centralo. Ta je ponovno dregnila ilirski gubernij z naslednjo vlogo:

»Podpisano društveno ravnateljstvo je prosilo že dne 12. januarja t. l. visoko deželno predsedništvo, da bi milostno pospeševalo zadevo gospoda Jožefa Blaznika, ki hoče prilagati k svojemu listu v kranjskem jeziku pisano prilogo tehnične vsebine v obliki obrtnega cenene lista (Pfennig-Magazin) in ki je zanj že prosil v decembru 1838 in poslej opetovano dne 14. febr. 1839 in koncem aprila 1840. Ker se obrača kranjska delegacija z vlogo z dne 24. okt. t. l. že drugič zopet na podpisano ravnateljstvo, da bi pri visokem dež. predsedništvu ponovno priporočilo to za pospeševanje tehnične izobrazbe slovanskega dela Ilirije tako važno zadevo, si usoja podpisano ravnateljstvo v imenu najsvetlejšega ravnatelja slavni gubernij vljudno prositi, da bi gubernij blagovolil odstraniti vse zapreke in v ta namen še enkrat zaprosil veleslavni c. k. policijski in cenzurni dvorni urad, naj blagovolji dovoliti izdajo takega lista, s katerim bi se odpomoglo nujni potrebi industrije, ki so zanj tako zmožni prebivalci ravnin tako mnogih delov Kranjske in še posebno Gorenjske.

V Gradcu, dne 19. novembra 1841.«

Ljubljanski gubernij ni mogel storiti že nič več drugega, kakor da je tudi to poslal na Dunaj z naslednjo opombo: »Se ponižno predlaga visokemu c. k. policijskemu in cenzurnemu dvornemu uradu z ozirom na gubernsko poročilo z dne 29. januarja, štev. 1580. Weingarten.«

Nastopilo je bilo že novo leto 1842, ko se je dal Sedlnitzky vendar izdrezati, da je v tem vprašanju prvič posegel po peresu. Poslal je ilirskemu gubernierju naslednje pisanje:

»Iz poročil c. k. ilirskega gubernija z dne 29. januarja in 17. dec. 1841 štev. 1580 in 21155 in prošenj, poslanih mi v rešitev, v katerih je prosilo ravnateljstvo društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v notranji Avstriji, da bi se dovolilo Jožefu Blazniku v Ljubljani izdajati tehničen list v obliki cenene magazina v kranjskem jeziku in sicer kot prilogo k njegovemu beletrističnemu listu 'Carniolii', ni natanko razvidna niti

prava tendenca, niti oblika spisovanja in izhajanja tega namera-
vanega podjetja. Tudi se v vlogah pogreša določba, kdo naj bo
pravzaprav izdajatelj in odgovorni urednik napominane priloge.
Glasom prošnje se sicer zdi, da se hoče imenovano društvo samo
ali pa njega kranjska delegacija postaviti na čelo obravnavanega
podjetja in se poslužiti tiskarja in založnika ‚Carniolie‘ Jožefa
Blaznika samo v svrhu materialne izvedbe tega podjetja. Obe-
nem pa se zdi, da se je dosegla pogodba, s katero se samo modi-
ficira že poprej po tiskarju Blazniku zaprosena izdaja kranjske
priloge Carniolie, ki naj bi bila literarne vsebine in naj bi izhajala
pod naslovom ‚Sarja‘, vsled česar se kaže, da imajo imenovani
koraki samo namen, realizirati prvotno od Blaznika projektirano
in sedaj za tehnične namene določeno podjetje.

Da bom mogel o tem predmetu docela mirno definitivno od-
ločiti, prosim Vašo ekscelenco, da mi pošlje podrobna in natančna
izvestja o pravem cilju in resničnem namenu obravnavane priloge
k časopisu ‚Carniolia‘, izhajajočemu v Ljubljani, o naslovu in obliki
izhajanja, o mejah, ki se hoče v njih gibati, obenem pa tudi o
osebnosti izdajatelja in vsposobljenosti odgovornega urednika,
da se mi predloži popoln program podjetja, potem tudi nekaj o
rubrikah v obliki izgotovljenih poizkusnih listov; tudi naj se mi
pristavi navedba, kako in po kom bi se s polnim zaupanjem pre-
skrbela cenzura napominanega časopisa.

Zahvalno vračajoč Vaši ekscelenci v svrhu te obravnave
prošnje ravnateljstva notranjeavstrijskega industrijskega in obrt-
nijskega društva s poročili c. k. ilirskega gubernija vred obenem
s prošnjami tiskarja Blaznika zastran izdaje literarnega lista
‚Sarja‘, dalje s c. k. ilirskega gubernija poročili opremljene proš-
nje prejšnjega izdajatelja ‚Carniolie‘ Leopolda Kordeša za dovo-
litev kranjskega časnika, od katere pa je prosilec sam odstopil,
medtem ko je Blaznik po odstopu Kordeša od ‚Carniolie‘ še dalje
prosil za kranjski list ‚Sarjo‘ — iz vseh teh prošenj izhaja podjetje!
— imam čast itd.

Na Dunaju, dne 4. januarja 1842.

Sedlnitzky.«

S tem pisanjem Sedlnitzkega je bil prebit trdi led, ki je vkle-
pal Slovenijo v tesne sponе predmarčnega avstrijskega birokra-
tizma. Tudi za Slovence se je napovedovala pomlad, zakaj na potu
so bile kot prve njene znanilke — »Novice«.

(Dalje prihodnjič.)

Pregledi in referati.

Slovstvo in kulturna zgodovina.

Iz poljske beletristike l. 1911.

Med slovanskimi literaturami se je zlasti poljska v zadnjih petnajstih letih razvila nenavadno bogato in bujno. Vseskozi zapadna je po svoji obliki, a vendar — kakor poljsko slikarstvo! — v svoji vsebini tako individualno poljska, da moramo njene produkte z mirno vestjo vzeti za dokumente poljskega duha. Nam Slovencem, stoječim tako zelo pod vplivom tujerodnih kultur, ni nič bolj želeli, nego da bi stopili malo bolj pod okrilje slovanskega genija. Zato bo prinašala „Veda“ od časa do časa tudi preglede poljske lepe književnosti, naslonjene na sodbe najboljših poljskih kritikov. Pri tem se bo držala zlasti pravca najodličnejšega sedanjega poljskega obzornika „Museiona“.

Wiktor Gombicki je znamenit interpret starih spomenikov, figuric, slik, kostumov, nravov in duha časa. Kot takega se je zopet izkazal v svoji zgodovinski povesti iz časa Avgusta Močnega, naslovljeni „Veliki mušketir“. V polni dobi saško-poljski smo. Na prestolu sedi Avgust II. Zadnja viteška epopeja poljska — Sobieskega čin pred Dunajem — živi samo še v spominu. Poljska spi. Iz Draždan pronika v Varšavo rokoko in se nenaravno meša z groblm poljskim veseljaštvom. Junakov ni več med plemstvom. Kot žalosten refren iz nekdanjih junaških časov se dviga v sredi povesti samo še eden junak z legendarno telesno silo in še ta je Litavec z imenom Kižgajlo. Nekdanji silni vitezi so glupi in romantično zaljubljeni. A tudi Kiž-

gajlo deli splošno sramotno usodo. Z neko ciganko zapravi premoženje in se napoti v gozd, da se obesi. Reši ga neki magnat in spravi v kraljevo službo za mušketirja. Romantični milije visoke gospode na saškem dvoru, ki se potem nadaljuje v Varšavi, je slikovito narisan. Kar čuti se, kako zavladuje salon-ski kotiček, kako leze bolezen v telo nekdanj slavne poljske države. Kakor v drugih povestih Gomulickega tudi tukaj ne izstopijo nikjer jarki konflikti drame, a ubranost tragike se čuti neprestano. Vozli so v ozadju, in samo inteligenčen čitatelj ve zanje. Gomulicki ni pisatelj zaokroženih, popularnih značajev, ampak slikar duš, ne riše postav, ampak situacije. On nam ne kaže, kako pada človek, ampak kako leze v mizerijo cela saška Poljska. In tudi Kižgajlov slučaj je samo beda pokolenja, žalostna slika, učinkujoča tem silneje, ker je vložena v okvir nenaturno presajenega rokokoja.

Piotr Chojnowski je izdal svojo prvo knjigo novel pod naslovom „Dogodek“. Mladi avtor je karakterističen talent. Ljudje in dogodki prehajajo v njegovo literaturo, ne izgubljajoč nič od svoje življenjske posebnosti. Preveč je realist, da bi ga tudi za hip zavedla literarna šablona. Čuti se vpliv Reymonta in ruske realistične povesti. Pripovedovanje sloni vseskozi na opazovanju. Znamenita je njegova „Barowska“, postava v resnici velikega literarnega sloga. Avtor jo je skondenziral naravnost v majhen spomenik, kakor v kamen začrtan portret. To je življenjski produkt blede bede, ne javne

in znane proletarske, ampak inteligentne, na tihem se vojskujoče. Njeno življenje je bilo „kakor jesenski dež, siromaštvo, kakor dimne megle, viseče nad strehami, zatočnost, zamazanost in večni strah pred nečem, ki pride in bo še hujše. Oh, niti oddiha za hip niti odpočitka! Pred dekletcem vedno grozni, večno pijani oči, razbijajoč ob mizo s pestmi in preklinjajoč. A mati v kotu joka glasno, otožno, kakor zavija tepen pes. In po njegovi smrti ji je še vedno pred očmi ona brloška sobica poleg stopnišča, vedno napolnjena z dušljevimi parom, kjer je dolge ure pestovala sestro Vando za kupi umazanega perila; pred očmi ji je ona sama potem kot prodajalka v štacuni z bledim obrazom in utrujenimi očmi, ko teče preko ulice, izginjajoč v gneči, gnana in suvana, — in to je bila mladost. Edina želja — da bi se naspala.“ Potem se je omožila, vzela je reveža. Par lepših let, potem pa zopet ista vsakdanjost, več dela, nego ga je premogla, vbijanje in vbadanje, da nasiti in obleče otroke. Tu se kaže vsa umetniška sila mladega avtorja. Ne kaže nam literarne melodrame siromaštva, solzljivih scen lakote, bolezni in smrti, ampak daje nam vpogled v vse bolestnejše reči: kako se godi dušam, ki omagujejo v tej siročini. Fino je njegovo opazovanje, da je prva posledica takega življenja notranja otrovanost. Barowska postane neka otrovana volčica. Njena duša nima nobene občutljivejšje strune več. Od zore do večera se peha za otroke, katerim je rabelj. Ne ene človeške besede ne slišijo več od nje. Sama ne vé, kdaj je postala tiranka, kakor je bil tiran tudi njen oče. Po ironiji usode je dobila moža, ki se stiska pred njo po pasje, kakor se je stiskala njena mati pred možem. Barowska bi ogrizla ves svet, ker se ne more naspiti, ker so njene roke vse bolne od dela, ker je v

hiši malone lakota v svetek in pektek. To že ni človek, to je nekaka perzonifikacija nezvestne maščevalnosti. Železna konsekvence je med življenjem in značajem tega tipa, kar znači, da je v mladem piscu velik talent. Simpatično je od avtorja, kakor dobro opaža kritik „Biblioteke Warszawskie“, Galle, da v sredi te življenjske bede privaja na sceno otroke nedolžne in čiste, včasih naravnost herojične.

Nadarjenost kaže tudi začetnica Bronisława Włodkówna v svoji povesti „Orlinski“. Njen talent se razodeva zlasti v lepem in živem jeziku, ki ovaja veliko samodelnost individualnega sloga. Pozitivne vrednosti so tudi nekatere s finim čuvstvom ulovljene črte pri slikanju značajev in položajev. Škodi pa mladi pisateljici, da hoče biti povsem nova, da hoče na vsak način ustvariti neke moderne ženske sužete! Podobno, kakor doslej večina piščih žensk, tke tudi Włodkówna vse dejanje iz ljubezenskih niti. Toda njene junakinje ne ljubijo sentimentalno, ampak jako erotično. Vendar ta erotika ne izhaja iz prirodne nagonske sile, ampak njen vir je — gola požrtvovalnost. To je ona posebna nota avtorke, ki učinkuje s svojo izumetničenostjo naravnost groteskno. V „Orlinskih“ vlada neka epidemija erotične požrtvovalnosti. Tipična je v tem oziru lepa grofica Ilza, ki se izpoveduje Pavlu Orlinskemu takole: „Jaz nisem umetnica dejanja in ne morem osrečevati človeštva z umotvori lepote. Imam pa telo lepo kakor najlepša umetnina. Z njim morem dajati srečo razkošja. Mojemu pokojnemu možu je bilo vir navdušenja. Odtlej, odkar je odšel, cvete ono liki roža za samostanskim zidom, brez razkošja za ljudske oči. Zakaj bojim se ga oddati ljudem, ki bi z nerazumevanjem profanirali njega lepoto. Ti si prvi možki z dušo tako neizmerno zaljubljeno v lepoto, kakor je bila

duša mojega moža. Ti bi znal iz razkošja mojega telesa črpati navdušenje za ustvarjanje čudovitih stvari in zato ti oddajam svoje telo“.

Sienkiewicz je lani napisal zanimivo povest za otroke „V pustinji in puščavi“. To je zgodba štirinajstletnega Stanka Tarkowskega in njegove osemletne prijateljice Nelke Rawlison, kako so ju Sudanci vjeli in odpeljali iz Port-Saida v Mombasso. Veliko je na svetu povesti, v katerih se godi prav toliko neverjetnosti, kakor v tej povesti — razlika je samo ta, da avtorji pogosto o tem nič ne vejo, ker je njih ambicija realizem. Sienkiewicz pripoveduje moderno chanson de geste, povest o tem, kakšno bi bilo življenje, ko bi hodil čudež po svetu. Sienkiewicz piše bajko, a nas poprej tako hipnotizira, da kakor otroci brezvoljno sledimo čudovitim potom njegove fabule. „V pustinji in puščavi“ je remek-delo take hipnoze. V sredo med junaka in junakinjo je postavil avtor figuro, ki jo je zopet enkrat obilil vso s sijajnim poljskim humorjem, kakor ga poznamo iz njegovega Zaglobe. Ta oseba je zamorec Kali. Vso to bajno sliko, ki jo je izpesnil duh znamenitega romanopisca na vročih afrikanskih tleh, je podslikal z naravnost dragocenimi realističnimi barvami. To so opisi ljudi in prirode, ki jih Sienkiewicz pozna iz avtopsije in ki bi bile celo znanstvenemu popotovalcu v čast. Zoološka in lovška opazovanja bi se mogla uvrstiti naravnost v dotične voditelje in priročne knjige.

Maciej Wierzbński uvaža v svoje povesti najrajši osebe, sredi katerih bi rad sam bival v življenju, jih imel za svoje prijatelje, se ž njimi pogovarjal in prisluškoval njih besedam. Njegova lanska povest „Pod Mišjim stolpom“ se vrši sredi poljske družbe na Poznanjskem. A slika družabnih odnošajev

je čisto odločena od povesti, sirova, ker ni pretopljena v beletristične vrednote. Vsa politična in družabna opazovanja so tako nespojena z dejanjem, da bi se dala izluščiti in priobčiti v publicistični obliki. So to vstavki, ki ne vplivajo na psihologijo oseb. Fino pa je narisana glavna oseba, junak Broniewiecki. V njem je pisatelj naslikal ljubezen očeta do otrok s tako živimi, subtilnimi barvami, da jim skoro ni para v literaturi.

Narod s tako bogato zgodovino, kakor so Poljaki, je imel vedno obilo beletristov-historikov. Lanska stoletnica Napoleonovega pohoda na Rusko je zato rodilo mnogo povesti o l. 1812. Omeni naj se povest „Bem“ profesionalista v tem žanru Gasiorowskega ne zato, ker bi predstavljala kaj posebnega, ampak ker je vendar ena izmed njegovih najboljših stvari. Umetnosti se približujejo zlasti družinske slike iz malomeščanskega življenja in pa opisi vojakov-prostakov. Ž inteligentnimi ljudmi pa Wacław Gasiorowski nima sreče.

Ludwik Romocki je eden iz onih inteligentnikov, ki se radi bahajo z znanjem ženske psihike. Njegova povest „Figov list“ pa kaže, da je avtor sicer res inteligenten, kar svedoči razna njegova premišljevanja o predmetu, ki o njem piše, ki pa ž njim niso v nobeni umetniški zvezi; obenem pa se vidi iz opisovanj ženskih nog, stegen, linij prs itd., da je dozdevni ženski psiholog samo ženski anatom.

Pred dobrimi 15 leti je poljsko literaturo osvežila takozvana „Mlada Poljska“, struja, ki je nastopila tudi v drugih slovstvih kot „moderna“. Skoro ob istem času so izpregovorili svojo novo besedo Wyspiański, Jan August Kisielewski, Staff, Orkan, Szczepański, Artur Górski, Leszczyński, Żuławski, Perzyński, Przybyszewski, Kasprzowicz in Rydel. Bila je to beseda zaleta,

mladosti, poguma, vroča in živa ter silna. Bil je to — pogosto nenumeren — a vedno odkritosrčen — krik. Današnje pokolenje vstopa v literaturo s — pozo (od njo pa je skrit — in to je najhujše! — hladen račun na efekt). To nam jasno priča zbirka novel začetnika Zygmunta Kisielewskiego „Potopnik“. Ko je v začetku „moderne“ prinesel nekoč mladenič ravnatelju krakovskega gledališča rokopis svoje nove drame, je ravnatelj Pawlikowski pogledal zveženj rokopisa in rekel: „In vi morete to vzdigniti? Vi ste atlet!“ Mladenič je bil mladi Jan Avgust Kisielewski in drama njegova „V mreži“. Predstavljanje te igre bi potrebovalo skoro dveh večerov. Toda vsaka scena v njej je sijajna. Vsak stavek potreben. Vsaka beseda mladost, šumeča pomlad, življenje. Popolno nasprotje je dandanašnji mladenič, ki nosi slučajno isto ime. Pri njem ni nič preveč, vse je razmerjeno po vzorcu. Ni pa v njem zaleta in vroče neposrednosti mladosti. Novele Zygmunta Kisielewskiego so trezne... „relata refero“... popoln notranji indiferentizem. In še ena velika razlika: ako je poprejšnja mladost prinašala nietzscheizem, ibsenizem, dostojevskost, je vse to imelo znak osebnih dogodkov njenih. Sedaj spadajo vse te znamke v splošno izobrazbo novodobnega pisatelja, med šolske predmete. S temi rečmi se zdaj mladi ljudje bahajo kakor z nekimi študijami; to je znanost in crudo, ki jo mladiki prodajajo s hladnim računom, da je tudi njih stala gotovega denarja.

Sijajni humorist „Mlade Poljske“, ki je pred leti napisal najboljšo poljsko komedijo preteklega desetletja „Lekhomiselno sestro“, Włodzimierz Perzynski, z zadnjo svojo knjigo, naslovljeno „Pomlad“, ni bil srečen. Njegov humor itak ni nikoli računal na popularnost, ker se je kakor živega ognja izo-

gibal vsakega sentimenta. Tudi se ni gnil za iziskanimi situacijami. Skrbno je samo opazoval, kako taki in taki ljudje izgledajo v takih in takih položajih. Pri tem svojem delu je odkrival fine opazovalne črte. Polagal je važnost na takozvane indiferentne momente, sledeč vzgledu onega Stendhala, ki ima sedaj med Nemci svojega naslednika v Jakobu Wassermannu, med Francozi v Romainu Rollandu. Izbran mir in zamišljena skromnost sta glavni črti neostendhalizma. Da Perzynski s svojo „Pomladjo“ ni uspel, je krivo to, ker je izločil iz nje ono svojo ironijo, s katero je prej tako briljiral njegov uravnovešeni slog.

Kazimierz Zdziechowski je končal svojo trilogijo, ki se je začela z „Izpremeno“, nadaljevala z „Luno“, z lanskim „Prepadom“. Prvo delo, osnovano na opisovanju družabno-nravstvenih razmer, je bilo najboljšo. „Propad“ kaže, da je v pisatelju več plemenitega moralista, nego poeta. Primanjkuje mu psihološke plastike. Vse postavbe so tako enobarvne, da postajajo naposled brezbarvne.

Eden izmed prvih sedanjih poljskih beletristov Józef Weyssenhoff je zbral lansko leto kopio svojih krajših stvaric pod naslovom „Poznaj gospoda“. Pisateljska zrelost in artistska eleganca odlikujejo tudi te majhne skice.

I. P.

Dr. Jovan Skerlić, vanredni profesor istorije srpske književnosti na univerzitetu v Beogradu, **Istorija nove srpske književnosti**. Beograd 1912. Izdanje knjižare S. B. Cvijanovića. 12^a, strana VII+288. Cena 3-50 dinara.

Da bi se ovo delo moglo oceniti, potrebno je pre svega odrediti, šta ono nije, i šta ono jeste. Po natpisu i po nameni ono treba da je istorija nove srpske književnosti

i udžbenik za srednje škole. Od toga dvoga ono nije ni jedno.

Pisac, ako i jeste na stajalištu srpsko-hrvatskoga narodnog jedinstva, ipak tvrdi, da Srbi i Hrvati imaju dve književnosti, da je to činjenica, koja se „u ovaj mah ne da običi“, te stoga izostavlja svu onu književnost, koja bi se mogla nazvati specijalno hrvatskom, pa i svu onu, koja je po nacionalnom imenu nediferencovana ili koja obuhvata oba dela narodna (ima i pisaca, koji svesno nisu hteli da znaju ni za kakvo razlikovanje). Ali upravo ove poslednje činjenice dokazuju, da je književnost jedna, i da se može samo nasilno deliti, ako i ima u njoj i odvojenih ili i silom odvajanih pravaca, što je sasvim razumljivo s obzirom na veliku političku i kulturnu razdvojenost jednoga maloga plemena i s obzirom na razne struje, koje su sa strane u odredjenim smerovima na-nj uticale. Mažuranić, kod je opevao pogibiju Čengić-age, Preradović u svojim dramama o Vladimiru i Kosari, o kraljeviču Marku, u svojim pesmama o caru Dušanu, o Kosovu polju i mnogi drugi uz njih zaista nisu pomišljali, da su uzimali gradivo iz drugoga, tudjeg naroda, i da ne opevaju ono, što i sami čuvstvuju kao sinovi toga istog naroda, čijim se gradivom služe (inače bi to gradivo bilo za njih nenacionalno), i to zajedničko čustvo svih važnijih momenata i u svim važnijim momentima našega narodnog života i čini, da smo jedan narod. Jer ako mi imamo dve istorije, dve kulture, dve književnosti, dva nacionalna čustva, po čemu bismo bili onda jedan narod i čime bi se moglo onda dokazati to narodno jedinstvo? Logička bi posledica iz onakoga shvaćanja bila, da mi, ako smo i jedan narod, imamo ne dve nego upravo tri književnosti, i to srpsku, hrvatsku i srpsko-hrvatsku.

Kao što dakle delo, koje izostavlja Reljkovića, Mažuranića, Preradovića i druge, ne može biti istorija srpske književnosti (kao što ni delo bez Dositeja, bez Vuka, bez Zmaja i drugih ne bi bilo istorija hrvatske književnosti), tako isto tako delo ne može biti ni udžbenik za srpsko-hrvatske srednje škole, ma gde one bile, jer sve te škole u svojim nastavnim planovima (tu smo bar ujedinjeni!) obuhvataju celokupnu književnost našu, pa bile one u Ugarskoj ili u Trojedinici, u Srbiji ili u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini ili u nekadašnjoj Turškoj. Inače bismo i tu morali imati nekoliko knjiga za književnost, bar tri, ako ne i svih pet (za srpsku, hrvatsku, dalmatinsku, slavonsku i bosansku književnost prema Skerlićevoj podeli), i ne znamo samo, kako bismo ih učili, da bi svih pet uporedo ili redom (ali samo kojim?) jednu za drugom. Kada se dakle misao, na kojoj je zasnovana ova knjiga, dovede do svojih prirodnih posledica, vidi se jasno, koliko je ona absurda.¹

¹ Na ovom mestu ne mislim ulaziti u pitanje, da li istorija književnosti može biti u opšte predmet srednjoškolski, ili u kojoj meri može to biti. Navešću samo reči jednoga znamenitog literarnog istorika, koji je i sam pisac jedne čuvene istorije književnosti. Gustave Lanson veli u jednom svom članku (*L'étude des auteurs français*): *Le Cours d'histoire littéraire, imprimé, ou oral, est quelque chose de désastreux. C'est la plaie de l'enseignement secondaire... L'idée qu'un enfant, au sortir du lycée, doit „savoir“ la littérature, est une de plus absurdes que je sache.* (Kurs literarne istorije, štampan ili usmen, jedno je užasna stvar. To je rana na nastavi srednjoškolskoj... Ideja, da dete, kad ostavi srednju školu, treba da „zna“ literaturu, jedna je od najbesmislenijih, za koje znam). Članak je ovaj štampan u *Revue Universitaire* još 1893 (II. str. 265.), od to je doba pokret protiv istorije književnosti u modernoj literarnoj pedagogiji samo jačao.

Što smo upravo u doba najvećega čustvovanja našega narodnog jedinstva dobili prvi udžbenik, koji ne rečimo, ali zato delom to jedinstvo poriče, tome je uzrok jedino u tome, što je Skerlić ograničio svoj rad na izučavanje književnosti, koja je ponikla među ugarskim Srbima i iz ove se razvila. I samo zato mora biti činjenica, da Srbi i Hrvati imaju dve književnosti, koja se upravo „u ovaj mah (!) ne da običi“, — ako je i jesu dosada u svojim udžbenicima obišli svi pisci naši, i to svi do jednoga. Ovo nije bila dakle potreba nauke, ni potreba naših škola, nego prosto lična potreba pišćeva. Ima li ikoga, koji bi mogao odobriti ovako subjektivno stajalište?

Knjiga ova dakle nije i ne može biti ni istorija srpske nove književnosti, niti školska knjiga, — ona je pregled jednoga dela istorije nove književnosti srpske, i sad joj možemo kao takovoj pristupiti i oceniti je.

Pisac veoma mnogo polaže na svoju podelu „prema književnim pravcima“ i u jednom svom članku o tome (Prosvetni glasnik 1911.) tvrdi, da „ova podela ako nema apsolutne (!) vrednosti ima relativne: ako nije idealna i najbolja (!), u svakom slučaju je relativno bolja, potpunija, reljefnija i zgodnija za školski rad“. Podela je ta u ovome: 1) Racionalizam, 2) Prelazno doba od racionalizma k romantizmu, 3) Romantizam, 4) Realizam, 5) Današnje doba. U prvi mah upada nam u oči napuštanje kriterije, iza književnih pravaca odjednom dolazi čisto kronologijski momenat, — jer kakav bi to bio književni pravac „današnje doba“? Pisac je tu nedoslednost, to mešanje kri-

terija mogao izbeći, da je nazvao današnje doba modernim subjektivizmom, što bi potpuno odgovaralo i njegovoj karakteristici toga doba. Isto je pogreška i u oznaci „prelazno doba“. Ali ova je pogreška upravo fatalna, jer ovim neodređenim i podređenim nazivom ne samo da je trebalo obuhvatiti klasični pravac u našoj književnosti, nego je to doba i klasično doba naše književnosti, doba najvažnijega Vukova rada, doba „Srbijanke“, doba „Luče mikrokozma“ i „Gorskoga vijenca“, doba originalne srpske komedije, doba pojave Brankove, — pa i doba (što Skerlić misli da sme ne spomenuti) „Smrti Smail-age Čengića“ i pojave Petra Preradovića. I to klasično doba srpske književnosti, koje je dalo najviše, što je srpska književnost dosada dala, Skerlić naziva „prelaznim“, koje treba samo da ukaže na ono, što će istom doći. Bez ikakva obzira na „suverenost činjenica“ Skerlić zadržava sledbenike Vukove i suborce njegove kao i njegove jednovremene protivnike u ovom doba (Nenadović, Milica Srpkinja, Jovan Hadžić i drugi), a Vuka kao „nosioca romantike“ i „inicijatora romantičnoga pokreta“ (!) baca u doba od 1848. godine. I tako su „rafovi“ spaseni, ali je razvoj srpske književnosti prozao, i s prozošću razvoja i njezini vrhunci.

Ali još to nije sve. Kao što Skerlić nije razumeo razvoj naše književnosti, tako isto nije razumeo ni „književne pravce“, koji su uticali na našu književnost, niti je načisto s tim, šta oni upravo znače. Racionalizam uzima pisac u značenju našega širokog pojma prosvete i prosvetivanja, te stoga ulaze u racionalizam pisci, koji mu se sasvim suprote, koji nastavljaju tradicije Rastka Nemanića, te bi prema tome i sveti Sava, zato što je naš prosvetitelj, bio racionalista. Tako za Skerlića i Jerotej Račanin, za koga sam veli, da je „prost čovek i

* Na ovaj se članak ne bih obazreo, da se Skerlić u predgovoru ne poziva nanj i ne upućuje nas na razloge za svoju podelu, i znesene u njemu.

praznoveran kaludjer“, i Djuradj Branković, koji počinje svoju istoriju „od stvorenja sveta, priča i crkvenu istoriju, daje mnoga mesta „prstu Božjem“, ulaze u racionalizam, — u racionalizam, koji, i kad piše teodiceju, tvrdi, da ni sam bog ne može više učiniti, da dva i dva ne budu četiri. Još je značajnije pak, da je i realizam Skerliću „doba razuma“ (na str. 3., u pomenutom članku veli čak i „vraćanje zdravom razumu“, a u knjizi opet, na str. 203., da se „ovaj novi racionalizam (!) ne oslanja na „zdravi razum“ XVIII veka, no na prirodne nauke“, — ko ne veruje, molim, neka potraži sve na navedenim mestima). Racionalizam je, kao što je poznato, ne samo filozofijski (i teologijski) pravac nego i metod, po kome se znanje izvodi iz razuma nezavisno od iskustva, a realizam se drži iskustva, i to često tako grčevito (v materijalizmu), da od jednoga iskustva spoljašnjega ne razlikuje drugo unutrašnje, nego sve svodi na ono prvo, na čutno saznanje, pa onda i „razumu“ kao takovu (kao duhu ili kao duhovnoj pojavi) poriče postojanje. Realizam se dakle ne može nazvati „doba razuma“ a još manje može on biti „vraćanje k zdravom razumu“ i u isti mah „novi racionalizam, koji se oslanja na prirodne nauke“. — Pogrešno je u Skerlića, što je i idealizam ograničen na romantizam, i što su mnogi naši idealistični pisci, koji produžuju romantizam i njegovi su ogranci, uneseni u realizam. Jer i najveći se idealista može poslužiti realizmom kao metodom (n. pr. Schiller u „Wallensteins Lager“) a da se zato ne ogreši o svoje shvatanje; on je za njega samo sredstvo, a nije njegov pogled na svet, njegova filozofija. Ako su se ovim sredstvom i služili Lazarević, Sremac i drugi, oni zato niso realiste i ne mogu se ubrajati u onaj misaoni pravac, protiv koga su upravo ustali. Da taku tezu i

antitezu spoji u jednu sintezu, Skerlićeva je dialektika, koja tako slabo distinguje, sasvim nemoćna.

Vrlo je interesantno, da Skerlić priznaje, da „ova podela ima i svojih naročitih teškoća“, ali da tome nije kriva njegova proizvoljna konstrukcija — no činjenice, koje neće da joj se podrede. Ali izok zato Skerlić tvrdi, da je „jasnija, logičnija i preglednija“ (od dosadašnjih), da daje „osećanje evolucije cele naše književnosti“, da se njom „dobija poimanje, da je književnost živ organizam“. Skerlić nam je to sve u pomenutom članku kazao i svojom knjigom protivno dokazao.

Ali ako koncepcija i nije dobra, ako su pogrešni zaključci, izvedeni iz fakata, u jednoj knjizi može još ipak biti dobro to, što su bar same činjenice kao takove tačne, što one nisu izopačane, te se bar na njih možemo osloniti. Ovo je još najmanje, što se u jednoj naučnoj knjizi može tražiti, a naročito, kad ona pretenduje, da bude udžbenik, da bude vodj ili bar putokaz omladinu u jednoj disciplini.

Nažalost, ni u ovom nas pogledu ova knjiga ne može zadovoljiti. U njoj kipti toliko i stvarnih pogrešaka od svake ruke, da ih sve nije moguće ni navesti. I najgore, što Skerlić na mnogim mestima sam sebe pobija.

Odmah u početku Skerlić tvrdi, da su našu staru književnost „crkveni ljudi radili, u crkvenim idejama i za crkvene potrebe“, (str. 1.) kao da nije bilo u njoj nikakoga drugog rada, i kao da se nije radilo u njoj i protiv crkvenih ideja i protiv crkvenih potreba. Za Srbe u Ugarskoj veli, da se u njih „za nekih sto i pedeset godina mislilo i pisalo za ceo srpski narod“, i odmah zatim naziva tu književnost „iz početka lokalnom“. Ako su Srbi u Ugarskoj zaista mislili i pisali za ceo srpski narod, onda njihova književnost nije mogla biti ni iz početka lokalna,

pa ni kasnije, za svih tih sto i pedeset godina. Ali to nije tačno, pa prema tome ni to, da se iz te književnosti „isključivo“ stvorila današnja srpska književnost (str. 2.). U značenju je Josefinizma (str. 44. i dalje) Skerlić pregonio i nije dobro shvatio Josifa II, a naročito je netočno nazvati ga „filozofom, koji hoće duhovni napredak, slobodu misli i savesti“ (povodom dela Mitrofanova o ovom je dosta pisano, i s tim sad možemo biti prilično načisto). Za Dositeja veli, da je od odsudnoga značaja bilo njegovo „bavljanje u Beču, i to u Beču Josifa II, gde je proveo preko dvadeset godina“ (str. 55.). — Dositej niti je proveo u Beču preko dvadeset godina, niti je mogao provesti dvadeset godina u Beču Josifa II, pošto je Josif II vladao svega deset godina, kao što Skerlić i sam navodi na str. 46. U Beču Josifa II Dositej je proveo svega tri do četiri godine, i to u dva maha. — Za Njegoševu „Luču mikrokozma“ Skerlić će imati pravo da reče, da je to „njegov najmanje originalan veliki rad“ (str. 113.), kad uzbude mogao to dokazati. Koliko puta treba još ponavljati, da je „Luča“ prema „Izgubljenju raju“ potpuno samostalno delo, da osim sličnosti u ideji nema ničega zajedničkog s Miltonovim epom, i da ne pokazuje zavisnost od Milтона. Ko je pročitao Milтона i Njegoša, zna to, a ko još neprestano tvrdi, da je „Luča“ neoriginalan rad, taj mora danas ukazati na nove izvore, ako neće da govori sasvim napamet. — Novi Sad nije „najmnogobrojnije srpsko mesto u Ugarskoj“ (str. 130.). — Na str. 141. pisac veli, da se u doba romantizma „ep slabo radi“, a na str. 165. govoreći o Branku: „u doba kada je on pevao, ep se jako cenio i na njemu se mnogo radilo“, — suprotnost ova ističe iz Skerličeva nasilnoga razdvajanja „prelaznoga“ doba od romantizma. — U pod-

cima o životu i radu Zmajevu Skerlić nas je zasuo pogreškama i netočnostima, — ni dan rođenja, ni dan smrti nisu tačno zabeleženi (27. novembar i 1. jun), a nije bolje prošao ni Laza Kostić, koji je umro u Beču, a ne u Somboru. — Da se Grčić Milenko ogledao na epu i na drami, to ne znamo; ni čim neprovereni glasovi ne mogu ulaziti u književnost.

Ovde je navedeno samo nekoliko raznorodnih pogrešaka, da bi se videlo, kako Skerlić olako shvata svoj posao i koliko veliku mnogostranost pokazuje u svome grešenju. Pa ni to još nije sve, jer Skerlić je literarni istorik, koji ne čita ni najbolje pesnike srpske i ne vidi ni najvažnije pojave u književnosti, i to ni onda, kada nas je i sam s njima upoznao. Na str. 187. Skerlić sasvim odlučno veli, da je Laza Kostić napisao pored ostalih i drame: *Gordanu* i *Ljubu Hajduk-Vukosava*. Da nas ne bi ostavio nimalo u sumnji, da to nije štamparska ili prepisачka pogreška i ujedno nas uverio i o ispravnosti i savesnosti svoga kritičarskog rada, pisac dodaje odmah zatim: „Dva poslednja rada manje su vrednosti“. Tako je Skerlić od jedne drame načinio dve i odmah o b e m a vrednost porekao. — Prelazeći na dela Zmajeva Skerlić veli: „Kada se Jovanović javio u književnosti, 1849. srpska poezija je bila u teškoj krizi. Stara objektivna poezija izumirala je u svojoj nemoći, ništa novo se nije javilo i oskudica pesnika bila je tako velika, da je Ljubomir Nenadović proglašavao Djordja Maletića za najvećeg živog pesnika srpskog“ (str. 174.). To je svojom vlastitom rukom napisao onaj isti Skerlić, koji je malo pre toga opširno govorio o Njegošu i o Branku, o 1847. godini i o pojavi „Gorskoga vijenca“ i „Pesama Branka Radičevića“ u njoj. Dok se okrenuo, on je zaboravio na sve to, i govori nam o „teškoj

krizi“ do 1849., kako se dotle „ništa novo nije javilo“, i kako je tada bila „velika oskudica pesnika“. I taj isti literarni istoričar sasvim ozbiljno tvrdi sam za sebe, da nam „daje osećanje evolucije cele naše književnosti“. Ali ovaka mesta jasno govore, da je ni on sam ne oseća, te da prema tome to osećanje ne može ni drugome predati.

Još bi se mnogo moglo govoriti o ovoj knjizi, o njezinim površnim i kontradiktornim sudovima o književnicima, o „duhovnoj netrpljivosti, predbudjenjima i ličnim obzirima njezina pisca“ (Skerlić o Nediću na str. 250), o neozbiljnim tvrdjenjima o pojedinim pokrajinama i zemljama i odnosima između njih, sasvim nedostojnih jednoga istorika. Ali je i ovo dosada već dovoljno, da se sazna vrednost ove knjige, i da se upoznađu naučne osobine ili upravo neosobine ovoga literarnog istorika, koji književnosti pristupa spolja, a ne iznutra, i koji još nikako ne može da se navikne, da i pročita dela, o kojima piše. Ali Skerlić nema vremena, da ih čita, — jer on mora da piše o njima, pa je i onda još uveren, da daje „pored istorije knjiga i istoriju ideja“. Stoga on i ne prikazuje i ne razlaže književnost, nego samo govori o njoj.

Na jednom se još moramo zaustaviti i konstatovati jedan fakat. Jovan Skerlić je danas najpopularniji literarni istorik srpski, i otkako je srpske književnosti, ni jedan još literarni istorik nije razvio toliku delatnost. On je u sadašnjosti jako uticao na našu književnost i vrlo je mnogo potmogao njezin razvoj. On ima jaku energiju i s bezobzirnošću diže, što mu se sviđa, i ruši, što mu se ne sviđa. U tome se on povodi za svojim mišljenjem i raspoloženjem, i oni imaju za njega veću vrednost nego li i same činjenice. Što njima (t. j. ne činjenicama, nego njegovu mišljenju i raspoloženju) ne odgovora, to on

ne vidi i da to on neće da zna. Za to je dala mnogo dokaza i ova knjiga, u kojoj su samo zato izostavljeni važni i karakteristični pisci, i uneseni drugi, koji su to u mnogo manjoj meri. Jovan Skerlić postupa u književnosti isto enako kao veliki agitatori u svojim strankama. Jovan Skerlić je literarni agitator. Ali agitator je izbio naučnika.

Milan Šević.

Glaser Karl: Der indische Student.

Auf Grund der Dharmasastra- und Grhyasutraliteratur bearbeitet von ——. (Sonderabdruck aus: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Band LXVI. S. 1—37.)

■ Znanost je bila pri Indijcih od nekada u veliki časti, in marsikatero mesto iz njih literature nam potvrđuje to dejstvo. Manu-jev zakonik (II, 153) govori: Čovek brež znanja je v resnici otrok; zakaj stari so imenovali vedno nevednega moža „otroka“, učitelja ved „očeta“. Zlasti pa je veljalo poznanje ved za znanost, in zato je temeljil ves študij na izučanju treh ved. Učno dobo je določil Aasvalaayama na 36 let — torej za vsako vedo 12 let. Drugi učitelji so to vsekakor predolgo dobo skrajševali na čas, ki ga je učenec v resnici rabil, da si je prisvojil znanje predmeta. Kakor vsi drugi momenti človeškega življenja: svatba, pogreb, daritve itd., se v onem delu sanskritske literature, ki je posvečen kodifikaciji običajev in obredov, natančno obravnava tudi čas, določen za študij. Iz te vrste literature, zapoznelih ostankov iz dobe ved, je črpal gradivo Glaser za svojo razpravo o indijskem dijaku, potem ko so se iste snovi že poprej dotikali v svojih večjih delih Oldenberg, Hildebrandt in Jolly.

Kakor vse delovanje Indijca, tako je natančno opredeljen tudi njegov študij predpisov, nanašajočih se na najmanjše podrobnosti in prelomljivih samo pod kaznijo. Ceremonije, uvajajoče v študij, so natančno ustanovljene, zlasti obleka in noša las (str. 4 in sl.). Uvod v študij velja za drugo, „duševno“ rojstvo. Posebna določila so posvečena študiju samemu, začetku, trajanju in prekinjenjem (str. 14 in sl.). Tako dobi n. pr. 10 ali 12 dni počitnic učenec, ki so mu umrli oče, mati ali učitelj; ako umrje kralj, se preneha s podukom samo en dan in eno noč. Pri raznih prirodnih pojavih, kakor potresu, rdečenju neba, ako stojita mesec in solnce v enem krogu, se mora študij tudi prekiniti. Za učenje je nesposobnih mnogo mest: mostovi, ceste itd. Umevno je, da se natančno predpisujejo tudi vse podobnosti poduka z raznimi šolskimi kaznimi vred. Na široko se popisujejo končno tudi predpisi o vrednosti in zaslužkih učitelja, o snagi in kaznih učenca itd.

Učno dobo zaključuje ceremonija samaavariana (Glaser, 35 sl.), pri kateri igra glavno vlogo očiščujoča kopelj (snaana). Nato preživlja mladi mož dobo snaatake, dokler si ne ustanovi svojega ognjišča.

Osnovo vseh teh na učno dobo se nanašajočih predpisov in obredov, ki so se izvrševali tem točneje, čimbolj se je zabrisaval njih prvotni smisel, tvorijo sigurno jako stare, s spolno zrelostjo zvezane ceremonije, ki jih poznajo vsi prirodni in polkulturni narodi v obilni meri. Ta osnova utegne biti splošno-indo-germanskega, ali vsaj indo-eranskega izvira. Obdajajo pa jo v presresni meri sekundarni, čisto indijski ali od sosednjih temnih ljudstev izposojeni elementi. Kolikor mogoče točna ločitev teh obeh virov v indijskem obredoslovju vobče (v našem slučaju v predpisih o učni dobi) bi jako koristila ne samo

indologiji, ampak tudi prazgodovini človeške kulture in primerjajoči etnologiji.

Za tako primerjajoče preiskovanje bi bil našel Glaser obilico zbranega materiala v indogermanskem kulturnem krogu, posebno pri slovanskih narodih. Tudi nravi in običaji indijskih prvoselecev nam niso vsled podrobnih preiskovanj angleških učenjakov, uradnikov, častnikov itd. nič več neznani. Žalibog da se skoro povsem pogrešajo take primerjave, ki bi bile podale Glaserjevemu delcu širšo podlago splošnejšega znanstvenega interesa. (Izjeme so na str. 14 vrste 2—21.) Morebiti bi slišal marsikdo tudi rad kaj podrobnega o organizaciji študija, ozir. dijaštva (recimo glede na kitajske in islamske naprave), o gnotni podlagi študija, o poreklu dijakov itd., stvari, ki jih sicer ne pozna literatura grhry-asuutre, ki pa se zde evropskemu čitatelju važne. Uvod ali zaključek bi bil prikladno mesto za take opazke. Vkljub temu se mora priznati, da je Glaserjevo delce podučno za folklorista, nevesččega sanskrita, in se mora vsled tega imenovati jako zaslužno.

Dr. Hans v. Mžik (Dunaj).

Jugoslavenska pitanja.

Današnje naše Jugoslavenstvo prikazuje jedan postepeni razvitak ideje, koja je kao osnom imala različite hegemonije, do jednog novog stadija, kada tih kulturnih hegemonija nećemo i netrebamo, pa je time i čitava ideja svedena na jednu praktičniju i uspješniju, a što je glavno demokratičniju i pravedniju bazu. Naše je jugoslavenstvo jedinstvo jugoslavenskih plemena, jednakih i jednakopravnih, vezanih zajedničkim vezom interesa, ali i ljubavi, poštovanja i sdačnosti.

Ovo naglašujem: jer ovo je u čitavoj ideji najvažnije. Naša je

baza čuvstvo i na njemu kao najpraktičnijem i najstalnijem temelju gradimo. Baš zato što mislimo, da je već doba, da se iz gole teorije predje i na praksu, uznesmo kao bazu čuvstvo. Ovo izgleda na prvi mah čudno: čuvstvo i praksa! Bez sumnje čuvstvo neobuzdano i neuzgojeno može, da bude veoma destruktivni elemenat, ali uzgojeno, sredeno, sazrelo, a što je glavno, i plemenito čuvstvo za dobru stvar je bez sumnje praktičnije od hladne logike razuma, već zato, što je dinamičnije i impulsivnije od nje, imajući osim toga i magičnu moć stvaranja!

Osim toga: mi smo se dosta nateoretizirali. Mnogo i mnogo ih ima, koji su na koncu konca i uvjereni — logički i razumno o jedinstvu, to dapače i priznaju, ali — žacaju ga se... Manjka im — oćućenje i idealizam jedinstva, a bez toga nema jedinstva. Jer ono nije napisano ni mudri ugovor, nego nenapisano, ali proćućeno jedinstvo težnja, ideala i međusobne ljubavi, i ja postadoh jedno sa svim Jugoslavenima od Triglava do Balkana odmah, čim to prvi put potpuno oćutih. Da uzmem jedno aktuelno mjerilo: jedno sa Srbima je samo onaj, koji je u osveti Kosova vidio i oćutio ono isto, što i svaki Srbin, potpuno isto. —

Bazirajući svoje jedinstvo na čuvstvu, neću da poričem razumu i logičkoj podlozi svaku vrijednost. Dapače: mislim, da je za nas, koji smo već uvjereni Jugoslaveni — jedinstvo činjenica logična; znanstveno in interesno opravdana — i kao takova treba još samo da bude u nama samima provedena, naime treba da ju u sebi i oćutimo. To je realni temelj njen; odatle njena životna snaga, akcija, rast i budućnost, jer samo tada je ona u nama, drugčije je nešto, što je izvan nas i što mi samo odobravamo.

Uzmimo jedan aktuelni i važni primjer: Bugari i Srbi najednom se složiše — složiše ih interesi — logika razuma! Oni su se borili zajedno rame o rame, zajedno padali, zajedno se veselili i radovali — i pri tom je radio svaki samo za sebe. I vidite, oni bi svejedno za mjesec dana radi kojega god šovinističkog pitanja, mogli posve oduševljeno ginuti jedni proti drugima, kao što su nedavno zajednički proti Turcima! Ne kažem, da već sam ovaj savez nije dobitak! Jest, ali on sličići kući, koja je zato — što je bila brzo potrebna — sagrađena žurno, bilo kako. I sad ostaje, da joj se i učvrste temelji i ojačaju zidovi i uredi lice. Ono, što mora poslije ovoga doći: ljubav, povjerenje, duševna i kulturna zajednica, unutarne čuvstvo zajednice, to će tek biti i temelji i uredi ovog saveza; pa ako se onda i pojavi na zgradi kakova pukotina, neće joj škoditi. Uz malo žrtve s jedne, malo s druge strane bit će zalijepljena.

* * *

Jugoslavenski problem, za dobar dio nas više ne postoji kao problem ideje, već problem metode. Hoću naime da naglasim: ideja jedinstva za nas je aksiom, a konačno kulturno ujedinjenje fakat, koji je neizbježiv, te mora doći prije ili poslije. Postoji dakle samo problem metode, problem: kako da se taj neizbježivi događaj čim urednije, bolje, korisnije, a jer ga svi želimo, i skorije provede. Jer ne radi se samo o tomu, da stablo naraste, nego da što urednije naraste. Formuliravši naš kulturni program ovako, on nam postaje još i svetija dužnost, jer potpun čovjek mora biti uvijek pripravan na ono, što neizbježno mora doći i na ono, što neizbježno mora izvršiti.

I veoma me veseli činjenica, da se ovo sve bolje uvidja, osobito pak da je cijanjeno uredništvo „Vede“ pokazalo toliko smisla i dobre volje za stvar. Srbima i Hrvatima iznosim to, da se ugledaju... Osobito pak iznosim to kao primjer dobre volje. Jer rad ću opet da se povratim na čuvstvo i samo još jedan uvod k tome.

Naš program je dvostran, jer su dvostrane kulturne opreke, koje mu se opiru: i nutarnje i vanjske. Ali vanjske ćemo moći svladati samo svladavši unutarnje, pa s toga i govorim samo o posljednjima. Dolazim tako do metode i sredstava, jer svaki je program samo u toliko živ, u koliko posjeduje njih, a naša metoda je ono isto, što i naša baza i naš cilj: čuvstvo i povjerenje, ljubavi i dobra volja između jednakih i jednako pravnih dijelova istoga i jedinstvenoga naroda četiriju imena, triju govora i triju vjera. Mi jedni prema drugima ne stojimo kao na pr. Rusi prema Poljacima, kao posebne i izrazite samostalno se razvijajuće individualnosti, već sastavljamo, kako prof. Murko kaže: „16 Millionen slavischer Bevölkerung, deren Sprache heute eine ununterbrochene Kette von allmählich ineinander übergehenden Dialekten bildet („Geschichte d. ält. südslaw. Lit.“).“ Mi smo kao obitelj, koja se je utjecajem prilika razišla i podijelila. Pojedini djelovi su se na tu podjelbu priučili, stvorili si neke posebne običaje, poprimili neke nove potrebe i navike, nadjenuli i uzeli nove oznake i. t. d. I ova obitelj ne izgubivši ipak svijest jedinstva, osvijestivši se i uvidjevši da je u jedinstvu ipak bolje, da joj je tu budućnost, povraća se opet u se, postaje opet jedno u ljubavi i osjećaju i u zajedničkom interesu. Samo njeni djelovi već priučeni na neke posebne oznake i diferencije hoće

da ih i dalje zadrže i njeguju — ni najmanje na štetu zajedničku. Te naše osobine i navike jesu: slovenski i srpskohrvatski govor; cirilica i latinica; imena Srbin, Hrvat, Slovenac i. t. d. Na to smo ne samo navikli, nego nam je to tradicijom i krvlju otaca postalo sveto, to je naše i stupajući u zajednicu stupamo s time. — Budimo iskreni i otvoreni: toga nikad nikome dobrovoljno ne damo!

I ovdje se riješava problem: čuvstvom. Ako brat brata u istinu voli, on će s njim u zajednici poštivati isto tako njegove običaje kao i svoje, a bratovo krsno ime bit će mu svetkovina kao i njegovo. Ove naše vsebine jesu istina osobito slovenske ili hrvatske ili srpske ili bugarske, ali ako se mi zbilja iskreno i pošteno volimo, ako se zbilja čutimo jedno, onda su nam one zajedničke, dapače svima jednako mile i drage. Srbin će onda isto tako odlučno braniti i slovensko i hrvatsko i bugarsko ime kao i srpsko, a Slovenac će isto tako voljeti srpskohrvatski govor kao i svoj! Dapače jer je nama hrvatstvo ravno slovenstvu i obratno, ono podupire i jača i nacijonalizam hrvatski i slovenski i srpski i bugarski, a jačanje komponenata daje jaču rezultantu. Samo tako da nacijonalizam slovenski ne bude žrtvovan hrvatskome i slično — može se učvrstiti i ostvariti jugoslavensko jedinstvo i konačno potpuno kulturno ujedinjenje — — —. A jer su na takov rad pozvani samo oni dobre volje, to smo uvjereni, da ćemo samo na njima i na njihovoj volji, na srdačnosti, povjerenju i uzajamnom poštovanju, na čuvstvu ljubavi graditi i sagrađiti naše narodno jedinstvo i narodnu slobodu!

* * *

Naša dnevna praksa je po tome stvarati ljude dobre volje, ili bolje: uzajamno nastojati, da postanemo takovi svi... Svoju ideju i njenu moć moramo širiti samo ljubavlju, susretljivošću, radom i vlastitom moralnom snagom više nego diskusijama i polemikama. Naša praksa ne smije nikad izići iz gradnica morala i tome stanovištu moramo bit pripravnici žrtvovati sve. To je moral žrtvovanja — moral, kojega mislim ne treba opravdavati u narodu, koji padaše kod Kumanova — i koji je neslobodan kao mi. Naša praksa u kratko znači: propagandu za stvaranje potpunih, iskrenih, poštenih i energičnih Jugoslavena — u svim djelovima našega naroda, a ta propaganda će se roditi ljubavlju, radom i dobrim primjerom.

S ovog stanovišta ja i promatram sve manifestacije jugoslavenskog jedinstva. Sokolski sletovi i sveslavenski kongresi za mene su važni u toliko, u koliko na njima ima srca.

I tu dolazim na jedno za nas velevažno pitanje: Pitanje osobnog poznanstva, zbliženja i konačno za-

jedničkog rada naše narodne inteligencije. Osobno nepoznavanje radja nepovjerenje, nepovjerenje rada sporove, a sporovi ne vode ni k slozi, a kamo li k jedinstvu... Da se dakle uklone zapreke jedinstva, treba ukloniti nepovjerenje, a da se odstrani njega, treba se upoznati i sprijateljiti osobno.

Medju inteligencijom nestalo bi nepovjerenja i sumničenja, koja su većinom posljedice nepoznavanja prilika i ljudi. A s tim moramo ipak već jednom prestati! Neke riječi se moraju već radi ozbiljnosti iz našeg saobraćaja odstraniti. Kako n. pr. uopće može priv. doc. dr. Rostohar govoriti o „proždiranju“?

I gosp. Kidrič lani tvrdiše u „Vedi“, da su Srbi i Hrvati krivo informirali Scotusa Viatora o Slovencima. Gosp. dr. Vošnjak ga je ispravio, a ja bih pitao: zašto nije ustvrdio nešto manje: da su naime Srbohrvati uopće zaboravili informirati ga, kaošto i ja mislim, kao što je i moguće i to je takodjer zlo!

(Dokončit će se).

Pravo.

Dr. Friedrich Tetzner: Die Volksvertretung.

Wien, 1912. Manz. str. 771.

Imenovani spis je drugi zvezek zbirke „Oesterreichisches Staatsrecht in Einzeldarstellungen“, ki jo izdaja dunajski profesor Tetzner. Tetzner se je že večkrat odločno zavzemal za hrvatsko državnopravno stališče in ga branil nasproti Madžarom. Tetznerjevo avstrijsko državno pravo je obširno delo, ki vsebuje ogromno mnogo gradiva. Značilno za Tetznerja je, da se je

predvsem oddaljil od običajne šablone in je njegova razdelitev snovi povsem druga. Prvi zvezek njegovega državnega prava je posvečen „cesarju“, drugi „ljudskemu zastopstvu“. Dvomljivo je pač, ali je taka ureditev primerna. Prepričamo se lahko, kako se ponavljajo nekatere snovi in ta metoda ni menda posebno v prid strogo stvarnemu razvrščenju gradiva.

Prvo poglavje je nekak občen uvod, ki se ne tiče edino le ljudskega zastopstva, nego to so nekako kratko ekscerpirane državne

teorije, ki se tičejo skoraj vseh problemov državnega nauka in ki tu niso na svojem mestu. Spis se ima vendar pečati s pozitivnim državnim pravom Avstrije in je ta uvod, ki začenja z naukom ljudske suverenosti v srednjem veku, odveč.

Tetzner pričinja z ustavno zgodovino Avstrije. Razpravljajoč o njenih novejših periodah se poslužuje Tetzner predvsem Kolmerjeve zbirke: „Das Parlament“, ki je v primeri s podobno literaturo drugih zapadnih narodov na vsak način velik signum paupertatis. Kolmer je povsem žurnalistično navdahnjeno delo, smer je staroliberalna in strogo naperjena proti avstrijskim Slovanom. Nikakor ni Kolmer zanesljiv vir, kajti ves ustavni razvoj prikazuje ta avtor povsem v luči nemško-liberalnih strankarskih dogem.

Tetznerjeva izvajanja so tupa-tam prav sveža in se v marsičem razlikujejo od strogo pravniške teorije, pa vendar je treba včasih sprejemati njegova izvajanja z rezervno. Presubjektivna so mnogo-krat. Avtorjeve primere so tu pa tam prav smeje. Tako n. pr. pravi, da je pravni položaj angleškega kralja nasproti parlamentu v marsičem podoben onemu modernega proletarskega delavca. Moderni de-

lavci ima sicer v privatnopravnem oziru popolno svobodo sklepati pogodbe, pa nima samostojnosti v gospodarskem oziru, da bi mogla ona pravna svoboda kaj koristiti. Istotako je angleški kralj sicer pravno svoboden, dejanjsko pa mora to storiti, kar hoče večina v parlamentu.

Posebno poglavje je posvečeno mestu Trstu z okolico. Napačno je, ako Tetzner trdi, da je Napolenova Ilirija francoski departement „Neu Illyrien“ (!). (st. 685). Oficialni naslov Ilirije je bil „Ilirske dežele“. Napačno je, ako Tetzner trdi (st. 685.), da je marčeva ustava razdrobila Primorje, ki naj tvori po načrtu kromerškoga ustavnega odbora posebno celotno deželo, v tri kronovine, to je Trst, Istro in Goriško-Gradiščansko. Marčeva ustava določa namreč v § I., da tvori celo Primorje, tedanje ilirsko kraljestvo v eno kronovino, naravno z ednim deželnim zborom.

Čudno je, da Tetzner sicer navaja znamenito Žolgerjevo knjigo o avstrijsko ogrski nagodbi začetkom med literaturo, nikakor pa ne uporablja tozadevnih velevažnih izsledovanj v onih poglavjih, kjer razpravlja o problemih avstroogrškega zveznega prava.

B. V.

Sociologija.

Werner Sombart: Krieg und Kapitalismus. Dunker und Humblot. München und Leipzig. 1913. st. 232.

Sombart trdi v uvodu te knjige, da je samo slučajno, ako je izdana ta knjiga ravno sedaj, ko besni na Balkanu vsa grozota velike moderne vojske. Gotova stvar je pa, da je ta knjiga aktualna, kakor malokatera. Kako silno je postal sedanjí rod razvajen, kar se

tiče ugodnosti, ki jih nudi mir, pač dokazuje statistika, po kateri je imela Evropa v 16. stoletju, torej v dobi, ko je bil preporod na svojem vrhuncu, samo 25 let brez vojske, v sedemnajstem stoletju pa 21 let. Avtor se ne ozira na običajno tezo historičnega materializma: Kapitalizem povzroča vojne. Mnogo mikavnejši cilj si postavlja. Preiskovati želi, v kolikor je vojska in militarizem tisti činitelj, ki pospešuje kapitalizem. Doslej vsakdo

misli, da vojska uničuje nešteto gospodarskih dober. Sombart si pa stavi za nalogo dognati, v kolikor je kapitalizem sin vojske, v kolikor povzroča on zbiranje kapitaja in pospešuje kapitalistične gospodarske formacije.

Smelo trdi Sombart, da je uprav kapitalizem ustvaril moderne armade in da moderne armade tvorijo silen činitelj kapitalističnega razvoja. Kapitalizem in vojska sta si torej v ozkem medsebojnem razmerju. Pa, kakor že omenjeno, smatra upliv armad na kapitalizem za mnogo silnejši, ko pa narobe.

Treba je odkritosrčno priznati, da Sombart v marsikaterem oziru prinaša precej novih misli v to snov. Zanimiva in važna za vsakega državoslovca je shema vojaške organizacije, ki jo podaja na strani 19. Uvaževati jo bo moral tudi učitelj upravnega prava. Zanimivo je vprašanje, kedar nastaja moderno vojaštvo. Avtor je menja, da nastane tedaj, ko država monopolizira vojaštvo. V srednjem veku so armade v rokah posameznih razredov, mest, samostanov, staležev, da še celo poedinci imajo svoje vojaštvo. Znak modernega umevanja vojaštva je, da je armada državna in je vladar edini njen poveljevalec. Dokler poveljujejo in vzdržujejo armade staleži, mesta, škofi in posamezni bogati in vplivni politiki, kakor v italijanskih ljudovladah, ni mogoče govoriti o modernih armadah. Avtor pozablja tu omenjati važno mesto, ki ga ima Machiavelli v zgodovini modernih armad, saj je bil on eden prvih, ki je pojmoval pomen državne armade za narodno državo bodočnosti. Kaj je torej znak moderne armade? Treba je, da je stalna, da so redna sredstva za njo pripravljeni v državnem budžetu. Vojaštvo postaja orožje v vladarjevih rokah.

Važno je spoznanje, da so novodobne armade postale uprav vzo-

rec modernim razvojnim stremljenjem. V njih je izražena čisto moderna črta ekspanzije, dinamično načelo zmaguje, ki je neznano kontemplativnemu srednjemu veku.

Sodobno vojaštvo in armade so važen pospeševalec denarnega gospodarstva. Čim večje so armade, tem večja denarna sredstva so potrebna, tem bolj se ukorenjujejo oblike finančnega gospodarstva, ki so bile doslej neznane. Ne mislimo morebiti, da pozna samo naš vek velike nenasišne vojaške budžete. Že v Prusiji sedemnajstega veka so znašali vojaški izdatki tretjino vseh državnih dohodkov. Tudi Anglija je ravno v dobi, ko se je najkrepkeje razvijal njen parlamentarizem, v osemnajstem stoletju, izdajala ogromne svote za vojaške svrhe. Tako so znašali l. 1781 angleški vojaški izdatki 17 milijonov pfundsterlingov, dočim je znašal celotni budžet Anglije komaj 24 milijonov.

Kako more vojaštvo in vojska vplivati na razvoj kapitalizma? Vojaka je treba oborožiti, treba mu dati konja, ga oblačiti, mu dati hrano. Predno je nastalo sodobno vojaštvo, niso imeli ti gospodarski procesi nič enotnega. Vojak ali pa zasebnik, ki je vzdrževal vojaka, je moral skrbeti tudi za opremo in orožje. V trenutku, ko je država, vladar, vzel v roko opremljevanje vojaka, so bili dani prepogoji za novo gospodarsko produkcijo svoje vrste. Srednjeveški vitez je nakupoval svoje potrebščine pri obrtniku. Naročeval si je meč, puško, obleko povsem po svojem okusu, saj ob onem času ni bilo nikakih vojaških predpisov, kako se ima vojak oblačiti. Storil je to po svoji individualni volji. Brž pa, ko je zmagalo načelo, da je vojaštvo državno in da mora biti vse enotno — tu se kaže zmaga centralističnega državnega ideala absolutizma — je izginila ta raznovrstnost in treba je bilo tovarniške produkcije na debelo. Konec je bil

prejšnji individualni slikovitosti. Ta nova uniformiranost, ki prispeva tudi k povsem novemu pojmovanju discipline, je čisto nova črta, v kateri se že kaže nova doba.

Ko je naročaval mesto posameznika vladar za svoje vojake obleko, orožje in hrano, so bila taka velika skupna naročila nekaj povsem novega. Taka naročila so dajala novo smer produkciji in ob enem trgovini. Ni čuda, da pripisuje Sombart tako velik pomen postanku teh novih velikih sodobnih armad. Trgovci, ki so zalagali armade, so bili vedno pravi činitelji kapitalističnega gospodarstva. Zanimivo je, kako dokazuje Sombart svoje trditve s spretno navedenimi številkami.

Zdi se, da pričujoča knjiga vendar ne dosega svojega namena. Uprav preteklo stoletje bi nudilo povsem novo ogromno gradivo, na podlagi katerega bi mogel avtor še mnogo bolje dokazovati svoje zanimive teze. Kaj nam pomagajo vse lepe činjenice iz preteklih stoletij, v katerih vendar niso bila vsa stremeljenja tako izrazita kakor uprav v naši dobi? Kako malenkostno je vendar gospodarsko življenje preteklih stoletij z današnjim! Zakaj je Sombart povsem zanemarjal pri svojem dokazovanju preteklega stoletja, v katerem so še le velike mase bile podvržene vojaški dolžnosti in so vsi pojavi te vrste pojavljali v gigantskih razmerjih, mi ni prav umljivo. Tudi na Balkanu se sedaj otvarja v tem oziru opazovalcu široko polje dejstev.

Knjiga je pisana, kakor vse Sombartove. Ima iste vrline in iste napake.

B. V.

Psihološko-intuitivna sociologija.

Heglov „Weltgeist“, ki dela zgodovino, ima že za seboj znamenito razvojno dobo. Pojem in

njegova vsebina sta izpremenila lice, posebno odkar je prešla misel v sociologijo. Po mnogih romanjih se je prelevil „svetovni duh“ v intersocialno in interpsihično pogojenost posameznikov in socialnih slojev. Francosko piscoči Rus de Roberty je poskusil prvi s psihološko-socialnim objektivizmom, J. Izoulet, Giddings, Eisler in v zadnjih letih Eleutheropoulos so priborili psihološki sociologiji mednarodno veljavo, tako da dandanes ni sociologa, ki bi se upal zadovoljiti s materialističnimi formulami.

W. Wundt govori v svoji „Völkerpsychologie“ (seveda v drugačnem smislu ko prirodnopravna jur. šola) o „Gesamtgeist“, „Gesamtwille“, „Gesamtbewusstsein“. Od Wundta so ga prevzeli nekateri moderni sociologi, ga sublimizirali, opredelili in porabili vsak za svoje lastne teorije. Pravniki, sociologi, filozofi in politiki izposojujejo drug pri drugem in težko je najti komplicirani izhod iz še kompliciranejših družabnih teorij, ki nas obsipljejo dan na dan. Psihologizem velikih mas je postal trumf.

Mislím, da je več ko moda, ako je prodrla sedaj še Bergsonova intuitivna psihologija v razmeroma mlado sociološko znanost. Jeden glavnih zastopnikov te struje, Gustaf F. Steffen je obelodanil letos pri E. Diederichu v Jeni tri knjige, ki so vzbudile precejšnjo pozornost: „Die Grundlage der Soziologie“, „Die Irrwege sozialer Erkenntnis“ in „Der Weg zu sozialer Erkenntnis“.

G. F. Steffen se obrača še proti neizumrlému organicizmu in dokazuje, da je njegov temeljni pojem le verbalna pomožna konstrukcija, ki smatra družbo kot priroden produkt. Metodološka udobnost organistične teorije je bila resnici v kvar in bi morala podvreči sociologijo prirodoslovju. Organicisti pa so pozabili, da stoji

med naturo in družbo kultura in da izkazuje družba psihične znake, ki nimajo z ostalo naravo prav nič skupnega. Ravnotako malo nam razlože družbo evolucijski zakoni Spencerja in njegovih učencev. Vsled temeljne dualnosti človeške narave ne gre uporabljati povsem intelektualnih pojmov, ki zrcalijo le energetično-materijalne pojave za analizo človeškega psihološko-družabnega razvoja. Hočemo li pojmovati socialno življenje, moramo pričeti s temeljno podlago spoznavanja, pri sublimalnem spoznavanju najprimitivnejših življenjskih funkcij, moramo upoštevati človeka ne le kot intelektualno, ampak predvsem kot emocionalno in volicionalno bitje. Brez „ti“ psihološko „jaz“ ni mogoč. Socialnost sloni na zavestnosti, ki je vzbujena od drugih ljudi. To zavestno stanje so socialnopsihična dejstva. Le stik življenja z življenjem izloča družabno čustvovanje. Ti stiki pa se ne vrše v mašinalni enoličnosti niti po razumni logiki čistega razuma, temveč igrajo iracionalne, podzavestne in nagonске sile važnejšo in prvotnejšo vlogo ko tehtajoči razum. Mehanična kavzalnost znanstvene logike na tem polju ne more priti naprej. Sociolog mora pričeti s teorijo spoznavanja. Ker so predmet sociološke vede medsebojni stiki ali enostranski vplivi človeške zavestnosti, more spadati sociologija le k tipu psiholoških, ne pa k tipu fizično-kemično-matematičnih znaniosti, kajti zavestnost je pojav, ki leži izven energetično-matematičnega shematizma prirodoslovja in se njegove kavzalistne in kvantitativne teorije na pojave zavestnosti ne dajo uporabljati.

To navsezadnje ni nič novega. Psihološka sociologija ima že svojo zgodovino in je Steffenova teorija le nova razvojna faza, ki meji že malo na forsiranost. Toda kot teoretik sociološkega spoznavanja se je zatekel Steffen k modernemu

intuitivizmu, paberkoval je pri Bergsonu, Poincaré-ju, dunajskem logiku Ad. Stöhru in Wundtu. Že nialnemu sociologu zna morda dandanes mnogo diskutirani intuitivizem s svojimi impresionistično divinatoričnimi metodami posvetiti v marsikteri skriti kot socioloških vprašanj, on bi pa mogel napraviti v roki sociologizujočih vsevednežev neljubo zmešnjavo in desorientiranost v širših slojih.

Ker se po Bergsonu zavest naše intelektualne bitnosti ne more ločiti od zavesti naše emocionalne, volicionalne ali instinktivne bitnosti ali živega bitja sploh in so pojmi eksaktnih prirodoslovnih in matematičnih ved le podobe povsem gmotnega dogajanja in razmerij ter odnosnosti energetičnih pojavov, se mora posluževati sociolog, ko je njegova veda vendar psihološkega značaja, tudi intuitivne logike, ki ni istovetna z racionalno. Kajti racionalnost nima kaj opraviti v neprestanem izpreminjanju mojega psihičnega „jaz“, ki je nepreračunljiv, podzavesten, kar se tiče akcionalnih motivov, nedeljiv v razvoju. Izpoznavanje zunanjega energetičnega sveta je stvar inteligence, spoznanje notranjosti, t. j. nagonskega življenja in podzavestnih sil je intuitivno gledanje in edino ono more priti tod do verjetnih sklepov. Prvi činitelj teleološkega dejanja ni toliko intelekt, temveč iracionalni instinkt. Intelekt reflektira le materialne pojave, pretvarjanje energij, za kar mu pa nedostaje pojmov in besed; o življenju samem nas more poučiti intuicija. Socialno življenje pa ne temelji na zunanjih materialnih podstavah, temveč na notranjih, t. j. na izvestni organizaciji psihičnega življenja občanov, na njih načinu mišljenja, medsebojnih psihičnih stikih, na čustvovanju in volji. Temeljni zidovi družbe leže v naši podzavestnosti in le parada, izpreminjajoči se del socialne arhitekture, je nad

mejo med našo pod- in nadzavestnostjo. „Sociolog se ne more zadovoljiti nikdar z proučevanjem človeškega intelektualnega življenja. On mora skušati, da prodre kakor mogoče globoko v tmine instinktivnega življenja. Precejšen del njegovega spoznavanja se mora vršiti v obliki intuicije, da more pojmiti brezzavestna stanja samega sebe in drugih in jih more podvreči pojmovni analizi. Le z kar najbolj sistematičnim, intenzivnim sodelovanjem intelektualnih in intuitivnih spoznavalnih močij more priti do popolne in vsestranske resnice kakor do jasne in trdne celote svojega znanja o socialni bistvenosti“. Nagonu se pride le z nagonom do oči in ker je intuicija vsaj deloma spoznavajoč nagon, izgrebe spoznanja iz življenjskih temin, do katerih bi intelekt ne mogel priti nikoli.

Metoda intuitivne sociologije more biti potemtakem le psihološka analiza socioloških dejstev potom introspektivne subjektivno individualne raziskave. Le sociološko opazovanje samega sebe izuri kritičen vpogled v sociološko dogajanje. Zato je treba novih pripomočkov, novih potij. Ker operirajo eksaktne prirodoslovne vede le z izrazi, ki so vporabljeni pač za izpremembe, a ne povedo nič ko dejstvo neizpremenljivosti, nam metode biološkega prirodoslovja ne morejo zadostovati. Sociologija je samostojna znanost in ima kot taka vendar pravico do čisto samostojne metode. Ona se mora držati kolikor mogoče indukcije, dedukcija je po pravilni indukciji tako le njena slučajna poraba. Sociološka dedukcija vodi k večjemu do hipotetičnega rezultata, kajti njeni sklepi vsebujejo nekaj absolutno nepričakovanega in ta nedostatek, ki ni lasten v toliki meri energetičnemu raziskovanju, se nagradi le s socialnim razvojnim nagonom v sociologu samem, ki deluje v smeri prihodnje socialne motivne evolu-

cije. Seveda čakajo družboslovca težave, ki jih drugi znanstveniki ne poznajo. Predsodki, želje, sovraštvo in simpatije učenjaka, ki mora proučevati kar mu je najbližje, t. j. socialno življenje svojega miljeja in samega sebe, stavijo ovire, ki se ne bodo dale izločiti nikdar. Ena največjih ovir je kup sociološkega praznoverja, tega bajeslovja naših dni. Predstavljati si drugačne socialne razmere, kakor so one, v katerih živimo, ni enostavna stvar, in izračunati, intuitivno gledati v bodočnost, je že nevarna igra.*) Sociolog se mora opirati seve tudi na filozofske discipline, ne sme pa presojati zakonitosti socialnega dogajanja po njeni logiki, on se mora ogibati biološke karibde, ker se pojem biološkega življenja ne krije s pojmom socialnega življenja. Energetični življenjski pojavi ne morejo razložiti socialne duševne interdependence, oni računajo z kvantitetami, soc. intuicija s kvaliteta. Sociologija temelji obenem na trdnejših metafizičnih podstavah, ko vsaka druga veda. Njena naloga ni samo, potrjevati in skupljevati naše znanje o socialni istinitosti, ona je obenem podstava socialne filozofije in jeden temeljnih in empiričnih oglov našega svetovnega naziranja in naših idealnih teženj sploh.

A. O.

II. nemški sociološki kongres, ki se je vršil letos v Berlinu, je zanimiv vsled tega, ker se je bavil izključno z narodnostnim vprašanjem. Glavni referati so bili: Alfred Weber: Sociološki pojem „kulture“. Paul Barth: Narodnost in njen sociološki pomen. E. Schmid: Narodnost z ozirom na statistiko. Lujo Hartmann: Narodnost kot političen faktor. Fr. Oppenheimer: Filozofija zgodovine in plemenska teorija.

*) Tako cela vrsta socialnih teorij, med katerimi je marksistična pravi šolski primer! (Op. ur.)

Rob. Michels: Zgodovinski razvoj pojma narodnosti in „domovine“.

V taistem obsegu se je bavilo z narodnostnim vprašanjem z l. 1905/6 francosko društvo „L' Union

pour la vérité“ v intimnih sejah. Diskusije so izšle v društvenem organu „Libres Entretiens (cel l. zvez. 2. serije.)

A. O.

Pedagogika.

Izobraževanje srednješolskih učiteljev v Avstriji.

Einrichtungen erziehen die Menschen
E. Abbe.

Avstrijska srednja šola je kakor po najnovejših načelih zgrajena lokomotiva z velikim in stopnjevanja zmožnim potencialom, samo da ima za strojevodjo človeka, ki si je sicer pridobil veliko vednosti iz jezikoslovja, matematike, fizike, zgodovine..., ki pa se ni učil — voditi tega stroja. Zato pa tudi naša srednja šola ne dosega učnih in zlasti še vzgojnih uspehov, ki bi se spričo njenega ustroja dali doseči.

Tako po priliki bi se nazorno dala izraziti sodba in obsodba, ki jo je o naši srednji šoli, kakor je, pred kratkim izrekel poklican sodnik, — zastopnik pedagogike na našem prvem vseučilišču, dunajski profesor A. Höfler v svojem spisu o najnovejših napravah v Avstriji za izobraževanje srednješolskih učiteljev matematike, filozofije in pedagogike¹.

H. tukaj slika ves križev pot, ki ga je prehodil v poštenem strem-

ljenju za izboljšanjem srednješolskega status quo. Njegov Confiteor slove: Didaktika tega ali onega predmeta je vse kaj drugega, nego pa predmet sam; in potemtakem je treba — se tudi poučevanja učiti. Za to stran svojega delovanja bi se bodoči srednješolski učitelj naj teoretično in praktično pripravljaj.

H. je izdelal dobro premišljen, malone na podlagi svoje tridesetletne prakse sloneč načrt, kako to misel uresničiti, ter je v to svrho iskal dejanjske pomoči pri obeh faktorjih, ki tukaj prihajata v poštev, pri učni upravi in pa pri srednješolskem učitelstvu (vsaj v kolikor ga predstavlja društvo „Mittelschule“). Pri učni upravi je idealist vsaj deloma našel umevanja svojemu prizadevanju, bridko razočaranje pa je doživel tam, — kjer ga ne bi smel.

K. O.

Sociologija in pedagogika.

Vedno bolj je, hvala Bogu, začelo prodirati naziranje, da pedagogika ni le neznatna pastorka psihologije in etike, temveč ponosna vevlast, ki stoji v medsebojnih stikih s toli uglednimi sosedami, kakor so: psihologija, etika, higijena, biologija, sociologija... Nedavno tega je glasoviti kemik W. Ostwald tudi na naslov našega šoiometenja zaklical: „Ne trati sil,

¹ Die neuesten Einrichtungen in Österreich für die Vorbildung der Mittelschullehrer in Mathematik, Philosophie und Pädagogik. (Bericht über den mathematischen Unterricht in Österreich. Veranlasst durch die internationale mathematische Unterrichtskommission. — Heft 32). — Dunaj 1912. A. Hölder.

¹ V svoji knjigi „Der energetische Imperativ“. Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft.

ampak porabljal jih!“ P. Barth pa nam je s prezanimivo knjigo „Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung“² živo predložil realno unijo med pedagogiko in sociologijo.

Barthove knjige bi čitatelju ne mogel lepše priporočiti, nego z besedami, ki jih je o njej zapisal psiholog in pedagog veščak: „To delo je edino v nemškem jeziku, ki v načelnem in zgodovinskem oziru razpravlja o tej skupini problemov,

polno podrobnosti, ne da bi spričo obilnih podatkov izgubilo izpred oči najbolj bistvene vidike; in čeprav utegneš glede posameznosti biti drugačnega mnenja — vendar se ne sme pisatelju kratiti zasluga, da je opravil veliko delo, ko je prvič povzel ogromno gradivo ter tako ob enem merodajno pokazal pot za nadaljne podrobno izsledovanje“. (A. Fischer³).

K. O.

² Leipzig 1911. O. R. Reisland.

³ V „Zeitschr. f. päd. Psychol. u. exper. Päd.“, XIII, št. 12., str. 596.

Politika.

Nekaj reške statistike.

V lanskem letniku „Vede“ je g. prof. pl. Šišić podal zgodovino reškega vprašanja. V orientacijo bralcev „Vede“ hočem k temu do-

dati nekaj števil iz reške statistike. „Riečki Novi List“ VI. br. 331 (31. dec. 1912) prinaša sledečo statistiko reškega prebivalstva, ki jo je posnel po mažarskem listu „Tengerpart“ (= Primorje).

NARODNOST:	absolutno število		v odstotkih	
	leta 1900	1910	1900	1910
Italijani	17.354	24.212	44·5	48·6
Hrvati	13.874	12.926	35·6	26·0
Mažari	2.842	6.493	7·3	13·0
Slovenci	2.251	2.336	5·8	4·7
Nemci	1.945	2.315	5·0	4·7
Srbi	55	425	0·1	0·8
Čehi	147	238	0·4	0·5
Slovaki	29	192	0·1	0·4
Rusini		11		
Rumuni	23	137	0·1	0·3
Angleži	159	240	0·4	0·5
razni	276	281	0·7	0·5
skupaj	38.955	49.806	100	100

Po tej uradni statistiki, katere pa „Tengerpart“ sam ne smatra za verodostojno, bi torej v zadnjih 10 letih Italijani in posebno Mažari napredovali absolutno in relativno, Hrvati pa v obeh ozirih nazadovali, Slovenci in Nemci sicer absolutno napredovali (Slovenci le neznatno), relativno pa nazadovali. Četudi je ta statistika nezanesljiva, nazadovanje Hrvatov pomenja gotovo, če se je dobilo toliko omahljivcev, ki so se prijavili za Italijane. Še očitnejše bi bilo to nazadovanje v primeri s prejšnjimi časi. Trdina piše (Bahovi huzarji in Iliri, str. 165—169), da je Reka bila takrat (l. 1855) veliko bolj hrvatska nego Trst slovenski, da je Jelačić l. 1849 dal zapisati Rečane po narodnosti in se je našlo komaj 100 italijanskih rodbin.

In vendar v celi Reki ni niti ene niti javne, niti privatne hrvatske šole! Slovenci in Hrvati se naseljujejo — za Kranjsko je Reka bližje nego Trst — toda druga generacija se že poitalijani. Vse gre za zaslužkom in dobičkom, za narodno vzgojo in temeljito izobrazbo je malo smisla. Nek bogat trgovec je naravnost rekel: „Kaj morem zato, če se mi otroci v teh razmerah odtujijo narodu!“ Kako kratkovidno je to, kaže slučaj drugega trgovca, ki je svojega sina dal izobraziti v italijanskem in nemškem jeziku, potem pa je spoznal, da v trgovini rabi hrvaščino, mu je najel hrvatskega profesorja, ga plačeval 2 leti, a sin še zdaj ne zna hrvatski in nikdar ne bo znal dobro. Oba navedena trgovca sta rodом Slovenca. Je pa tudi — v čast jim bodi povedano — mnogo boljših.

Mažari napenjajo vse sile, da bi povzdignili Reko in jo počasi tudi narodno osvojili. Število Mažarov se je v zadnjih 10 letih več ko podvojilo. Državni uslužbenci na železnici, v pristanišču in drugod plovsoj so sami Mažari. Starejši

odvetniki in zdravniki so še Hrvati, zadnja leta pa morajo odvetniki in zdravniki imeti ogrski doktorat, če se hočejo nastaniti na Reki. Mlajši so torej Mažari ali Rečani, ki so študirali v Budimpešti.

Ljudskih šol je že toliko mažarskih kakor italijanskih. Mažarske šole so v krasnih poslopjih in se v novih delih mesta sproti zidajo. Mažarska je višja dekliška šola, gimnazija, trgovska šola, navtična akademija in snuje se mažarska eksportna akademija z značajem visoke šole. —

Aprila 1911 so izdali „Budapesti illusztrált szalonlapok“ (= Budimpeštanski ilustrirani salonski listi) posebno številko o Reki. Od tam posnemam sledeče podatke.

L. 1910 je merila reška luka 62 ha vodnega in 61 ha nasutega površja. 40 večjih, 16 manjših parnikov in 120 jadrenic se lahko zasedra ob rivi in molih. 20 zidanih in 29 lesenih skladišč ima prostora za 106.300 ton blaga, na prostem pa se lahko izloži tovorov za 8.350 vagonov. A neprestano se nasipava in zida ter širi luka.

Uvoz per mare je l. 1909 znašal 6.633.130 meterskih stotov. Uvažal se je premog, surov riž, fosfatna zemlja, vino, opeka, juta, cement, oljno seme, južno sadje, soliter, surov bombaž, tobak, kava itd.

Izvoz per mare je bil istega leta 310.416 med. st. in sicer: sladkor, žito, les, lesni izdelki, moka, stročje, izluščen riž in rižev škrob, mineralne vode, papir, vino, pivo itd. Carinskih dohodkov je bilo 6.577.722 K, pristaniških taks 603.000 K.

V Reki je l. 1909 pristalo samo iz bližjega prometa 4.480 parnikov (358.973 ton) in 542 jadrenic (13.564 t.), iz Reke je odplulo v celoti 6.610 parnikov (2.032.492 t.) in 2.057 jadrenic (84.994 t.). Celotno število

ladij, ki so se tega leta mudile v Reki, je torej bilo 8.667 z 2.117.448 tonami.

Reka je tudi izseljeniška luka za Ogrsko. Vlada je postavila v Reki za zbiranje izseljencev hotel z 2.500 posteljami. L. 1909 je štel ta človeški „izvoz“ čez Reko 37.745 oseb. Priselilo (vrnilo) se jih je 4.265.

Parobrodna podjetja so: „Adria“, 32 parnikov, 67.214 ton brutto, 41.718 ton netto; „Ogrsko-levantinska družba“, 9 parnikov, 25.555 t. br., 16.633 t. n.; „Atlantica“ 5 parnikov, 24.253 t. br.; „Orient“, 5 parnikov, 21.099 t. br.; „Ungaro-Croata“, 5 parnikov, 18.380 t. br. za daljne vožnje in blizu 40 parnikov za promet ob avstro-ogrski otali.

Reška industrija je l. 1909 štela 100 fabrik z 69 parnimi kotli in 201 motorjem, 3.131 delovnih strojev, 226 trgovskih in 172 tehničnih uradnikov ter blizu 5.000 delavcev. K tem še pride kakih 10.000 pristaniških in 2.000 tobačnih delavcev in delavk. To število se je v zadnjih letih pomnožilo z novimi podjetji in zlasti z razširjenjem ladjedelnice „Danubius“, ki sama rabi več tisoč delavcev.

Do l. 1909 se je investiralo za reško luko 83,5 milj. kron in sicer 62 milj. za pristaniške stavbe, 2,8 za pomorske uredbe, 8,2 za skladišča in 10,5 za železniške investicije. Za nasipovanje se je porabilo 24,8 milij. ton kamenja in zemlje, ki zavzema do 300.000 m² samo zidanega prostora. S tem materijalom bi se lahko na progi od Trsta do Zidanega Mosta sezidal 3 m širok in 1 m visok zid.

Tako se briga ogrska vlada za razvoj Reke. Nasproti temu se zanemarija in se prepušča nekterim izkoriščevalcem sosedna hrvatska občina Sušak-Trsat, ki tudi šteje nad 14.000 prebivalcev.

Kdor te številke uvaža, mora spoznati, da brez velikih gmotnih

in znabiti celo krvnih žrtv ni upati tako dalekosežnih izprememb, da bi Reka postala zopet hrvatska.

F. V.

Vladimir Knaflič. Jugoslovansko vprašanje.

Ljubljana. Schwentner. 1912. st. 94.

Knjižice, kakoršnja je pričujoča, imajo dvojno nalogo. Najprej dajajo enotno sliko naziranj, ki vladajo v izvestni družbi o izvestnem problemu političnega življenja. Argumenti in mnenja, ki so drugače raztresena in nimajo enotne formulacije, zadobijo v takih publikacijah neko potrebno enotno obliko! V drugi vrsti pa bodo take knjižice izvrstno služile bodočemu historiografu, ki bo iz njih črpal bogato gradivo.

Knafličeva brošura bode pač dobro služila v svrhu, da poglobi zanimanje, ki ga ima naše občinstvo v toliki meri za Jugoslovanstvo. Povsem razumljivo je pri Knafliču, da daja problemu široko idejno ozadje. Knjižica je ob enem prvi večji poizkus politične monografije, ki podaja današnje stanje kakenga perečega problema. Tumovo Jugoslovansko vprašanje je sicer prav važen miselni predteč, pa Knaflič živi in piše v dobi, ki je Jugoslovane z elementarno silo postavila v prve vrste sodobnosti. To daja Knafličevemu spisu drug relief, dočim je Tumova nesporna zasluga, da je zaril globoko prvo brazdo. V neki temeljni točki se pa razlikuje Knaflič od Tume, in sicer v pojmovanju Avstrijanstva. Pa kasneje nam bo priložnost, da se tudi tega dotaknemo. Pomen Knafličevega spisa smo že karakterizirali. Ne smemo seve zahtevati od tega spisa, da bi nam podal genezo vprašanja na podlagi diplomatskega in drugega težko dostopnega gradiva. Naše skromne razmere ne dopuščajo, da bi naša

vprašanja proučevali na podoben način kakor francoski publicisti. Sicer se pa itak nam ni treba sramovati pred našimi balkanskimi brati, ki jim gotovo prednačimo, kar se tiče poglobljenja jugoslovanskega vprašanja. Ne more biti zadača Knafličevega spisa formulirati slovenski jugoslovanski program. Storil je dovolj, ako je doprinesel gradivo in odkril vidike ter vsaj poizkusil formulacije ki jih bo treba enkrat izvesti v vseh podrobnostih. Pač malokateri bralec bode dobro razumel izraz „federativen centralizem“ (št. 13.). Kritiki trializma bi bilo treba marsikaj pristaviti, argumenti, ki jih navaja Knaflič, ne prepričajo. Zakaj bi morali kot „dobri Avstrijci“ odklanjati trializem? Pravaši so „avstriakanti“, da jih ni hujših, in prav začudeni bodo oni nad Knafličevim očitanjem. Trializem je nezgodovinski federalizem, ki mu je najhujši usodni nasprotnik madžarsko pojmovanje ogrske krone. Ogru znači sakrileg, ako se predrzne kdo se dotakniti svetosti in nerazdeljivosti štefanske krone. Ne razumemo, zakaj se trialistični „kaporioni“ toliko trudijo, kolikormogoče dražiti madžarsko ustavno čuvstvovanje. Navlake kakor krone in druge podobne stvari so tedaj najmanj nevarne, ako so lepo shranjene v muzeju in ustavi.

Kako definira Knaflič mali narod? Mal narod si je v svesti da mora tudi on stremeti h kulturi, in sicer stremiti tako, da bo vsak njegov član v isti meri te kulture deležen, kakor člani „velikih narodov“. Ali pa ni morebiti dvomljivo, ali more istotako uspešno napredovati kakor velik, ki ima vsa sredstva na razpolago? Ali so danes sploh še mogoče povsem male kulturne skupine?

Slovenskemu bralcu bodo dobrodošle opazke o federalizmu in pojmu historično politične individualitete. Dostavili bi samo, da si

naziva „historičnopolitična individualnost“ (st. 22.) ni izmislil Andrassy, nego Eötvös.

Knaflič imenuje avstrijsko zunanjo politiko zadnjih deset let politiko zamujenih priložnosti. Rekel bi skoraj, da se je v tem oziru grešilo tekom stoletij, ne tekom enega desetletja samo. Politika, ki jo je uganjala Avstrija na Balkanu, je najbolj škodovala Avstriji sami. Avstrija nima hujših nasprotnikov nego je njena oficialna politika. Najboljši Avstrijci so še vedno tisti, ki nasprotujejo smerem oticalne naše zunanje politike.

Prav živahno so napisana ona izvajanja, kjer avtor biča „Simplissimus“ politiko Nemcev. Ta politika je pač najboljši dokaz politične indolence in borniranosti nemškega naroda. Danes Nemci nima nikakega Bismarcka, ki bi jim vcepil vsaj nekaj politične vzgoje in daru.

Knafličeva knjižica bo gotovo služila svojemu namenu. Našim ljudem je treba širše in temeljitejše politične izobrazbe. Posebno vprašanja zunanje politike so se doslej pri nas dosledno zanemarjala, in danes smo sredi njih. Značilno za našo novejšo politično literaturo je na vsak način, da se naš avtor drži Palackega gesla glede Avstrije. Tudi oni, ki so v najhujši opoziciji k oficialni Avstriji, morajo vendar ostati verni načelu, ki ga je izrekel Palacký.

B. V.

Bulgarsko šolstvo.

O pruskem učitelju so nekdaj rekli, da je on zmagoval na francoskih bojiščih. To je postalo že nekaj locus communis. Zgodovina se pa vedno ponavlja in evo danes bi zamogli nekaj podobnega trditi o bulgarskem učitelju. Kdor pozna zgodovino bulgarskega preporeda, mora priznati, kako važno ulogo je igral v onih dneh bulgarski učitelj.

Prvi bulgarski rodoljubi so bili učiteljskega stanu in bulgarski narod je od nekaj smatral učiteljski stan za najvažnejšega in glavnega zastopnika narodne kulture. To je pač v zvezi z bulgarskim narodnim značajem. Težko je najti narod, ki bi bil v tej meri željen izobrazbe in kulture, kakor bulgarski. V prvih dneh bulgarskega preporoda so Bulgari žrtvovali silno mnogo za narodne šole in bulgarski učitelj je bil glavni glasnik bulgarske narodne ideje. Bulgarsko narodno šolstvo je bilo v dneh turškega gospodstva edno najvažnejših opor bulgarskega nacionalizma v boju proti fanariotom in turškim nasilstvom. Po osvobojenju je igral učitelj neko posebno ulogo v bulgarskem državnem življenju. Najodličnejši politiki, voditelji strank so bili ljudskošolski učitelji. Jireček najboljši poznavalec Bulgarije ob času vladanja kneza Aleksandra, pravi, da ravno radi tega, ker so učitelji vodili bulgarsko javno življenje, je bilo ono v onih letih tako silno doktrinarno navdahnjeno.

Na razpolago so nam statistični podatki iz l. 1902/3. Po tej statistiki ima Bulgarija 3066 ljudskih šol, dočim je imela Srbija v letu 1903/4 samo 1232 šol. Bulgarija je imela 6207 učiteljev, Srbija pa samo 2214. Število učencev je znašalo v istih letnikih v Bulgariji 280.576, dočim je imela Srbija 122.278 učencev. Srbija zaostaja, kar se tiče šolstva daleč za Bulgarijo. Na Bulgarskem ima vsakih 2127 prebivalcev eno šolo, v Bulgariji pa že 1278 prebivalcev. V Srbiji pride na 1184 prebivalcev ljudski učitelj, na Bulgarskem pa že na 631 ljudi. Ako primerjamo Bulgarijo s Srbijo, kar se tiče analfabetov, vidimo, kako silno je to razmerje v prilog Bulgarom. Dočim zna v Srbiji komaj 33 moških in 7 žen čitati in pisati, torej 21 %, je v Bulgariji 44 mož in 13 žen pismenih, torej v celoti 29.81 %. Buigarija presega

torej Srbijo, kar pomenja tem več, ako pomislimo, da je bila Bulgarija mnogo kasneje osvobodjena ko Srbija. Stremljenje po občni narodni kulturi je med Bulgari na vsak način večje.

Statistiko, ki sega precej let nazaj, smo navedli radi tega, da je bila mogoča primera s srbskim šolstvom. Sedaj se je pa treba ozirati na najnovejšo bulgarsko šolsko statistiko, ki je navedena v „Doklad do negovo Veličanstvo Ferdinand l. car na Bigaritje po slučaj 25 godišnata ot vzvišestvioto mu na blgarskija prjestol“. (Izdal ministrski svet. Ni v knjigotrstvu.)

Po bulgarskem zakonu mora imeti svojo ljudsko šolo vsak kraj, ki šteje najmanj 40 hiš. Danes ima Bulgarija v 3325 krajih ljudske šole. Kako silno napreduje bulgarsko šolstvo, pač najlepše dokazuje dokazuje sledeča statistika. Dočim je l. 1888. obiskovalo šole komaj 29.6 % vseh otrok, ki so obvezani obiskovati šolo, je narastlo l. 1910 to razmerje na 71.9 %. Število deklic, ki obiskujejo ljudsko šolo, se je tekom 25 let podvojilo. L. 1888 je namreč obiskalo ljudsko šolo komaj 22.5 %, l. 1910 pa 42.4. Na vsak način dokaz lepega napredka ženskega šolstva Bulgarije. Ljudskošolski budžet Bulgarije je v zadnjih letih silno narastel. L. 1890 je znašala temu smotru osvečena svota komaj 3 milijone, dvajset let pozneje pa že okroglih petnajst milijonov.

Začetki bulgarskega šolstva kažejo ono značilno črto narodne samopomoči. Bulgarski trgovci so po lastni inicijativi na svoje stroške snovali prve bulgarske šole. Menih Neofit je v Gabrovem ustvaril šolo, ki je velevažna v zgodovini bulgarske izobrazbe. Še pred osvobojenjem je cvetelo gabrovsko srednje učilišče, ki so ga požrtvovalno podpirali bulgarski trgovci. Ob času osvobojenja so imeli Bulgari že celo vrsto svojih srednjih šol. Ko

je nastopil Ferdinand vlado, je imela Bulgarija že 5 celih gimnazij in sicer v Sofiji, Plovdivu, Trnovem, Gabrovem in v Rusih. Danes, to je 25 let pozneje, pa imajo Bulgari 18 moških gimnazij z 9660 učenci in 513 učitelji.

Izredno zanimivo je pa bulgarsko žensko srednje šolstvo. Bulgari imajo silno mnogo smisla za žensko izobrazbo. Nočemo trditi, da bi bila ta smer ženske izobrazbe brez napak in hib, pa vendar dokazuje to hrepenenje po višji ženski izobrazbi na vsak nenavadno ukaželjnost in moderno črto sodobne bulgarske kulture. Značilna črta je na vsak način, da so Bulgari še celo pred osvobojenjem polagali veliko važnost na žensko izobrazbo. Pa uplivi orienta so potisnili tudi bulgarskemu ženstvu posebno črto. Vzročna naziranja, vsa strašna peza orientskega sosedsstva je po svoje uplivala na bulgarski ženski značaj. Formalna izobrazba bulgarske žene zakriva pogosto še arhaična naziranja srednjeveške šege. Šolska izobrazba je v marsikaterem slučaju neka tuja primes. Treba je priznati, da ima bulgarsko žensko srednje šolstvo tudi nekako praktično potezo, kajti spodnji razredi ženskih gimnazij imajo ti nalogo, da potom praktičnih vednosti vzgajajo dobre gospodinje in matere. Višji razredi pa naj šolajo izključno ona dekleta, ki se pripravljajo za uč-

teljski poklic in visokošolski študij. Danes ima Bulgarija 13 ženskih gimnazij s 5176 učenkami in 266 učiteljicami. Zdi se pa, da ti mnogoštevilni zavodi ustvarjajo čin nadprodukcijo ženske inteligence.

Tudi visokošolska izobrazba prav lepo napreduje med Bulgari. Kje so časi, ko se je moglo na prstih naštetih one visoke uradnike v Sofiji, ki so dovršili kako vseučilišče. Dandanes ima Bulgarija že svoj učeni proletarijat. Zgodovina bulgarskega visokega šolstva je priprosta. Bulgarski univerzi je bil položen temelj l. 1888. Tega leta je bil namreč ustanovljen takozvani 8. pedagoški razred na sofijski gimnaziji, ki se je imenoval višji pedagoški kurs. Naloga tega kurza je bila vzgajati bodoče srednješolske učitelje. Istega leta je bil sprejet bulgarski vseučiliščni zakon. Pravna fakulteta je bila osnovana l. 1892. in sicer je bilo prvem semestru 7 docentov in 67 poslušalcev. Deset let kasneje (zimski tečaj 1911/12) je pa imela pravna fakulteta 1190 dijakov in od teh je bilo 18 žen. Ostali fakulteti sta pa historično filološka, ki šteje 287 moških i 487 (!) žen, in pa fiziško matematična fakulteta, na kateri je 224 dijakov in 113 dijakinj. Torej na celi črti ženska intelektualna nadprodukcija.

B. V.

Politična ekonomija.

Narodni pomen preseljevanja v Avstriji.

Znani statistik dr. Herman pl. Pfaundler je preiskal domovinske razmere avstrijskega prebivalstva po zadnjem ljudskem štetju l. 1910. Vsled zakonske novele o pridobitvi domovinske pravice je pri zadnjem

ljudskem štetju razmeroma več ljudi nego prej imelo domovinsko pravico v isti občini, v kateri so stanovali. Največje preseljevanje kaže Štajersko (50·9% prebivalcev ima domovinsko pravico v svojem bivališču); potem sledijo: Solnograško (51·7), Koroško (52·2), Trst (53·6), Šlesko

(53·8), Nižje Avstrijsko (54·0), Češko (57·0), Zgornje Avstrijsko (57·9), Predarlško (64·1), Moravsko (65·5), Tirolsko (69·0), Goriško (77·0), Istra (77·7), Kranjsko (78·3), Galicija (81·1), Bukovina (82·2), Dalmacija (92·5).

Alpske in kraške dežele so sprejele iz sudetskih dežel za 642·393, od karpatskih za 54·656 oseb več, nego so jih tja oddale. Sudetske dežele so od karpatskih sprejele za 63·012 oseb več nego so jih tja oddale. Smer preseljevanja v Avstriji torej gre od vzhoda in severa na zapad in jug.

V narodnem oziru konstatira Pfaundler sledeče:

Na Štajerskem se je iz slovenskih okrajev v nemške preselilo 57.062 oseb, nasprotno pa le 6.531 oseb. To dejstvo tudi razloži naše relativno nazadovanje na Štajerskem; ker se Slovenci v nemških krajih raznarodijo, ne pa Nemci v slovenskih. Posebej povdarja Pfaundler, da je mesto Celje ogroženo vsled slovenskega priseljevanja.

Na Češkem živi v nemških okrajih priseljenec iz čeških okrajev 309.871, iz nemških pa 370.008; v čeških okrajih je 103.240 priseljenec iz čeških in 67.634 priseljenec iz nemških okrajev. Torej se je za 242.237 oseb več priselilo iz čeških okrajev v nemške nego obratno. Žato je umevno, da se Nemci na Češkem bojijo, da postanejo čisto ali pretežno nemški okraj polagoma narodno mešani ali celo pretežno češki. Zato se jim tako mudi z delitvijo dežele po narodnih okrožjih.

V Galiciji živi v rusinskih okrajih 111.199 priseljenec iz poljskih okrajev, nasprotno pa le 58.322. Ker Poljaki kot gospodujoči narod lažje ohranijo svojo narodnost, je to preseljevanje njim v prid.

Dunaj je od 2.031.498 prebivalcev imel 1.120.813 (55·2%) domačincev. Od priseljenecv jih je bilo 165.758 iz Nižjega Avstrijskega,

547.799 iz ostalih avstrijskih kronovin in 197.128 inozemcev. Priseljenci iz alpskih dežel tvorijo 11·0% dunajskih prebivalcev, iz kraških 0·3%, iz sudetskih 21·4%, iz karpatskih 2·4%. Po narodnosti je skoro polovica tuzemskih priseljenecv iz pretežno čeških okrajev, prej jih je bilo več ko polovica. Narodnostno razmerje dunajskih prebivalcev je bilo l. 1910: 94·2% Nemcev, 5·3% Čehov, (l. 1900: 92·8 in 6·7%). Nazadovanje Čehov na Dunaju razlaga Pfaundler deloma s pojemanjem njihovega priseljevanja, deloma s ponemčenjem.

Toda gotovo je ponemčevanje glavni faktor; kajti priseljenecv iz čeških okrajev brez domovinske pravice na Dunaju je gotovo 15% vseh Dunajčanov, koliko pa jih je, ki so si že pridobili domovinsko pravico! Četrtna Dunajčanov, t. j. pol milijona je gotovo češkega rodu.

Za nas Slovence bi bila zanimiva podobna statistika za Gradec, Trst, Reko, Celovec, Maribor.

V zadnjem času nemško-madžarskega zblizanja se je slišal predlog, naj bi se Nemci iz Ogrskega naseljevali sistematično v naše kraje, da bi prišli Nemci do Adrije.

F. V.

Populacijska statistika in evgenetika države.

Letošnji „73. Annual report of the Registrar general of births, deaths and marriages in England and Wales“ London 1912. obsega zanimive podatke o populacijskem gibanju v Evropi tekom zadnjih trideset let. Še vedno je dosti ljudi, ki smatrajo javno higieno za nepotreben luksuz in ki tožijo o rastočih državnih, deželnih in komunalnih stroškov za poročnišnice, bolnice, zavetišča i. t. d. Dandanes, ko izračunamo iz političnih ozirov število prebivalstva evropskih držav, je vsako življenje,

ki se ohrani, za bodočo narodno silo in ekspanzivnost važnega pomena. Da higienska propaganda ni bila zaman, potrjuje statistika, ki nam stavi znižanje koeficienta umrljivosti dosti jasno pred oči. Tako je znašal koef. umrljivosti (t. j. število umrlih z ozirom na število živečih):

	l. 1881	l. 1910
v Angliji . . .	18·7	14·0
na Danskem . . .	18·3	12·9
„ Norveškem . . .	17·0	13·5
„ Švedskem . . .	17·7	14·0
„ Ruskem . . .	33·2	28·3
„ Finlandskem . . .	25·0	16·6
„ Nemškem . . .	25·5	17·0
v Avstriji . . .	30·5	21·2
na Ogrskem . . .	34·4	23·6
„ Rumunskem . . .	26·7	25·2
„ Nizozemskem . . .	21·5	13·6
v Belgiji . . .	21·2	15·8
„ Franciji . . .	22·0	17·9
„ Švici . . .	22·4	16·1
„ Španiji . . .	30·2	23·3
„ Italiji . . .	27·6	19·6

Samo Bulgarija (16·3—26·6), Japonska (18·7—22·0) in Srbija (24·7—29·3) izkazujejo nazadovanje.

V tem oziru je bila populacijska politika na pravem potu. Samo da obratna stvar kolajne ni tako razveseljiva. Novemu življenju se posvečuje sicer vsa skrb in ne zaman, a ko bi trud tudi nagradil izgubo, povzročeno po neprestanem padanju števila porodov? Francija ima ta privilegij, da jo je problem prestrašil prvo. Dandanes je upadek splošen, skoraj mednarodni. Koeficient plodovitosti je padal, kakor kažejo sledeče številke:

	l. 1881	l. 1910
v Angliji . . .	32·5	25·0
na Danskem . . .	32·2	27·5
„ Norveškem . . .	30·6	26·1
„ Švedskem . . .	29·1	24·8
„ Ruskem . . .	47·8	45·1
„ Finlandskem . . .	35·0	30·2
„ Nemškem . . .	37·0	31·1
v Avstriji . . .	37·5	32·5

	l. 1881	l. 1910
na Ogrskem . . .	42·9	35·7
„ Rumunskem . . .	41·5	39·8
„ Bolgarskem . . .	33·5	40·6
„ Srbskem . . .	45·7	36·5
„ Nizozemskem . . .	35·0	28·6
v Belgiji . . .	31·8	23·7
„ Franciji . . .	24·9	19·7
„ Švici . . .	29·8	25·5
„ Španiji . . .	37·1	33·1
„ Italiji . . .	38·0	32·9
na Japonskem . . .	25·6	34·2

Samo Japonsko in Bolgarija kažeta vsem drugim nasprotno razvojne smeri. Da Bolgarom vsled tega ni treba biti optimističnim, se sklepa iz njih visokega koeficienta umrljivosti. Da padanje koeficienta umrljivosti ni povzročeno edino od padanja koeficienta plodovitosti, sledi iz difference med obema koeficientoma.*)

O Lassallovem „Nachtwächterstaat“u dandanes že ni več sledu. Država uvideva, kako je njen nadaljni razvoj odvisen od celotnega zdravstvenega stanja prebivalstva. XIX. stoletje pomenja dobo socializacije. (conf.: Claud W. Mullins: *Le mouvement eugénique* v *Revue Economique internationale*, dec. 1912. Higienično življenje najširših mas, gospodarsko ravnovesje in zdrava plodovitost so podlage vedno rastočih armad. Načelo države „z narodom za narod“ je vzbudilo novo interpretacijo njenih dolžnosti. Ljudstvo stopa v vedno mogočnejših organizacijah pred državne organe in zahteva, da se pobrigajo za njegovo vsakdanje življenje; vtikati se vanj, bi bilo pomenilo pred pedesetimi leti skrajno vladno predrznost. Država je prevzela nalogo, s tem pa tudi odgovornost za bodočnost. Zavzela se je za uboge in bolne, bogate in zdrave pa je zato

*) Na nekaj važnejših vzrokov pojava plodovitosti sem opozoril v članku: *Moderna civilizacija in plodovitost narodov.* (Veda I., št. 3).

izdatno obdačila. Le ona je združila takšne podpore z javnim naziranjem posameznikovega življenja. To je sicer prav in utemeljeno, ampak posledice ne morejo biti sijajne. Po modernem pojmovanju države mora ona sicer priti posamezniku v borbi za obstanek na pomoč, ali za to rastejo dnevno novi zakoni, ki zožujejo individualno avtonomijo, ne samo na evrop. celini, celo v deželi individualnosti par excellence, v Angliji. Starodavni častiti pregovor: *My house is my castle* (moja hiša je moj grad) je že davno ob veljavo. Življenje v družini se krajša od leta do leta, postaja čim dalje bolj javno, kontrolirano. Vse se zavaruje, zabarikadira za zidove skupne socialne pomoči, s tem pa tudi tesnejše odvisnosti. Posameznik prihaja ob nekdanjo veljavo, materijalnost naših dni računa le z množicami, s tipičnim povprečjem, matematičnim obrazcem, z vrsto, plemenom. Ko pa pogoji družinskega in javnega življenja niso taisti in v mnogih ozirih nasprotni, se pretvarja tudi občna mentalnost, ž njo pa tudi individualna egoizem, ki si zadošča vedno težje v ozkih mejah družabne in državne odvisnosti in tako se vrsti ves problem v nekem *circulus vitiosus* in država se najbrž temeljito moti, ako pričakuje od svoje zaščitne akcije (izraz „*Fürsorge*“ vsebuje res že nekaj ironije) korist v populacijski politiki. To leto so ji prihiteli na pomoč še učenjaki na I. mednarodnem eugeničnem kongresu v Londonu. Kongres je podal manj, nego se je od njega pričakovalo, vendar pa je dal z ustanovljenjem narodnih pododsekov v poedinih evrop. državah s predavanji, ožjo mednarodno organizacijo in s publicistiko podnet k morda uspešnejši akciji.

A. O.

Veleindustrija v l. 1913.

Joseph Davies in C. F. Hailey izdajata že 6 let *Business prospects year book*,

anticipativno letno poročilo, ki ima to prednost, da se dozdaj še ni posebno zmotilo in uživa precejšen renome. Posebno pažnjo obrača premogu, železu, pločevin, jeklu, petroleju, bombažu, trgovski mornarici, železnicam in denarnemu trgu.

Eden glavnih stebrov industrije je premog; od njega je odvisna vsa gospodarska situacija. Vzamemo li normalno leto, kakor je bilo l. 1911, se razdeli konzum premoga sledeče:

	%	Mil. ton
Za premogokope	7	34.4
„ metalurgijo	35	172.2
„ železnice (parne in elektr.)	10	49.2
„ parnike	10	49.2
„ plinarne in elektrarne	8	39.4
„ manufakt. tovarne	15	73.8
„ domačo porabo	15	73.8
	100	492.0

Metalurški plavži porabijo nad tretjino vsega premoga. Imajo li obilo naročil, raste poraba premoga. Železnice absorbirajo tretjino vse železne produkcije in tudi ladjedelnice niso skromni konzumenti. Bosta li aktivni ti dve industriji, bo s premogom na dobrem. Sicer pa porabijo železnice direktno mnogo goriva. Stavka premogokopov v Angliji l. 1912 je povzročila veliko izgubo. Nazadovanje v produkciji je znašalo

v Združeni kraljevini	35,000.000 ton
na Westphalskem	2,000.000 „
v Belgiji	600.000 „
	37,600.000 ton

Pomanjkanje premoga povzročuje v Angliji osemurni delavni čas in l. 1913 bo poostil položaj še *minimum wage act*. Število delavcev bo zraslo kvečjemu za 20.000 lndij. V Nemčiji je zraslo v letih pred 1909 število delavcev povprečno po 15.000, l. 1910 le 6000, l. 1911 9000. V Nemčiji se more računati na prirastek produkcije 14—15 mil., v Franciji za 1,250.000 ton. Zaloge so izčrpane,

industrije bodo absorbirale, kjer bodo le dobile in premog bo še dražji ko l. 1907.

Železa gre največ za železnice, mehanične stroje, ladjedelnice, pločevine, cevi i. t. d. Tekom prvih šest mesecev l. 1912 so stopili dohodki železnic v Angliji za 6%, Nemčiji za 8%, v Franciji za 5%, v Italiji za 7%, v Španiji za 3%, v Združenih državah za 10%. Povsod vlada pomanjkanje v voznem materialu. Nemčija je morala naročiti lani za 100 mil. vagonov, v Argentini se zida mnogo novih prog, v Avstraliji se gradi Transcendental, v Zdr. državah bode obilo naročil. L. 1913 bo zelo aktivno in bo zahtevalo velike množine železa in jekla, posebno ker so zaloge vsled lanskih stavk precej izčrpane. More se računati za l. 1913 na 10 mil. ton v Angliji, 16,750.000 ton v Nemčiji, 4,750.000 v Franciji, 2,500.000 v Belgiji, t. j. nad 2 mil. ton več ko v preteklem letu. Naročila so že večja ko v l. 1907. Metalurgija bo procvitala,

cene bodo visoke in kapitali bodo želi bogate dividende.

Električna industrija rabi zadnja leta vedno več bakra. L. 1891 je znašala produkcija bakra na celem svetu 283.900 metr. ton, l. 1911 že 887.400 t. Pričakovati je da se zviša letošnja produkcija za 100.000 t., posebno ker raste tramvajška industrija. Povpraševanje po bakru zna letos doseči svoj višek in bo večje ko ponudbe.

Cene kositra in bakra ste v ozki zvezi. Medtem ko so cene bakra časoma padale, so cene kositra neprestano rasle in so poskočile zadnja leta od 130 L na 192 L 7 s. 1 d. za tono. Največji konzument kositra je pločevinska industrija, pločevina pa gre v pretežni množini za petrolej in konzerve. Produkcija kositra je znašala l. 1902 96.700 ton, l. 1911 pa 118.200 ton. Verjetno je, da bo produkcija kositra presegala letos vseh poslednjih 30 let.

Taisto prognozo moremo napraviti glede pločevin.

	1896 ton	1911 ton
Anglija (izvoz)	271.000	484.000
Združ. države (produkcija)	163.000	767.000
Nemčija	30.000	60.000
	464.000	1.311.00

Export Zdr. držav znaša v l. 1911 61,466 ton. More se sklepati na visoko produkcijo v l. 1913, in sicer 775.000 t. v zdr. državah, 600.000 t. v Angliji, 60.000 v Nemčiji in 100.000 v drugih državah, t. j. skupno 1,550.000 t. Povpraševanje bo prekašalo ponudbe, dividende bodo stopile.

Produkcijo petroleja nadkriljuje le produkcija premoga in železa.

	1911 ton
Premog	1,162,000.000
Železo	64,000.000
Petrolej	51,000.000

V kolikor iztisne petrolej elektrika, raste njegova poraba kot gorivo. V Ameriki goni n. pr. lokomotive na 20.000 miljah. Njegova produkcija je rasla tekom poslednjih let:

1907	35,800.000
1908	27,800.000
1909	38,200.000
1910	46,700.000
1911	60.700.000

Rusija je izvozila l. 1911 808.000 t. in Združene države 7,076.000 t. Cene so se zvišale v zadnjih 3 letih za 25%. Povpraševanje v l. 1913 gotovo ne bo pojemale. Avtomob-

bična industrija je aktivna ko še nikoli. Vendar produkcija petroleja ne bode rasla posebno in cene bodo dražje ko v zadnjih letih.

Kar se tiče žita, je pričakovati, da bodo njegeve cene rasle.

Pridelovanje bombaža je napredovalo od 1909 sledeče:

	cena funta d.	žetev zavoji
1909—1910	7.86	11,651.000
1910—1911	7.84	12,132.000
1911—1912	6.09	16,138.000

Sodi se, da porabi Lancashire sam l. 1913 14,500.000 zavojev. Povpraševanje po bombaževi obleki raste na Kitajskem in v Indiji, zato bo bombaževa industrija vsaj na isti višini ko v preteklem letu.

Južno- in severoamerikanske ter angleške železnice bodo delale v naglem tempu in ker so povzročile lanske stavke hude nedostatke, se ta industrija letos ne bo mogla pritoževati radi pomanjkanja dela oz. naročil.

A. O.

Prirodoslovje.

Znanstveno raziskovanje Jadranskega morja.

V to svrhu obstoja na Dunaju posebno društvo: „Verein zur Förderung der naturwissenschaftlichen Erforschung der Adria, IX. Währingerstrasse 13. Društvo ima svojo ladjo „Adria“ in je lani dobilo od c. in kr. mornarice tender „Najade“, katerega si je opremilo z znanstvenimi aparati v svrhu opazovanja globokega morja dalje proč od obale. Člani tega društva so deloma znanstveniki, deloma pa aristokrati, visoki uradniki in bogati podjetniki. Večina članov je iz Dunaja, 11 iz Prage, 10 iz Trsta, 4 iz Opatije, 3 iz Inomosta, 2 iz Gradca in iz najrazličnejših krajev, celo iz Berlina in Lipskega. Iskal sem Jugoslovane med člani, mogla bi biti največ dva: g. Peri iz Zadra in g. vladni svetnik dr. Viljem

Svetlin iz Dunaja, ki ima slovensko ime, a mi ni znan. In vendar pravimo Jugoslovani, da je Jadransko morje naše, vsaj na vzhodni obali. Toda kakor se kaže, ni naše, ne v znanstvenem, ne v gospodarskem oziru. Človeku je res težko, ako pride v obmorskem mestu v ribjo tržnico ali akvarij in ne more svojim radovednim otrokom povedati niti domačega imena raznih vodnih živali. Ali se ne bi dalo zbrati delo Jugoslovancev za preiskovanje Jadranskega morja? L. 1911 je v izvestju sušarke gimnazije prof. Luka Filip izdal lepo razpravo o Jadranskem morju v geografskem in gospodarskem oziru. Naši bogati podjetniki, ki imajo svoje interese na morju in črpajo iz njega svoje bogastvo, pa bi morali tudi podpirati domačo znanost, kakor store to drugi (n. pr. g. Kupelwieser itd.)

F. V.

Uredništvo je prejelo v zameno ali oceno sledeče publikacije

(odnosno številke revij in listov ter knjige, brošure, letopise itd.):

Naše Doba
Pedagogické Rozhledy
Časopis musca král. českého
" pro moderní filologii
a literatury
Česká Mysl
Správní obzor
Slovanský Přehled
Świat Słowiański, Krakov.
Časopis muzealnej slov. spoločnosti,
Turč. Sv. Martin.
Srpski književni glasnik, Beograd.
Letopis Matice Srpske, Novi Sad.
Pregled, časopis za znanost i realni
život, Sarajevo.
Vienac, Zagreb.
Savremeni, Zagreb.
Liječnički Vijesnik, Zagreb.
Književni prilog K H K, Osijek.
Naši Zapiski, Gorica.
Popotnik, Maribor — Kranj.
Čarniola, Ljubljana.
Čas, Ljubljana.
Dom in Svet, Ljubljana.
Ljubljanski Zvon, Ljubljana.
Lovec, Ljubljana.
Preporod, Ljubljana.
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor.
Oesterreichische Rundschau —
Dunaj.
Dr. Franz Žizek: Soziologie u. Statistik (Duncker u. Humblot, München u. Leipzig, 1912).
Dr. Franz Žizek: Statistik u. Rassenbiologie einschl. Rassenhygiene (Separatabdruck aus den Statistischen Monatsheften).
† Anton Aškerc: Atila v Emoni. Romanca. Ljubljana 1912, Narodna Tiskarna.
Vladimir Knaflič: Jugoslovansko vprašanje. Politična razmišljanja o priliki balkanske vojne. Ljubljana 1912. L. Schwentner.
Janez Ev. Štuhec: Slovenska narodna mladina. Muršček — Kapela 1912. Lastna založba.

Praga
(oz. Vinohrady).

Dr. Fran Kidrič: Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu. Maribor 1912. (Posebni odtis iz Časopisa za zgod. in narodopisje).

Knjige Matice Hrvatske za l. 1912.:

Hrvatsko Kolo Knj. VII.

Dante, Božanska komedija, II. Čistište.

Slav. knjižn.: Sienkiewicz — Velikanič: Bez dogme.

Bronislav Nušić: Priče.

Vladimir Nazor: Hrvatski kraljevi.

Merežkovskij — Pasarić: Petar Veliki. Roman.

A. Bazala: Povijest filozofije. III.

Adela Milčinić: Bez sreće.

Antologija srpske lisice.

Knjige Matice Dalmatinske za 1912.:

Hugon Jedlička: Filoksera.

Dr. Petar Karlič: Kraljevski Dalmatin.

Ivan Kosančić: Novo-pazarski sandjak i njegov etnički problem. Beograd. Knjižara Gece Konda 1912. št. 69.

Ivan Skerlić: Pisci i knjige II. Beograd. Knjižar izdavač: Geca Kon. 1912. št. 165.

Dr. Minko Perić: Teorija zloupotrebe prava i građansko zakonodavstvo. Beograd. Knjižar izdavač Geca Kon. 1912. št. 150.

Bojno polje: Novopazarski sandjak u razmeri 1:200.000. Izradio M. I. Radovojević. Beograd 1912. Izdavač Geca Kon.

Ljudevit Furlani: O najvažnejših političnih in socijalnih strankah in strujah ali kratak uvod v praktično politiko. Tisk Zvezne tiskarne v Celju. 1912. str. 142.

Kapras: Právné dějiny země koruny české. Díl první: Právní prameny i dvýdój právníctví. V Praze. Unie. 1913. str. 147.

Županić: Albanien und die albanische Frage, Wien 1913.

VEDA

REVILJA ZA ZNANOST IN KULTURO,
stopi s prihodnjo številko v III. letnik.

SOCIALNA MATICA GORICA.

— — KNJIŽNA ORGANIZACIJA. — —

Dr. KAREL OZVALD:

SREDNJEŠOLSKA VZGOJA.

Str. 120., cena broš. naročnikom 60 v., v knjigotrštvu 1•60 K.

Dr. KAREL SLANC:

AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE.

== Str. 104., cena 1•— K. ==

VLADIMIR KNAFLIČ:

SOCIALIZEM. Oris teorije. VSEUCILIŠČE V TRST!